



LOKMAN HEKİM

DERGİSİ

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi

EYLÜL- ARALIK 2016

CILT: 6 SAYI: 3

SEPTEMBER-DECEMBER

VOLUME: 6 NUMBER: 3





MERSIN UNIVERSITY MEDICAL FACULTY

Lokman Hekim

JOURNAL OF MEDICAL HISTORY AND FOLK MEDICINE

MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ LOKMAN HEKİM TIP TARİHİ VE FOLKLORİK TIP DERGİSİ

VOLUME 6

SEPTEMBER-DECEMBER 2016

NUMBER 3

Review - Derleme

- DÜNYA'DAKİ GELENEKSEL TEDAVİ SİSTEMLERİNDEN ÖRNEKLER: GENEL BİR BAKIŞ 100
Examples of the Traditional Treatment Systems from the World: A General Overview
Arslan , Şahne ve Şar
- TRABZON VİLAYETİ HAYVAN EKOLOJİSİNİN TARİHSEL PANORAMASINDAN BİR ÖRNEK: 106
OSMANLI SALNAMELERİ
An Example from the Historical Panorama of Animal Ecology of the Trabzon Province:
The Ottoman Annuals
Sanal, Erler ve Gürler
- İSTANBUL'UN İŞGALİ YILLARINDA TIBBİYEDE TİYATRO 112
Theatre at the Medical School During the Occupation of Istanbul
Başekim ve Çoruh
- HİTİT UYGARLIĞINDA BİTKİLERİN YERİ 117
Plants in the Hittites Civilization
Yeğenoğlu, Şahne ve Ulutaş

Original Article - Araştırma

- DİOSKORİDES'İN DE MATERIA MEDICA İSİMLİ ESERİNDEKİ DROGLARIN VETERİNER 121
HEKİMLİK ALANINDA KULLANIMLARI
Veterinary Usage Of Drugs In De Materia Medica Of Dioscorides
Yıldırım R.F.
- TÜRKİYE'DE PROFESYONEL BİR DİSİPLİN OLARAK EBELİK MESLEĞİNİN DURUMU: 128
YASAL DÜZENLEMELER, EĞİTİM VE ARAŞTIRMA
The State of the Midwifery as a Professional Career in Turkey: Legal Regulations, Education and Research
Karaçam Z.
- İSLAM DÜNYASINDA HEKİM ANDI UYGULAMASI VE HİPOKRAT ANDI'NIN İZLERİ 137
PHYSICIANS OATH PRACTICE AND TRACES OF HIPPOCRATIC OATH IN ISLAMIC REALM
İlgili, Şahinoğlu, Aciduman, Tuzcu, Şems
- OSMANLI MEKTEB-İ TIBBİYESİ'NDE BİR ERMENİ HOCANIN KALEMİNDEN FRANSTZCA ARAP TIBBİ TARİHİ 150
History Of Arabic Medicine Written In French By An Armenian Professor In Ottoman Mekteb-I Tıbbiye
Karacaoğlu E.
- FARMAKOLOJİ İLE MÜZİK ARASINDAKİ OLASI ETKİLEŞİMLERİN ARAŞTIRILMASI 159
Investigation of possible interaction between music and pharmacology
Ün İ.
- BİLİMİN DOĞUŞUNU TARİHSEL SÜREKLİLİK İÇERİSİNDE İRDELEME BİLİMİN DOĞUŞU 165
Studying the Birth of Science in Historical Continuity
Erdoğan E.
- SAVAŞTAKİ DÜŞMANLARDAN BİR DİĞERİ: TÜBERKÜLOZ 174
Another Enemy In War: Tuberculosis
Keskinbora K.



MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ

Lokman Hekim

TIP TARİHİ VE FOLKRORİK TIP DERGİSİ

MERSİN UNIVERSITY SCHOOL OF MEDICINE LOKMAN HEKİM JOURNAL OF HISTORY OF MEDICINE AND FOLK MEDICINE

Sahibi - Owner
Prof. Dr. Ahmet Hakan Öztürk
Dean of Mersin University School of Medicine

Onursal Editörler
Honorary Editors in Chief
Prof. Dr. İlder Uzel
Prof. Vivian Nutton
Başeditör - Editor in Chief
Assist. Prof. Dr. Oya Ögenler
Yardımcı Editör - Associate Editor
Prof. Dr. Nursel Gamsız Bilgin

Bölüm Editörleri - Section Editors
Assoc. Prof. Yusuf Vayisoğlu
Assoc. Prof. Dr. Öner Kurt
PhD Gülhan Orekiçi Temel
Kopya Editörü - Copyeditor
PhD Gülhan Orekiçi Temel
Düzenleme Editörü - Layout Editor
PhD Gülhan Orekiçi Temel
Prova Eitörü - Proof Editor
Prof. Dr. Nursel Gamsız Bilgin
Müdür - Managing Director
Assist. Prof. Dr. Oya Ögenler
Yazı işleri: Arş. Gör. Didem Derici Yıldırım
Mersin Üniversitesi tıp Fakültesi'nin Süreli
Bilimsel Yayınıdır. Kaynak gösterilmeden
kullanılamaz. yılda üç kez internet
üzerinden yayınlanır. Makalelerin
sorumlulukları yazarlara aittir. - Periodical
Scientific Publication of Mersin University
School of Medicine. Can not be cited
without reference. Published online three
times a year. Responsibility of the articles
belong to the authors.

İletişim - Correspondence
Dr. Oya Ögenler
Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi tıp Tarihi ve Etik
AD - Mersin University School of Medicine
Department of History of Medicine and Ethics
E-mail : lokman@mersin.edu.tr
Tel : +90 324 361 0684
Fax : +90 324 341 2312
URL : http://lokmanhekim.mersin.edu.tr

Düzenleme - Design : Dr. Tamer Akça,
Kapak - Cover : Ayşegül Tuğuz (İlder Uzel'in
Dioskorides ve öğrencisi adlı eserinden - from
composition of İlder Uzel named Dioscorides and his
student)

BİLİMSEL KURUL EDITORIAL BOARD

Emeritus Prof. Stuart Blume, Netherlands
Assist. Prof. Stephen T. Casper, United States
Assoc. Prof. Catharine Coleborne, New Zealand
Dr. Pratik Chakrabarti, United Kingdom
Ph. D. Eric J. Engstrom, Germany
Sherry Sayed Gadelrab, United Kingdom
Prof. Elizabeth Lunbeck, United States
Dr. Harry Oosterhuis, Netherlands
Prof. John Harley Warner, United States
Prof. Dr. Murat Aksu, Türkiye
Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Türkiye
Prof. Dr. Berna Arda, Türkiye
Prof. Dr. Hakan Arslan, Türkiye
Prof. Dr. Erman Artun, Türkiye
Prof. Dr. Adnan Ataç, Türkiye
Prof. Dr. Ferruh Ayoğlu, Türkiye
Prof. Dr. Nilgün Çıblak Coşkun, Türkiye
Prof. Dr. Nesrin Çobanoğlu, Türkiye
Prof. Dr. Bayhan Çubukçu, Türkiye
Prof. Dr. Gülten Dinç, Türkiye
Prof. Dr. Ömür Elçioğlu, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Everest, Türkiye
Prof. Dr. Şefik Görkey, Türkiye
Prof. Dr. Gülsel Kavalalı, Türkiye
Prof. Dr. Kadircan Keskinbora, Türkiye
Prof. Dr. Taşkiner Ketenci, Türkiye
Prof. Dr. Gamze Kökdil, Türkiye
Prof. Dr. Arın Namal, Türkiye

Prof. Dr. Zuhâl Özeydin, Türkiye
Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, Türkiye
Prof. Dr. Gülbün Özçelikay, Türkiye
Prof. Dr. Raşan Özen, Türkiye
Prof. Dr. Menşure Özgüven, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Sami Serin, Türkiye
Prof. Dr. Serap Şahinoğlu, Türkiye
Prof. Dr. Sevgi Şar, Türkiye
Prof. Dr. Bahar Tunçtan, Türkiye
Prof. Dr. Yeşim Işıl Ülman, Türkiye
Prof. Dr. Selen Yeğenoğlu, Türkiye
Prof. Dr. Nuran Yıldırım, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Aciduman, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Murat Civaner, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Murat Durukan, Türkiye
Prof. Dr. Tamay Başağaç Gül, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Menteş Gürler, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Selim Kadioğlu, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Refiye Okuşluk Şenesen, Türkiye
Prof. Dr. Çağatay Üstün, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Selim Altan, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Funda Gülay Kadioğlu, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Esin Karlıkaya, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Şükran Sevimli, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Hafize Öztürk Türkmen, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sultan Alan, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Gülay Yıldırım, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Serap Torun, Türkiye
Uzm. Dr. Harun Özmen, Türkiye

İstatistik - Statistical Consultant : Prof. Dr. E. Arzu KANIK

DÜNYA'DAKİ GELENKSEL TEDAVİ SİSTEMLERİNDEN ÖRNEKLER: GENEL BİR BAKIŞ

Examples of the Traditional Treatment Systems from the World: A General Overview

Miray Arslan¹, Bilge Sözen Şahne², Sevgi Şar³

¹Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı
²Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı
³Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı

ÖZ

Tarih sahnesinde insanoğlunun var olmasıyla birlikte pek çok hastalık da var olmaya başlamıştır. Bu hastalıklara doğadan ve geçmişten gelen deneyimlerden faydalanarak çare aranması çabaları ise geleneksel tedavi yöntemlerini doğurmuştur. Halk hekimliği olarak da bilinen bu geleneksel tedavi yöntemleri toplumların kültürel yapıları, dini inanışları, felsefeleri ve tecrübelerinden şekillenmekte ve günümüz modern tıbbından farklılıklar göstermektedir.

Geleneksel tedavi sistemleri, kendilerine özgü felsefeleri ve buna bağlı tedavi yöntemleri bulundurmalarından dolayı alternatif ve tamamlayıcı tedavilerden ayrılmakta ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından hastalıkları teşhis ve tedavi veya sağlığı korumaya yönelik bitki, hayvan ve mineral temelli sağlık uygulamaları, yaklaşımları, bilgi ve inançları, ruhsal terapiler, el kullanılarak yapılan teknikler ve egzersizler bütünü olarak tanımlanmaktadır.

Dünya genelinde pek çok farklı geleneksel tedavi sistemi bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında, geleneksel tedavi sistemleri genel hatları ile ele alınacak ve Çin, Japonya, Malezya, Afrika gibi dünyanın çeşitli ülkelerinden örnekler yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Halk Hekimliği, Geleneksel Tedavi Sistemleri, Sağlık

ABSTRACT

Many diseases are becoming with the existence of human in history scene. The efforts of finding treatment for these diseases from nature and past experiences have led to the traditional treatment methods. The traditional treatment methods, also known as folk medicine, are shaped by the structure of the societies, religious beliefs, experiences and philosophy and are shown differences from the today modern medicine.

Traditional treatment systems are separated from the alternative and complementary therapies, because of their own philosophy and related treatments. It is defined as plant, animal and mineral based health practices, approaches, knowledge and beliefs, spiritual therapies, manual techniques and set of exercises for diagnosis and treatment of diseases or health protection by the World Health Organization and there are many different conventional treatment systems throughout the world.

In this study, the traditional treatment systems will be discussed in general terms, and examples will be given in various countries such as Africa, China, Japan, and Malaysia..

Keywords: Folk Medicine, Traditional Treatment Systems, Health

GİRİŞ

Tarih sahnesinde insanoğlunun var olmasıyla birlikte pek çok hastalık da var olmaya başlamıştır. Bu hastalıklara doğadan ve geçmişten gelen deneyimlerden faydalanarak çare aranması çabaları ise geleneksel tedavi yöntemlerini doğurmuştur. Halk hekimliği olarak da bilinen bu geleneksel tedavi yöntemleri, toplumların kültürel yapıları, dini inanışları, felsefeleri ve tecrübelerinden şekillenmekte ve günümüz modern tıbbından farklılıklar göstermektedir.^{1,2} Geleneksel tıp bilgileri ve uygulamaları zamanla değişiklikler gösterse de hatta bazıları işlevini yitirerek zaman içinde kaybolursa da tarihsel olarak bakıldığında, halka ait tedavi yöntemlerinin, çeşitli biçimlerde ve yeniden üretilerek bir şekilde var olduğu ve insanların da bu geleneksel sağlık bilgilerini uygulamaktan hiçbir zaman vazgeçmedikleri görülmektedir.^{2,3}

Lokman Hekim Dergisi, 2016;6(3):100-105

Geliş Tarihi-Received: 25.11.2015; Kabul Tarihi-Accepted: 04.03.2016

İletişim-Correspondence Author: Miray Arslan, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı-Ankara University Faculty of Pharmacy, Department of Pharmacy Management, 06100, Tandoğan/Ankara -Türkiye. msevuktekin@ankara.edu.tr

Geleneksel tıp kavramını küresel boyutta tanımlamak çok zordur. Geleneksel tıp bilgisi nesilden nesile sözlü olarak aktarılabilirdiği gibi bazı ailelerin uzmanlık alanı olarak da görülebilmektedir. Bazen bu tedavi sistemlerinin kullanımı yöresel boyutta kaldığından geleneksel tıp denildiğinde sıklıkla bir ülkeye ait, yerel tedavi sistemleri akla gelmektedir ve bu nedenle bazı antropologlar tarafından ev tedavisi olarak da adlandırılmaktadır.^{1,4}

Geleneksel tedavi sistemleri, kendilerine özgü felsefeleri ve buna bağlı tedavi yöntemleri bulundurmalarından dolayı alternatif ve tamamlayıcı tedavilerden ayrılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), "Geleneksel Tıp" ile "Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp" arasındaki ayrımı belirtmek için TM (Traditional Medicine) ve CAM (Complementary and Alternative Medicine) kısaltmalarını kullanmaktadır. DSÖ tarafından geleneksel tedavi sistemleri, hastalıkları teşhis ve tedavi veya sağlığı korumaya yönelik bitki, hayvan ve mineral temelli sağlık uygulamaları, yaklaşımları, bilgi ve inançları, ruhsal terapiler, el kullanılarak yapılan teknikler ve egzersizler bütünü olarak tanımlanmaktadır.⁵

Dünya genelinde pek çok farklı geleneksel tedavi sistemi bulunmaktadır.¹ Bu çalışma kapsamında, geleneksel tedavi sistemleri genel hatları ile ele alınarak Dünya genelinde yaygın olarak bilinen geleneksel Çin, Tibet, Kore, Japon, Hint, Unani ve Afrika tıbbından örnekler yer verilmiştir.

GELENEKSEL ÇİN TIBBI

Temelleri 8. yüzyılın öncesine dayanan Çin Tıbbı (özellikle de akupunktur), günümüzde dünyanın her bölgesinde uygulanan en yaygın geleneksel tedavi sistemidir.^{1,6} Çin hükümetine ait istatistiklere bakıldığında, 520.600 yataklı 440.700 sağlık kurumunda geleneksel tedavi servislerinin yer aldığı ve genel sağlık kurumlarının da % 90'ında geleneksel tedavi bölümü bulunduğu belirtilmektedir.⁷ Bu bilgiler, geleneksel Çin Tıbbı'nın günümüzde de önemini hala koruduğunu ve oldukça sık kullanıldığını göstermektedir (Şekil 1).

Çin Tıbbı, hasta ve hastanın semptomlarını bütüncül (holistik) bir yaklaşımla ele almakta olup Yin ve Yang'ın dengede olma durumunu, sağlıklı olma hali olarak tanımlamaktadır. Yin, hareketleri, beş temel madde olan metal, tahta, su, ateş ve toprak arasındaki etkileşimi etkileyen, yer, soğuk ve kadınlığı temsil etmekte, Yang ise gökyüzü, sıcak ve erkekliği temsil etmektedir. Çin Tıbbı'nda, bitkisel ilaçlar ve baharatlar, elle yapılan terapiler, akupunktur ve taichi gibi egzersizler, nefes alma teknikleri ve diyet gibi birçok uygulama yer almaktadır.^{1,8,9} Bu tedavi sistemi temel olarak, insan vücudunun bütünlüğü ve doğal çevre ile ilişkisi üzerinde durmaktadır.¹⁰



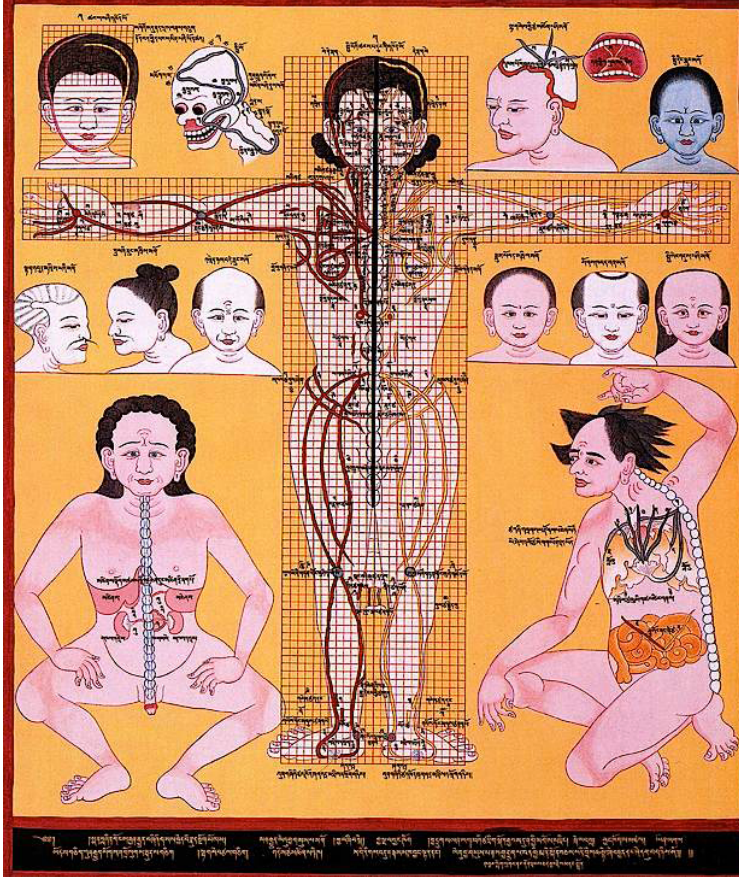
Şekil 1. Geleneksel Çin Tıbbı'nda Akupunktur Noktaları

Geleneksel Çin Tıbbı'nın önemli bir bölümünü ise solunum yolu hastalıklarından romatizmal hastalıklara kadar birçok hastalığı tedavi ettiği düşünülen Akupunktur oluşturmaktadır. Çin Tıbbı'nın temel anayasası olarak kabul edilen Huang Di Nei Jing adlı eserde Çin tıbbına ait en temel teorik ve uygulamaya yönelik bilgiler yer almaktadır.¹¹ Ayrıca, Çin Sağlık Bakanlığı tarafından, Akupunktur ve Geleneksel Çin Tıbbı'nın Dünya bilim ve kültürü içinde yerini alması ve bu tedaviyle ilgilenenlere daha iyi bir hizmet vermek amacıyla DSÖ'nün desteği ile Pekin, Şanghay ve Nanjing'de Uluslararası Geleneksel Çin Tıbbı Eğitim ve Araştırma Enstitüsü kurulmuştur.¹²

GELENEKSEL TİBET TIBBI

Geleneksel Çin Tıbbı'nın parlak bir incisi olarak kabul edilen **Tibet Tıbbı** yaklaşık 2500 yıldır uygulanan geleneksel bir sistemdir. Genel uygulama merkezi olan *The Tibetan Medical and Astrological Institute* Kuzey Hindistan'da Dharamsala'da bulunmakta ve tüm Tibetli hekimler eğitimlerini burada aldığı gibi kullanılan tedavi edici ürünler de bu merkezde üretilmektedir.^{13,14} Uygulayıcının doğru tanıyı koyması ve doğru ilacı uygulaması durumunda Tibet Tıbbı'nın özellikle romatizma, anksiyete ve santral sinir sistemine ilişkin hastalıklar olmak üzere her türlü hastalığa yarar sağladığı düşünülmektedir.¹⁴

Tibet Tıbbı'nda bitkisel ürünler, ağaçlar, kayalar, reçine, toprak ve değerli madenler gibi çok çeşitlilikte maddeler kullanılmaktadır. Tibet Tıbbı'nın ana konusu ise Nyipasum içindeki dengeyi korumaktır. Nyipasum, genel bir enerji akımı olarak kabul edilen rLung, bedenın sıcak doğasını temsil eden mKhris-pa ve bedenın soğuk doğasını temsil eden Bad-ka'ı barındıran bir kavramdır.^{13,14} Nyipasum dengesini uzun dönemli olarak üç ana zehir olan tutku, nefret ve hilenin (yalanın); kısa dönemli olarak ise zaman ve mevsimlerin, spritüel durumun (pşisik durum), düzensiz ve yanlış beslenmenin ve uygunsuz davranışların bozduğu kabul edilmektedir.¹⁴ Tibet Tıbbı, insan vücudunda üç faktör, yedi temel madde ve üç dışkının mevcut olduğunu belirtmektedir (Şekil 2).



Şekil 2. Geleneksel Tibet Tıbbı'nda Çakra ve Kanallar.

Üç faktör, Long, Chiba ve Peigen; yedi temel madde, gıda, kan, kas, yağ, kemik, kemik iliği ve ruh; üç çeşit dışkı ise idrar, gaita ve terdir. Normal fizyolojik şartlarda, söz konusu üç büyük faktörün birbirini destekleyecek şekilde aralarındaki eşgüdümü ve dengeyi koruyacağı ifade edilmektedir.¹⁵ Tedavide bozulan dengenın tekrar sağlanabilmesi amacıyla diyet, davranış önerileri, ilaç ve cerrahi işlem olmak üzere dört ana yöntemden yararlanılmaktadır.¹⁴

GELENEKSEL KORE TIBBI

Kore Tıbbı, Kore milliyetine özgün kültür temelinde, Han Tıbbı teorisine göre kendi milliyetinin tedavi pratiğinden tecrübeler toplayarak oluşan geleneksel bir tıp sistemidir.¹⁴ Temelleri Çin Tıbbı'na dayanan Kore Tıbbı'nda tedavide bitkisel ilaçlar, akupunktur, moksa tedavisi (yakı), hacamat (yaş ve kuru), aromaterapi ve meditasyondan yararlanılmakta ve Sasang Tipolojisi önemli yer tutmaktadır.^{17,18}

Sasang tipolojisine göre insanlar, bitkiler ve ilaçlara duyarlılıkları



Şekil 3. Moksa Terapisi.

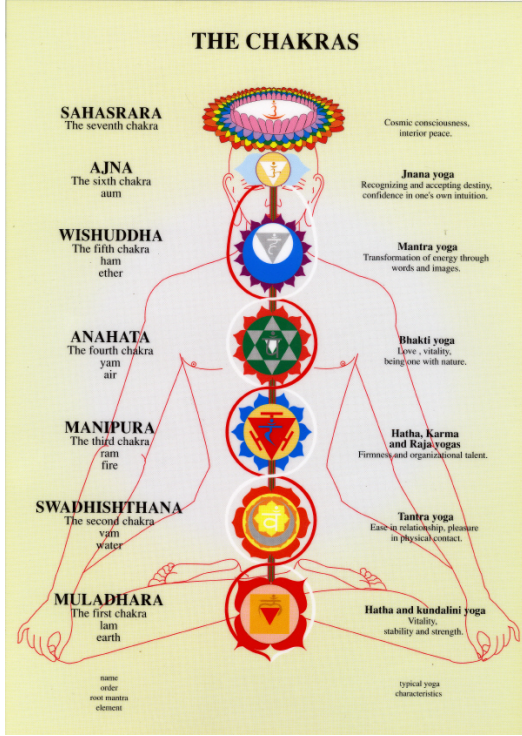
Moksa, temel olarak vücut sıcaklığını arttıran bir tedavi olduğu için soğuk doğaya sahip tüm hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır.¹⁸

GELENEKSEL JAPON TIBBI

Genel olarak Çin Tıbbı'nın etkisini taşıyan Japon Tıbbı kaynaklarını mitoloji ve yerel dinlerden olan Shintoizm'den almaktadır. Tanrıların yolu anlamına gelen Shintoizm'de doğadaki her şeyin bir ruhu olduğuna inanılmaktadır.¹⁹ Shiatsu ve Reiki gibi popüler yöntemler Japon Tıbbı'nın temelini oluşturmaktadır.

Parmak basıncı anlamına gelen *Shiatsu*, bel, boyun, sırt ağrıları ve fitikleri, adale kasılmaları, gevşemeleri ve her türlü iç organ hastalıklarının (kansere dışında) sağaltılmasında çok etkin bir masaj yöntemidir. Herhangi bir yan etkisi bulunmayan *Shiatsu*'da temel amaç bedenin bağışıklık sistemini güçlendirmektir.¹⁹

Evrensel yaşam enerjisi olarak da bilinen *Reiki* ise, kişinin kendi şifa yeteneklerini uyan, vücudun zihin ve ruhu ile ilgilenen bütüncül bir yaklaşımdır (*Şekil 4*).²⁰ *Reiki*, bir meditasyon üstadı olan *Mikao Usui* tarafından keşfedilmiş ve öğrencisi *Hayashi* ile *Hayashi*'den dersler almış olan *Takata* tarafından tüm dünyaya yayılmıştır.²¹ Yaşam enerjisi yüksek olan kişilerin direncinin de yüksek olacağı inancı doğrultusunda *Reiki* ile vücuttaki tüm çakra ve enerji kanalları düzenlenerek yaşam enerjisi artırılmakta, fiziksel ve ruhsal olarak bütünlüğe ulaşılmaktadır.^{21,22}



GELENEKSEL HİNT TIBBİ

Geleneksel Hint Tıbbı yaşam bilimi anlamına gelen *Ayurveda* ile özdeşleşmiştir. Hindistan'ın alt kıtasında ortaya çıkan *Ayurveda*'nın günümüzde daha çok Hindistan, Nepal ve Sri Lanka'da uygulandığı, Çin ve Tibet Tıp sistemleri üzerinde de etkileri olduğu bilinmektedir.^{1,23} Enerji merkezleri anlamına gelen *çakra* ve *doshalardaki* dengesizliğin giderilmeye çalışıldığı bu tedavi yönteminde bitkisel formüller, yoga, meditasyon, doğal, organik, bitkisel ve katkısız beslenme, diyet ve aromatik masaj oldukça önemli bir yer tutmaktadır.^{23,24} Tüm bu etkenlerin yanında hayat tarzı ve olumlu bakış açısının da tedavide rol oynadığı belirtilmektedir.^{23,24} Kökeni 5000 yıl önceki Hint metinlerindeki *Veda*'lara dayanan *Yoga* vücudun bölümleri ile sistemlerini, beden ile zihni, insan ile doğayı, birey ile toplumu uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır (*Şekil 5*). Sözcük anlamı *bütünlüşmek* olan yoganın farklı alt dalları vardır.²⁴ Bunlardan *Mudra*, *el yogası* anlamına gelmekte ve bu uygulamada parmak hareketleri ile vücutta bedenin yaşam güçlerinin canlandırıldığı, enerji akışının sağlandığı ve istemsiz süreçler üzerinde hâkimiyet kazanıldığı düşünülmektedir.^{25,26}

Şekil 4. Reiki Çakraları.



Şekil 5. Yoga



Şekil 6. Unani Tıbbı'nın Gelişimine Katkı Sunan Bilim Adamları

UNANİ TIBBİ

Unani Tıp ya da Yunani Tıp olarak isimlendirilen bu tedavi sistemi Greko-Arap Tıbbı olarak bilinmekte ve Orta Doğu ve Güney Asya'da sıklıkla kullanılmaktadır.

Hipokrat ve Galen'in öğretilerinin Arap ve Fars hekimlerince uyarlanmasıyla oluşan bu tedavi sisteminin temeli Balgam, Kan, Sarı Safra ve Kara Safra olarak bilinen dört hümora dayanmaktadır (*Şekil 6*).^{27,28}

Sağlığın, hava, yiyecek ve içecekler, uyku ve uyanıklık, boşaltım ve birikme, fiziksel aktivite ve duygusal aktivitelere bağlı olduğu Unani Tıbbı'nda, üç temel tedavi uygulanmaktadır.

Bu tedavileri şu şekilde sıralamak mümkündür:²⁸

- Rejimsel tedavi (Ilajbil tadbeer): egzersiz, iklim değişikliği, masaj, kupa çekme, diyet tedavisi vb.
- Farmakoterapi (Ilajbil dava)
- Cerrahi (Ilajbil Yad)

GELENEKSEL AFRIKA TIBBI

Geleneksel Afrika Tıbbı denildiğinde daha çok bölgeye özgü bitkilerden elde edilen ilaçların geleneksel sağaltıcılar tarafından hazırlandığı bir sistem akla gelmektedir. Bölgedeki halk ilaçları, pek çok sağlık sorununa çözüm bulmaya yönelik olmasına rağmen özel olarak HIV/AIDS tedavisine yönelik hazırlandıkları bilinmektedir. Geleneksel Afrika Tıbbı'nda kâhinler, ebeler ve şifalı otlar satan kişiler önemli yer tutmaktadır ve bu sistemde hastalığın hasta ile sosyal çevresi arasındaki dengesizlikten kaynaklandığına inanılmaktadır (Şekil 7).²⁹



Şekil 7. Geleneksel Afrika Tıbbı

Geleneksel Afrika Tıbbı'nın üç temel özelliğinin, hastalık nedenlerinin doğaüstü güçler olduğu inancı, kehanetlerin tanı yöntemi olarak kullanılması ve hastalıkların tedavisinde bitkisel ve hayvansal kaynaklı preparatların bir ritüel şeklinde kullanımı olduğu belirtilmektedir.³⁰ Güney Afrika'da uygulanan geleneksel tıp uygulamalarından en dikkat çeken Muti'dir. Muti, Zulu dilinde ağaç anlamına gelen -thi kökünden türetilmiştir. Pek çok hastalığın tedavi edilebileceğine inanılan bu tedavi sisteminde kullanılan

pek çok doğal ürün ağaçlardan elde edilmekte ayrıca tedavide hayvansal ve mineral karışımlar da kullanılmaktadır.³¹

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir kültür birikimi olarak değerlendirilebilecek geleneksel tıbbın, günümüzde varlığını korumasında önemli etkenlerden biri, modern tıp ve geleneksel tıp tartışmalarının temelinde yatan yaklaşım farklılığıdır. Geleneksel tıp ve yeniden üretilen biçimleriyle tamamlayıcı ya da popüler/alternatif olarak ifade edilen iyileştirme yöntemleri daha bütüncül (holistik) bir bakış açısına sahiptir.^{2,3} Bu tedavi sistemleri, hastalığın kökenlerini incelerken tüm fiziksel belirtilerin yanı sıra hastaların hayat tarzlarını ve duygusal faktörleri de ele aldığından dolayı pek çok kişi tarafından birçok ülkede günümüzde de hala tercih edilmektedirler.

Bu tedavi sistemleri bazı bilim insanları tarafından kanıta dayalı görülme de günümüzde pek çok kişinin bu yöntemleri tercih ettiği bilinmektedir. Bu nedenle geleneksel tedavi sistemlerinin daha etkin ve güvenilir bir şekilde kullanımını sağlamak açısından sağlık mensuplarının bu alanda yeterli ve gerekli bilgiye sahip olmaları ve modern tıbbın yanında geleneksel tedaviye de gereken önemi vererek uygulamaları oldukça önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

1. Legal Status of Traditional Medicine and Complementary/Alternative Medicine: A Worldwide Review. The World Health Organization, Geneva 2001.
2. Kaplan M. Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 2010: 257.
3. Sayyar Ş. Geleneksel Tedavi Yöntemleri. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2014.
4. Şar S. Anadolu'da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış. 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül 2008 Bildiri Özetleri: 1163-1178.
5. WHO Traditional Medicine Strategy 2002–2005. World Health Organization, Geneva.
6. Welcome to CMIR (Chinese Medical Institute & Register). Erişim: (<http://www.cmir.org.uk/>). Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2015.
7. China Statistical Yearbook 2011: Chinese Medicine (1987–2010). Government of China, National Bureau of Statistics of China, China 2011.
8. Heinrich M, Barnes J, Gibbons S, Williamson EM. Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy, Traditional Systems of Herbal Medicine. Elsevier, London 2004.
9. Traditional Chinese Medicine: An Introduction. National Center for Complementary and Alternative Medicine 2013. Erişim: (https://nccih.nih.gov/sites/nccam.nih.gov/files/Backgrounder_Traditional_Chinese_Medicine_10-25-2013.pdf).
10. Wang Y, Xu A. Zheng: A systems biology approach to diagnosis and treatments. Science 2014; 346 (6216): 13-15.
11. Huang Di nei Jing Su Wen: An Annotated Translation of Huang Di's Inner Classic Basic Questions Unschuld PU, Tessenow H, Jinsheng. Z. 2011.

12. Algın AK.. Uzman Bir Hekim Uygularsa Hiçbir Yan Etkisi Olmayan Bir Tedavi: Akupunktur. Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi 2014; (10): 5-8.
13. Geleneksel Tibet Tıbbı. (Atasagun Vital). Erişim: (<http://www.atasagunvital.com/page/34/geleneksel-tibet-tibbi.html>). Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2015.
14. Stevens J. Tibet Tıbbı. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2009; (52): 232-236.
15. Tibet Tıbbı. (China ABC 2015). Erişim: (<http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter13/chapter130602.htm>).
16. Kore Tıbbı. (China ABC 2015). Erişim: (<http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter13/chapter130605.htm>).
17. Kim JY, Duc D. Sasang Constitutional Medicine as a Holistic Tailored Medicine. eCAM 2009; 6 (1): 11-19.
18. Jung-eun L, Min-seon K, Da-young C. Korean Oriental Medicine. Korea Magazine 2012; 3-11.
19. Japon Tıbbı. (alocheckup). Erişim: (<http://www.alocheckup.com/alternatif-tip/japon-tibbi>). Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2015.
20. Reiki 1 Manuel-Certified Usui Reiki Practitioner. (Free Reiki Course 2011). Erişim: (<http://freereikicourse.com/doc/Reiki-1-Manual.pdf>). Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2015.
21. Pamela M, Gala T. Reiki-review of a biofield therapy history, theory, practice, and research. Alternative Therapies in Health and Medicine 2003; 9 (2): 62-72.
22. Usui Reiki. (Reiki Gelişim 2015). Erişim: <http://reikigelisim.com/usui-reiki/reiki-nasil-calisir/>). Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2015.
23. Küçükuyusal, F.. Geleneksel Hint Tıbbı: Ayurveda. Yoga Dergisi 2014. Erişim: (<http://www.yogadergisi.com/makale.aspx?name=Geleneksel%20Hint%20T%C4%B1bb%C4%B1%20Ayurveda&type=133>). Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2015.
24. Ayurvedic Medicine: An Introduction. National Institutes of Health and National Center for Complementary and Alternative Medicine (2013).
25. Geleneksel Hint Tıbbı. (Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp 2013). Erişim: (<https://alternatifvetamamlayicitiptip.wordpress.com/category/geleneksel-hint-tibbi/>). Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2015.
26. Davis RE. Yedi Derste Bilinçli Yaşam. Doğal Yollarla İyileşme Yöntemleri ve Bilinçli Yaşam Derneği, Ankara 2010.
27. Unani. (Central Council of Indian Medicine 2014). Erişim: <http://ccimindia.org/unani.html>). Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2015.
28. Ahmad S. Unani Medicine: Introduction and Present Status in India. The Internet Journal of Alternative Medicine 2008; 6 (1): 8-12.
29. Helwing D. Traditional African Medicine. (Encyclopedia.com 2005). Erişim: (<http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3435100785.html>). Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2015.
30. Okpako DT. Traditional African medicine: Theory and pharmacology explored. TIPS 1999; 20: 482-485.
31. Traditional African Healing. (African Holocaust 2012). Erişim: (http://www.africanholocaust.net/news_ah/traditionalhealing.html). Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2015.

TRABZON VİLAYETİ HAYVAN EKOLOJİSİNİN TARİHSEL PANORAMASINDAN BİR ÖRNEK: OSMANLI SALNAMELERİ

An Example from the Historical Panorama of Animal Ecology of the Trabzon Province:
The Ottoman Annuals

Şule Sanal¹, Mehmet Yavuz Erler², Ayşe Menteş Gürler³

¹ Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD

² Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi AD

³ Doç. Dr. Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD

ÖZ

Salname, bir yıllık olayları topluca göstermek üzere yazılmış eserler için kullanılan ve Türkçeye de Tanzimat'tan sonra girmiş olan bir terimdir. Osmanlı Devleti'ndeki ilk salnameler, devlet tarafından 1847 yılında "Devlet-i Aliye-i Osmanî" ismi ile basılmıştır. Sınırları bu günkü Trabzon, Samsun, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane, Sivas, Amasya ile Tokat illerinin bazı kazaları arasındaki bölümü kapsayan Trabzon Vilayeti'nin ilk salnamesi 1869 yılında basılmıştır. Trabzon Vilayet Salnamesi, 1869–1904 yılları arasında toplam 22 adet yayınlanmıştır. Çalışma, bu salnamelerde Trabzon Vilayeti'nin hayvan ekolojisinin tarihsel panoramasını değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Yayınlanmış salnameler incelendiğinde üç önemli başlık olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; 1- Evcil ve yabani hayvan varlığı ile bunların sayısal değerleri, 2- Deniz ürünlerinin özellikle hamsi balığının nasıl avlandığı, değerlendirildiği ve tüketim şekli, 3-Yunus balıklarına yaklaşım ve avlanma şekilleri ile horoz dövüşleridir. Sonuç olarak, Salnamelerin XIX. yy son çeyreğinde Trabzon vilayetinin kapsadığı Karadeniz bölgesinin hayvan varlığı ile özellikle "Canik Atları" gibi, nesli tükenmekte olan hayvanlara ilişkin bilgilerin edinilmesi açısından önemli kaynaklar olduğu iddia edilebilir. Ayrıca, yunusların avlanma şekillerinin eleştirilmesi gibi hayvan hakları açısından günümüzde yeni yeni tartışılan konuların da ele alınmış olmasının, döneme ışık tutması açısından önemli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan, Salname, Trabzon Vilayeti Salnamesi

ABSTRACT

"Salname" [henceforth referred to as "annual"] is a term used for works written to collectively show the events of one year, and which entered the Turkish language after the Reform in Ottoman Empire in 1839. The first annuals in the Ottoman State were published by the state in 1847 under the name "Devlet-i Aliye-i Osmani. They contain important information pertaining to historical, administrative, military, cultural, and other fields. The first annual for the Province of Trabzon, whose borders encompassed what is today Trabzon, Samsun, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, and the region between some of the townships of what is now Gümüşhane, Sivas Amasya, and Tokat, was published in the year 1869. The Trabzon Provincial Annual was published 22 times in total between the years 1869 and 1904. The study was conducted with the purpose of reviewing the historical panorama of the animal ecology of the Trabzon Province in these annuals. Three major headings were established upon examination of these annuals. These include: 1- Domestic and wild animal stocks and their numerical values, 2- How sea products, the anchovies in particular, were fished, put to use, and their form of consumption, and 3- The approach toward dolphins and the ways of hunting them, and cockfights. In conclusion, it can be argued that the annuals are important resources for the acquisition of information regarding the animal stock of the Black Sea region contained within the Province of Trabzon and endangered animals such as the Janik horses. Additionally, the handling also of issues only recently being discussed in our day with regard to animal rights, such as criticism of the way of hunting dolphins, is important in terms of shedding light on the period.

Keywords: Animal, Salname [Annual], Salname [Annual] of the Province of Trabzon

Lokman Hekim Dergisi, 2016; 6(3):106-111

Geliş Tarihi- Received: 09.03.2016; Kabul Tarihi-Accepted : 18.07.2016

*İletişim-Correspondence Author: Ayşe Menteş Gürler, Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı – Harran University Faculty of Veterinary, Department of Veterinary Medicine History & Deontology, Şanlıurfa-Türkiye.
mentegurler@gmail.com*

GİRİŞ

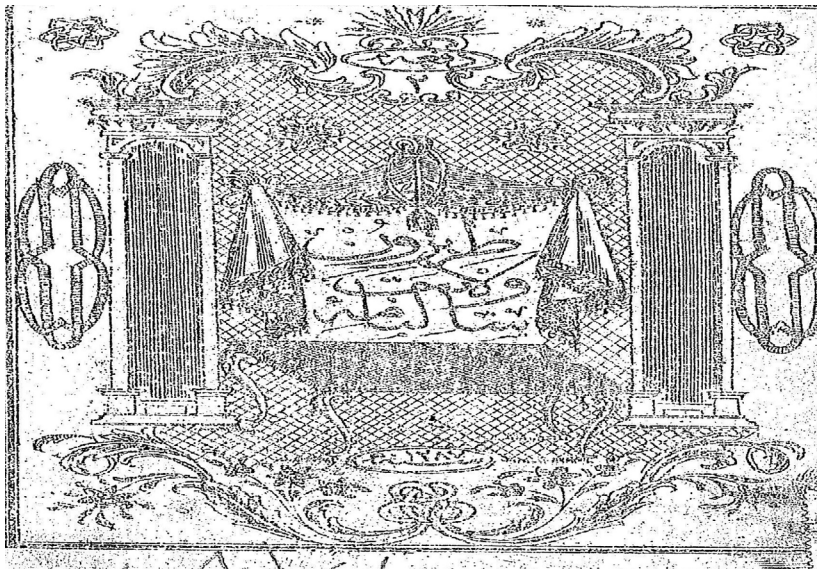
SALNAMALAR ve TRABZON SALNAMESİ

Salname, bir yıllık olayları topluca göstermek üzere yazılmış eserler için kullanılan ve Türkçeye de Tanzimat'tan sonra girmiş olan bir terimdir. Osmanlı Salnameleri'nde, Fransızların "annuel" adıyla yayınladıkları; devletin insan ve materyal kaynaklarını istatistik verilerle kayıt altına alan yıllıkların örnek alındığını belirtmek mümkündür¹. Osmanlı Devleti'ndeki ilk salnameleri 1847 yılında "Devlet-i Aliye-i Osmani" ismi ile basılmıştır². Bazı dönemlerde "Nevsal" adıyla da yayınladıkları tespit edilmekle beraber ülke genelinde yaygınlaşmadıkları anlaşılmaktadır. Yayımlanan salnameler Osmanlı devlet teşkilatının 1847-1922 tarihleri arasındaki 75 yıllık dönemini yansıtmakta; tarihi, idari, askeri, kültürel ve diğer sahalarda ilgili önemli bilgileri içermektedir.

Salnameleri resmi ve özel salnameler olarak ikiye; resmi salnameleri de yayınladıkları yerlere göre üçe ayırmak mümkündür. Bunlar Devlet, Nezaret ve Vilayet Salnameleridir. Devlet Salnameleri'nde, Osmanlı padişahlarının biyografileri, meclisler, takvimler nezaretler, vilayetler ve okullara ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Nezaret Salnameleri, Harbiye, Ticaret ve Nafia, Hariciye, Bahriye, Maarif, Maliye Nezaretleri tarafından çıkarılmıştır. Vilayet Salnameleri ise 1865 yılından itibaren birçok vilayetçe çıkarılmıştır. Vilayet Salnameleri, ait oldukları vilayetlerin idari-mahalli tarihi, üretimi, eğitimi, nüfusu vs. gibi konularda önemli bilgiler sunan vazgeçilmez kaynaklardır².

Sınırları bugünkü Trabzon, Samsun, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane, Sivas, Amasya, Tokat şehirlerinin bazı kazaları arasındaki bölümü kapsayan Trabzon Vilayeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli vilayetlerindendir³. Osmanlı öncesinde olduğu kadar Osmanlı döneminde de Doğu Karadeniz için ekonomik ve siyasal açıdan Anadolu'nun iç kesimleri, Karadeniz, İran ve Orta Asya için önemli bir geçiş noktası olmuştur⁴. Özellikle Trabzon'dan İran'a açılan transit yol ile Osmanlı ve Avrupalı tüccarlar Trabzon üstünden Kafkasya, İran ve Güney Rusya'ya ticaret yapabilmıştır. Bu yolla Avrupa'dan birçok malın ithalatının yanı sıra Trabzon ve çevresinde üretilen malların da ihracatı söz konusu olmuştur⁵. Vilâyet Salnameleri'nde vilâyetlerin devlet tarafından kontrol edildiğini de görmek mümkündür. Devlet kontrolünün yoğun olduğu vilâyetlerde kayıtların iyi tutulduğu ve salnamelerin de detaylı olduğu ve coğrafi olarak İstanbul'a yakın olan vilâyetler ile Karadeniz'deki ve bazı Anadolu vilâyetlerinin (Bursa, İzmir, Kastamonu ve Konya) vilayet salnamelerinin eksiksiz olduğu söylenebilir⁶. Trabzon Vilayeti Salnamesi'nin ilki 1869 yılında basılmış ve (*Resim 1*) sonuncusu 1905'te olmak üzere 22 cilt halinde yayınlanmıştır⁷. Bunların tamamı, 1993-2009 yılları arasında, Kudret Emiroğlu tarafından yapılan çevrim yazılarıyla, Osmanlıcası ve Latin alfabesi transkripsiyonu birlikte, şamua kâğıda ve bez ciltli olarak Trabzon Vakfı tarafından basılmıştır⁸⁻⁹.

Salnamelere ilişkin çeşitli konularda bilimsel incelemeler bulunmaktadır¹⁰⁻¹². Ancak yapılan araştırmalarda daha önce hayvan ve hayvansal ürünlere ilişkin olarak yapılan özerk bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma, Trabzon Vilayeti'nin salnamelerinde hayvan ekolojisinin tarihsel panoramasını değerlendirmek amacıyla yapılmıştır.



Şekil 1. Trabzon Vilayeti Salnamesi Kapak Sayfası (II. Cilt)

BULGULAR**TRABZON VİLAYETİ SALNAMESLERİNDE HAYVAN**

Yayınlanmış olan 22 adet Trabzon Vilayeti Salnamesi⁸ hayvan ve hayvansal ürün açısından incelendiğinde yalnızca yedi adedinde üç önemli başlık olduğu tespit edilmiştir.

1- Evcil ve Yabani Hayvan Varlığı

Vilayetin evcil ve yabani hayvan varlığı ile bulunabilenlerin sayısal değerleri yıllara göre ayrılarak Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Yıllara göre evcil ve yabani hayvan türleri ve sayıları

1888 (Cilt 13)	1892 (Cilt 14)	1894 (Cilt 15)	1896 (Cilt 16)	1898 (Cilt 17)	1900 (Cilt18)	1901 (Cilt 19)
EVCIL HAYVAN						
Koyun	Koyun	Koyun	Koyun	Koyun	Koyun	Koyun (462.663)
Siğir	Siğir	Siğir	Siğir	Siğir	Siğir	Öküz (29.325)
Manda	Manda	Manda	Manda	Manda	Dişi Manda	Manda(16.300)
İnek	İnek	İnek	İnek	İnek	İnek	İnek (241.714)
Deve	Deve	Deve	Deve	-	Deve	Deve (125)
-	-	-	-	Keçi (800.000)	Keçi (800.000)	Keçi (215.902)
Beygir	Beygir	Beygir	Beygir	Beygir	At	Beygir (33.946)
Katır	Katır	Katır	Katır	Ester	Ester	Ester (6.536)
Merkep İyi cins At-	Merkep İyi cins At-	Merkep İyi cins	Merkep İyi cins At-	Merkep İyi cins	Himar	Merkep(8.952)
Kısrak (İl içinde Nadiren) At-Kısrak (Canik Sancağı; Bafra ve Çarşamba)	Kısrak (İl içinde Nadiren) At-Kısrak (Canik Sancağı; Bafra ve Çarşamba)	At-Kısrak (İl içinde Nadiren)	Kısrak (İl içinde Nadiren) At-Kısrak (Canik Sancağı; Bafra ve Çarşamba)	At-Kısrak (İl içinde Nadiren) At-Kısrak (Canik Sancağı; Bafra ve Çarşamba)	-	-
YABANI HAYVAN						
Kurt	Kurt	Kurt	Kurt	Kurt	Kurt	Kurt
Tilki	Tilki	Tilki	Tilki	Tilki	Tilki	Tilki
Ayı	Ayı	Ayı	Ayı	Ayı	Ayı	Ayı
Çakal	Çakal	Çakal	Çakal	Çakal	Çakal	Çakal
Geyik	Geyik	Geyik	Geyik	Geyik	Geyik	Geyik
Tavşan	Tavşan	Tavşan	Tavşan	Tavşan	Tavşan	Tavşan
Sansar	Sansar	Sansar	Sansar	Sansar	Sansar	Sansar
	Zerdeva	Zerdeva	Zerdeva	Zerdeva	Zerdeva	Zerdeva
	(Ağaç Sansarı)	(Ağaç Sansarı)	(Ağaç Sansarı)	(Ağaç Sansarı)	(Ağaç Sansarı)	(Ağaç Sansarı)
KANATLI						
Tavuk	Tavuk	Tavuk	Tavuk	Tavuk		
Kaz	Kaz	Kaz	Kaz	Kaz		Kaz (Samsun)
Ördek	Ördek	Ördek	Ördek	Ördek		Ördek (Samsun)
Bıldırcın	Bıldırcın	Bıldırcın	Bıldırcın			
Bekaça (Su Çulluğu)	Bekaça (Su Çulluğu)	Bekaça (Su Çulluğu)	Bekaça (Su Çulluğu)	Bekaça (Su Çulluğu)	Horoz (Gerze)	
Hindi	Hindi	Hindi	Hindi			
Karatavuk	Karatavuk	Karatavuk	Karatavuk			
Keklik	Keklik	Keklik	Keklik			
Güvercin	Güvercin	Güvercin	Güvercin			
Akbaba	Akbaba	Akbaba	Akbaba			

HAŞARAT				
Yılan Akrep	Yılan Akrep	Yılan Akrep	Yılan Akrep	
BALIK				
Turna	Turna	Turna	Turna	Turna
Kalkan	Kalkan	Kalkan	Kalkan	Kalkan
Sargan	Sargan	Sargan	Sargan	Sargan
Tekir	Tekir	Tekir	Tekir	Tekir
Mercan	Mercan	Mercan	Mercan	Mercan
Palamut	Palamut	Palamut	Palamut	Palamut
Mezgit	Mezgit	Mezgit	Mezgit	Mezgit
Hamsi	Hamsi	Hamsi	Hamsi	Hamsi
	Yunus	Yunus	Yunus	Yunus
				(Sürmene)
DİĞER				
				Arı
				İpek
				Böceği

2- Deniz Ürünleri

Deniz ürünleri, özellikle hamsi balığının nasıl avlandığı, değerlendirildiği ve tüketim şekli detaylı olarak anlatılmıştır. Bu konu için verilen bilgiler, 1888 yılında (Cilt 13), hamsinin mevsiminde bol çıktığı, fakir halkın bundan yararlandığı ve fazlasını daha sonra yemek üzere tuzladığı; 1894 yılında (Cilt 15) Hamsi balığının çok olduğu dönemlerde beher batmanı (7,692 kilogram olan ağırlık ölçü birimi) iki kuruştan yirmi otuz paraya satıldığı; 1896 yılında (Cilt 16) hamsinin döneminde bol çıktığı fazlasının salamura yapıldığı ve hamsinin Sardalya'dan biraz küçük bir balık olduğu ve alışmamış insanların yemesi durumunda rahatsızlık vereceği, mevsiminde denizin üstünde bir kulaç derinliğinde bol miktarda olup nerdeyse birbirinin üstüne yığıldığı ve fazlasının tarlalara dökülerek gübre olarak kullanıldığı ve 1900 yılında (Cilt 18) ise hamsinin bölge halkına doğanın bir lütfu olduğu ve fakir halkın ihtiyacını karşıladıktan sonra gübre olarak tarlalara döküldüğü şeklindedir. Ayrıca avlanan tüm balık türleri de Tablo-1 de verilmiştir.

3- Yunus Balıklarının Avlanması ve Horoz Dövüşleri

Yunus balıklarının avlanması ve yakalama şekillerinden 1888 yılına ait Cilt 13'de bahsedilmiş; 1894 yılına ait Cilt 15'te yunus balıklarının avlanarak yağlarının Avrupa'ya ihraç edildiği bildirilmiştir. Yunus balıklarının hunharca yakalanmaları ve öldürülmeleri 14. Ciltte (1892) detayları ile anlatılmakta ve özellikle kınanmaktadır. Bu durum aşağıdaki ifadelerle vurgulanmıştır:

"Hakikat! İnsanoğlunun elinden ne havada uçan kuşlar emin olabilirler ne de denizin dibinde yüzen balıklar! Yunus balıklarının saydı için buralarda "ığırıp" tabir olunur kalın ve kavi bir ağ istimal olunur. Bu ağ bir kayık içinde bulunan iki üç sayyadın kuvvetli kollarıyla idare ve istimal edilmektedir. Balıkların gömülü buldukları his olunan mahalle atılan bu ağ ne kadar balık ihata ediyor ise onların bir daha o şebeke-i mekidedet içinden sıyrılıp kaçabilmeleri ihtimali kalmıyor. Çünkü şu ihtimale karşı kayık içinde elinde martini tufengi bulunan sayyadlardan birisi bu vazife-i tarassudu o kadar müteyakkızane, o derece çire-destane bir maharetle ifa etmektedir ki ağın içinde canhıraşhane bir ızdırabın tesiriyle kıvranıp durmakta bulunan balıklarda biri şayet denize doğru sıçrayıp kurtulmanın çaresini taharri edecek olursa derhal aldığı kurşun yarasıyla orada sıfırı tüketmektedir. İşte bu suretle sayd olunmakta olan şu bedbaht balıklar diri diri tutulup itlaf olunduıkları sırada o kadar acıklı bir nalış-i can güdaz ile inim inim iniliyorlar ki bu inilti en katı yürekli bir adamın dahi tüyelerini ürpertecek bir tesiri can-şıkafı haiz iken ülfet ve itiyadın netce-i lakaydanesi midir? Sayyadların rikkat-i kalbiyelerini tahrik etmek şöyle dursun ihtimal ki o inilti onlara göre nağme-i surur olmak hükmünü bile alıyor."

Hayvancılıkla ilgili en yoğun ve değişik bilgilerin verildiği 1898 yılına ait 17. Cilt'te ise doğal yaşamın önemi şöyle ifade edilmiştir:

"Dünyaya yalnız insanların vücudu şeref veriyor zan olunur. Halbuki bu şereften hayvanat-ı saire dahi bi hakkın hissedar bulunuyor. Ne şüphe, meşcerlerin, koruların safası kuşlarla; çimenlerin yaylaların koyun ve kuzularla; denizlerinde balıklarla hasıldır. Vakıa insan bu fuyuz, bu ervaha ulviyet üzere hâkimdir. Hemen bi'l-cümle mahlûkat onun emir ve nüfuzu altındadır. Şu da müsellemdir ki hayvanların efal-i insaniyeyi ifaya hadim olduğu ne derece müberhen ise hayvanların onlardan istifadesi de o nispette ziyadedir. Yani intifa azmiyle beşerin üzerlerine münteşir olan azim husule getirmiş oluyor. Yaylalar, sayfiyeler, şitaiyeler, hastaneler, tabipler, eczacılar, tarafeynin selamet ve saadetine seyyanen maruz ve mahsustur. Bu sebeple âlemde nesl-i insan ve hayvanatın beraberce bekası temenni olunmuyor mu? İşte birinin vücudu diğerinin na-bud olmasını istilzam etmediği için

kıtanın, bir memleketin şeref ve serveti elbette insanlarıyla, hayvanlarıyla daimdir demek lazım gelir.” Çift hayvanlarına ilişkin olarak, inek ve dişi manda sayısının daha fazla olduğu ve bunların sütünden elde edilen tereyağların çok meşhur ve tereyağı ihracatının çok memnuniyet verici olduğunu bildirilmektedir. Ayrıca, sütçü ineklerin ıslahının gerekliliğinden ve günlük süt veriminden bahsedilmiştir. Bununla birlikte arazi yapısının keçiye daha uygun olmasına rağmen, koyun sayısının daha fazla olduğu ve hemen her koyun sürüsünde kılavuz niteliğinde bir miktar keçi bulundurulduğu vurgulanmıştır. Bunların sayılarının 800.000’e yakın olduğu ancak son iki yıldaki şiddetli ve devamlı soğuklardan çok fazla kayıp yaşandığı yazılmıştır. Ayrıca, Erzurum ve Sivas bölgesinden her yıl gerçekleşen kaçak ve normal hayvan hareketleri sonucunda oluşan hastalık ve telefattan bahsedilmiştir. Kümes hayvanları ve yumurta tüketimindeki artışın tereyağının nefis ve halis olmasından kaynaklandığı iddia edilmiştir. Gerze Horozları tanımlanmış ve yakın bir zamana kadar bunların dövüştürülmesinin moda olduğu belirtilmiştir. Bafra ve Çarşamba Ovaları’nda bulunan Canik Atları’ndan bahsedilmiş ve iyi vasıflı hayvan yetiştirmenin, milli bir yaklaşım olması gerekliliği vurgulanmıştır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

İzgör’e¹³ göre Osmanlı Salnameleri, genel olarak bir ülkenin; özelde de bir şehrin en ince detayına kadar genel yapısını veren nadir eserlerdendir. Salnamelerde şehir hayatına ait ipuçlarının olduğunu belirtmiş ve şehrin idarî, askerî, ekonomik, tarihî, sosyokültürel olarak tanıtımının yapıldığını bildirmiştir. Aynı şekilde Trabzon Vilayeti salnamelerine hayvancılık açısından bakıldığında, vahşi ve evcil hayvanların bilgileri, bazen de sayısal değerleri verilmiş, tereyağı ve yumurta gibi hayvansal ürünler ile Canik Atları ile Gerze Horozu tanıtımı yapılmıştır.

Yunus balıklarının avlanmasına ilişkin detaylar anlatılmış ve avlanma şekli kınanmıştır. Bu durum doğal hayatın korunması için tarih çalışmalarına bilimsel dayanak oluşturmasıdır yönünden ele alınabilir. Salnamelerin basımından yaklaşık 70 yıl sonra Türkiye’nin Karadeniz sahillerinden 1951-1956 yılları arasında 4250-5000 ton yunus ve küçük balınanın yakalandığı bildirilmiştir. Karadeniz’deki yunus sayısının 1964-1966 yıllarından başlayarak çok azalması nedeni ile yunusların avlanması Sovyet Rusya tarafından 1966 yılında yasaklanmıştır. Türkiye’de de aynı dönemde yunus sayısındaki düşüş belirlenmiş ise de bu konuda etkin bir önlem alınmamıştır. Karadeniz sahilinde yaşayan diğer bir alt tür için mükerrer atışlı otomatik tüfeklerle yapılan avlanma sonucu, Karadeniz’deki mevcudun hızla azalması nedeniyle, yine Sovyet bölgesinde avlanmaları yasaklanmıştır¹⁴. Günümüzde, yunuslar, Dünya Koruma Birliği (IUCN) tarafından yayınlanan nesli tehlikeye giren türler listesinde (Kırmızı Liste) yer almaktadır. Karadeniz’de yaşayan yunusların da “nesli tehlike altında” kategorisinde bulunduğu belirtilmektedir¹⁵. Yunusların avlanma şekillerinin eleştirilmesinin, bu dönemde hayvan hakları konusuna yaklaşımı göstermesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Trabzon Vilayet Salnamelerinin Trabzon vilayeti hayvan ekolojisi açısından önemli tarihsel veriler sağladığı ileri sürülebilir.

BİLGİ

Çalışma, IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi Ve Folklorik Tıp Günleri, 10-13 HAZİRAN 2015 tarihinde Malatya’da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Pakalın MZ. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
2. Duman H, Bailey C, Yıldız M. Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu. Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
3. Çadircı M. Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
4. Yolalıcı ME. Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel bir Bakış. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2008; 1 (3): 471-484.
5. Şaşmaz M. İngiliz Belgelerine Göre Trabzon Vilayeti Ticari Raporları 1830-1914 Cilt III. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
6. Palalı İ. Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2010; (23): 1-14.
7. Erişim: (<http://isamveri.org/?url=salname>). Erişim Tarihi: 09.02.2016.
8. Emiroğlu K. Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869 -1904, Cilt: 1-23. Trabzon Vakfı Yayınları, Ankara 1993-2009.
9. Erişim: (http://trabzonvakfi.org.tr/trabzon/vkitap_salnameler.html). Erişim: 09.02.2016.
10. Karsandık Ö. Maârif Salnâmelerine Göre Adana Sancağı’nda Eğitim- Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1903). Tarih Araştırmaları Dergisi 2011; 130 (50): 151-171.
11. Eroğlu C, Babuçoğlu M, Köçer M. Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep. Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara 2007.
12. Güher E. Maârif Salnâmeleri’ne Göre Cebel-İ Bereket Sancağı’nda Eğitim-Öğretim (h.1316-1321/m. 1898-1903). Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2014; 9 (4): 457-467.

13. İzgöer AZ. Osmanlı Salnamelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 2005; 3 (6): 539-552.
14. Kumerloeve H. Türkiye'nin Memeli Hayvanları. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi 1978; 28 (1): 178-204.
15. Bilgin S ve ark. Türkiye Denizlerinde Yunus ve Balinaların Korunma Durumları ile Balıkçılıkla Etkileşimleri. XV. Ulusal Su Ürünleri Sempozyumu, Rize 1-4 Temmuz 2009.

İstanbul'un İşgali Yıllarında Tıbbiyede Tiyatro

Theatre at the Medical School During the Occupation of Istanbul

Cihat Çınar Başekim¹, Engin Çoruh²

¹Prof. Dr. Radyoloji Uzmanı, Bayındır İçerenköy Hastanesi, İstanbul

²Diş hekimisi ve Tıp Tarihçisi, Marbach / Almanya

ÖZ

İstanbul'un Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği dönemde tıbbiye öğrencileri çok zor şartlarda eğitimlerine devam ederler. Öğrencilerin birçok imkanları kısıtlanmış, okul dışına çıkmalarına bile sınırlamalar getirilmiştir. Öğrenciler bu şartlarda okulda geçirdikleri zamanı değerlendirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Bu faaliyetlerden birisi de okulda sergiledikleri tiyatro çalışmalarıdır. Bu yazıda işgal döneminde tıbbiye öğrencilerinin okulda sergiledikleri tiyatro çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tıbbiye, Tiyatro, Tıbbiyede Tiyatro

ABSTRACT

During the period when Istanbul was occupied by the Allied Powers, medical students continued their education under harsh conditions. Some of their educational and social provisions were restricted and there were even limitations on their excursions outside the school confines. That in turn caused the students to look for various leisure activities. One of these activities was theatre. In this paper, we describe the theatre activities that the medical students were engaged in during the occupation period.

Keywords: Medical School, Theatre, Theatre at the Medical School

İSTANBUL'UN İŞGALİ YILLARINDA TIBBİYEDE TİYATRO

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve 30 Ekim 1918 de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri filosu İstanbul Boğazı'na giriş yapmışlardır. Böylece İstanbul'un işgal dönemi başlamıştır. İngiliz kuvvetleri 3 Şubat 1919'da Haydarpaşa'da bulunan Tıp Fakültesi binasını işgal etmişler ve burayı kışla olarak kullanmak istemişlerdir¹.

İşgalci İngiliz kuvvetleri komutanı tıbbiyelilerin yataklarını alarak onları yerde yatmaya zorlamış, askeri tıbbiyelilerin üniforma giymelerini, üniforma ile dışarı çıkmalarını yasaklamıştır¹⁻³. Bu dönemde İstanbul'da her türlü toplantı ve gösteri yasaklanmıştır. İşgali içlerine sindiremeyen tıbbiye öğrencileri tepkilerini ortaya koymak için Osmanlı İmparatorluğu'nda modern tıp eğitiminin başladığı tarih olan 14 Mart 1827'nin 92. yıldönümünde ilk defa tıp bayramını kutlamaya karar vermişler ve Beyazıt'ta bulunan Darülfünun konferans salonunda bir toplantı düzenlemişlerdir^{1,2}.

İşgal altındaki tıbbiye binasında zor şartlarda eğitimine devam etmeye çalışan öğrenciler bir taraftan da Tıbbiye koridorlarında İngiliz askerleri ile samimiyet kurmaya çalışırlar. Zamanla öğrenciler ile işgalci askerler arasında alış verişe başlar¹. Başlangıçta bisküvi, konserve, marmelat, fanila, çorap ile başlayan bu alışveriş daha sonra İngilizlerden silah almaya kadar ilerler. Öğrenciler İngiliz askerlerinden aldıkları bu silahları gizlice Milli Kuvvetlerin gizli polis teşkilatı A.P. (Aydın Pe) aracılığı ile Anadolu'ya gönderirler¹. Tıbbiye öğrencileri sanatın çeşitli dalları ile yakından ilgilenirlerdi. Her sınıfta özellikle mizah ve hiciv içerikli dergiler çıkartılırdı. Ayrıca tiyatro temsilleri düzenlemek, konser vermek gibi faaliyetler de eskiden beri düzenlenirdi². İşgal yıllarında askeri öğrencilerin izinleri kısıtlanmıştı. Okul dışına çıkmakta zorlanan öğrenciler okulda geçirdikleri zamanı değerlendirmek ve moral kazanmak için bu müzik ve tiyatro faaliyetlerine daha da önem verdiler^{2,3}. Okulda sergilenen tiyatro eserleri Darülbeydi (Şehir Tiyatroları) repertuarında bulunan eserlerden seçiliyordu. Temsillerden önce veya temsil aralarında konser verilir, çeşitli faaliyetler düzenlenirdi. Özellikle her sene ders yılı bitiminde müsamereler düzenlenirdi⁴.

Lokman Hekim Dergisi, 2016; 6(3):112-116

Geliş Tarihi-Received: 28.05.2016; Kabul Tarihi-Accepted: 16.08.2016

İletişim-Correspondence Author: Cihat Çınar Başekim, Bayındır İçerenköy Hastanesi, Radyoloji Bölümü- Bayındır İçerenköy Hospital, Department of Radiology, Ali Nihat Tarlan Cd. Ertas Sk. No. 17, Atasehir 34752 İstanbul - Türkiye. cinarbasekim@yahoo.com

Ancak Birinci Dünya Savaşı döneminde buna ara verilmişti. İşgal yıllarında moral kazanabilmek için bu faaliyetlere tekrar başladılar. Bu temsiller sırasında gerekli olan kostüm, dekor gibi malzemeleri bir bölümünü İngilizlerden temin ediyorlardı². Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan Alman birlikleri burada bir tiyatro sahnesi düzenlemişlerdi ve zaman zaman burada gösteriler olurdu (Şekil 1). Savaş sonrasında ülkelerine dönerken kendi birliklerine ait bir tiyatro sahnesini tıbbiye bırakmışlardı⁵. Bu sahnede ilk önce dördüncü sınıf öğrencileri bir çay tertiplediler. İngilizler mektebi



Şekil1. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan Alman birliklerinin sergiledikleri bir tiyatro eseri [Engin Çoruh arşivi].



Şekil 2. Hüseyin Rahmi'nin (Gürpınar) Mürebbiye oyunundan bir sahne [Cihat Çınar Başhekim arşivi].



Şekil3. Kayseri Gülleri oyuncularını [Cihat Çınar Başhekim arşivi]

(Yalçın) ve Nigar Münir Beylere ait "Kayseri Gülleri"

işgal edince öğrenciler jimnastik salonu olarak kullanılan etrafı açık alanda tahta masaları yan yana getirerek bir platform oluşturdular ve Almanlardan aldıkları dekorları da buraya monte ederek tiyatro sahnesini kurdular⁵. Öğrenciler bu dönemde ilk önce "Yanık Kavuk" isimli bir oyun sergilediler. İlkel şartlarda, lüks lambaları ile aydınlatılmış bir köşede sergilenen bu oyunda öğrencilerden Nüzhet Şakir (Dirisu), Haluk Amil (Keymen), Tevfik Ali (Güner) gibi oyuncular rol aldı⁵. Ancak İngiliz'ler bunu haber alınca tıbbiyelilere birinci sınıf müzakere salonundan müştereken yararlanmayı önerdi⁵. Burası daha iyi bir ortamdı. Burada sergilenen ilk oyun ise 05 Kasım 1919 günü sahneye konan Hüseyin Rahmi'nin (Gürpınar) eseri "Mürebbiye" oldu (Şekil 2). Üç perdelik bu oyunda rol alan öğrenciler arasında Feridun (Frik), Efdal (Aşar), Ruhi Refik (Bilginer), Besim Kemal (Eneren) bulunmaktaydı⁵. Eserde, Fransa'dan İstanbul'a gelen ve bir ailenin konağında mürebbiye olarak çalışan Anjel tiplemesi ile yanlış batılılaşmanın aile üzerindeki etkisi ele alınır. Batı hayranlığının etkilerinin hissedilmeye başladığı dönemde konak sakini erkeklerin bu mürebbiye tarafından baştan çıkartılmaları ve düştükleri trajikomik durum anlatılır¹¹.

Bu temsilden sonra İngilizler bir temsil düzenlediler. Ancak o temsil sırasında İngilizlerin Türk Bayrağını bez olarak kullanmasına sinirlenen tıbbiye öğrencileri ertesi gün şafak vakti herkes uyurken sahneyi söküp samanlığa sakladı⁵. Tıbbiyede öğrencilerin yemekten sonra oturdukları bir kahvehane vardı. Burada her sınıfın yeri belliydi. Birinci sınıflara ayrılmış olan bölüm sahne haline getirilerek daha sonraki temsiller için kullanıldı⁵. Burada 1919 (1335) senesi sömestr tatilinde son sınıf öğrencileri tarafından Dr. Hüseyin Suat adlı komedi eser oynandı (Şekil 3).

Frantz Fonson ile Fernand Wicheler'in "*Le Mariage de Mlle Beulemans (Matmazel Beulemans'ın Düğünü)*" eserinden uyarlanan üç perdelik bu eserde rol alan öğrenciler arasında Ferit (İlker), Orhan Remzi (Kazancıgil), Mahir (Işıldar), Adil (Bir) gibi isimler bulunuyordu⁵. 1920 yıl Şubat ayında (4 Şubat 1920) üçüncü sınıf müsameresinde Halit Fahri'nin (Ozansoy) "*Baykuş*" adlı dram eseri sahneye kondu^{5,6}. Baykuş 1917'de Darülbeyazıt'ta ilk yerli telif eser olarak da sahneye konmuştur. Eserde ölüm teması hakim olup Anadolu köylüsünün, ölüm karşısındaki çaresizliği anlatılır. Oyuncular arasında Hüsnü Ahmet (Gürol), Ekrem Şerif (Egeli), Aziz Kamil, Süreyya Asım (Tanay), Adnan Ferit (Birgen) yer alıyordu. Bu oyunda nine, peri gibi kadın rolleri kadın kılıfına girmiş erkek tıbbiyeliler tarafından sahnelendi⁵.

Aynı yıl 4 Mart akşamı ikinci sınıf öğrencileri "*Pinti Hamit*" adlı komedi oyununu sergiledi⁵. Tek perdelik bu eser Osmanlı basın tarihinde Türkçe olarak çıkan ilk siyasi mizah dergisi Diyojen'i yayımlayan Teodor Kasap tarafından Molière'nin "*Cimri (L'Avare)*" adlı eserinden uyarlanmıştır. Bu temsilde oyuncuların bazıları Ahmet Hamdi (Atakan), Sedat Rıza (Göksan), Selahattin Rifat (Sun), Halit Ziya (Ataşağın) idi.

Başlangıçta her sınıf sahneleyeceği eseri kendisi hazırlıyordu. Ancak temsillere ilginin giderek artması üzerine okulda öğrencilerden oluşan bir heyet kurulmasına karar verildi. On iki Kasım 1920 tarihinde toplanan sınıf temsilcileri aralarından 6 kişiyi idare heyeti olarak seçti. Bu heyette 5. Sınıftan İbrahim Şevki (Ataşağın) başkan, 5. Sınıftan Hulki Amil (Keymen) sayman, 3. Sınıf öğrencisi Feridun Neşet (Frik), katip seçildi. Diğer üyeler ise 4. Sınıf öğrencileri Hüsnü Ahmet (Gürol) ve Süreyya Asım (Tanay), 3. Sınıf öğrencisi Raif Kenan (Barbaros) oldular⁵. Bu heyet sahne hazırlığı ve dekor için gerekli hazırlıkları yapmaya başladı. Bu hazırlıkları gizli bir şekilde yürütüyorlardı. Okul müdürü Hüsnü Bey (Alataş) buna önce buna karşı çıktıysa da bir gün salona geldi ve buradaki hazırlıkları görünce anlayış gösterdi ve destekte bulundu^{2,5}.

Daha sonra sergilenen eserlerden biri de Aka Gündüz tarafından yazılmış olan ve Türkçülük anlayışının mücadelesini anlatan "*Yarım Türkler*" adlı üç perdelik oyundur⁵. Bu piyeste Mütareke yıllarında memleketteki sarsılan değerler açığa vurulur. O dönemlerde yabancıların oluşturduğu zevk ve eğlence âlemlerine karşı manevi ve millî değerleri zayıflayan Türk aileleri anlatılır⁹. Oyunda Feridun Neşet (Frik), Ali İsmail (Korur), Adnan (Biren), Hüsnü (Gürel), Süreyya (Tanay), İ.Şevki (Ataşağın) rol alırlar^{2,5}. Sergilenen bir diğer eser İbn-ür Refik Ahmet Nuri Beyin eseri olan tek perdelik "*Turabizadeler*" komedisi oldu⁵. Eserde Turancılık sevdasına kendini kaptırmış ve Turancılık ideolojisini yanlış anlamış bir ailenin durumunu ele alınır. Bu oyunlarda perde aralarında çeşitli müzik eserleri dinleyicilere sunulmuştur^{8,10}.

Aynı dönemde sahnelenmek istenen Şehabettin Süleyman ve Hulki Amil'in yazdığı, Nurullah Şevket Taşkıran'ın bestelediği "İhtiyar" adlı opera eseri iki oyuncunun hastalanması nedeni ile sahnelenemedi⁵.

1921 yılı ocak ayında üçüncü sınıf öğrencileri tarafından "*Zor Nikah*" adlı komedi sahnelendi⁵. Bu eser Ahmet Vefik Paşa tarafından Molière'nin "*Le Mariage Forcé*" oyunundan uyarlanmıştır. Oyununda rol alan bazı öğrenciler Ahmet Hakkı (Kuzucu), Ömer Hasan (Yöney), Medeni Arif



Şekil 4. Bora oyununda rol alan oyuncular [Cihat Çınar Başekim arşivi].

(Akkent), Süleyman (Serav) idi. Şubat 1921'de İsmail Galip'in (Arcan) Henry Bernstein'in "*La Rafale*" adlı oyunundan çevirisini yaptığı "*Bora*" isimli 3 perdelik oyun sahneye kondu (Şekil 4). Sahnede yine Feridun Neşet (Frik), Besim Kemal (Eneren), Adnan Ferit (Birgen), Süreyya Asım (Tanay), Efdal Recai (Aşar) gibi diğer temsillerde de sahne almış öğrenciler görülmüştü. Bu temsil sırasında perde aralarında illüzyon sunumları ve sohbet programları yer aldı⁵. Öğrenciler 1921 yılında "*m Katil*" adlı eseri hazırladılar^{5,8}.



Şekil 5. Karanlık Kuyu oyunundan [Cihat Çınar Başekim arşivi]



Şekil 6. Lokmanzadeler oyunundan [Cihat Çınar Başekim arşivi]



Şekil 7. Oyunlarda rol alan iki oyuncu [Cihat Çınar]Başekim arşivi]

Vatan sevgisi ve insanların hürriyete duyduğu ihtiyacı vurgulayan 3 perdelik bu eser o dönemde sergilenmedi. Aynı yıl 5 Nisan tarihinde ise Muhsin Ertuğrul'un Fransızca bir eserden uyarladığı tek perdelik "Fener Bekçileri" oynanır. Bir fener bekçisi ve oğlu arasında geçen bu eser Feridun Neşet (Frik) ve Efdal (Aşar) tarafından sahnelenmiştir⁵. Bir Mart 1922'de bu kez Reşat Nuri (Güntekin)'in Paul Lindau'dan çevirdiği çeviri eseri olan 4 perdelik "Karanlık Kuyu" sergilendi (Şekil 5). Oyunda Feridun Neşet (Frik), Mazhar (Kipmen), Ata (Türegün), Rifat (Sun), Hayri (Kaleli), Efdal (Aşar) rol aldı^{2,5,6}.

Sergilenen bir diğer oyun da "Lokmanzadeler" idi (Şekil 6). İbn-ür Refik Ahmet Nuri'ye (Sekizinci) ait bu komedi eseri üç perde idi. Bu eser 9 Nisan 1922'de sergilendi. Sahnede yer alan öğrencilerin bazıları Besim Kemal (Eneren), İrfan Lütfi (Şen), Feridun Neşet (Frik), Ahmet Hamdi (Atakan), Nasuhi (Baysal) idi^{2,5}. Eserde doktorluğu bırakan Suudi Bey'in eşinin ailesi tarafından tekrar doktorluğa dönmesi için yapılan hazırlıkları ve devamında gelişen olaylar konu edilir¹⁰.

Reşat Nuri'nin (Güntekin) Alfred Savoir'dan uyarladığı 3 perdelik "Bir Donanma Gecesi" oyunu ise 10 Ocak 1923 tarihinde sahneye kondu⁵.

Bu dönemde sergilenen son eser yine Reşat Nuri'ye (Güntekin) ait "Babür Şahın Seccadesi" adlı 2 perdelik komedi eseri oldu⁵. Tıbbiyeliler böylece 1919 yılından 1923 yılına kadar geçen sürede 12 tiyatro eserini okulda, son derece kısıtlı şartlarda sahneye koydular (Şekil 7)^{3,5}. Oyunların hazırlanması ve sahneye konmasında bazen Darülbeyde'den sanatçılar da yardımda bulunurdu. Lokmanzadeler oyununda bu amaçla Ferit Beyin yardımı olmuştu. Karanlık Kuyu oyununun provalarında da Ercüment, Bahzat ve Ferit Beyler destek oldular⁵. Yarım Türkler oyununun sahnelenmesinde darülbeyde

artistlerinden İsmail Galip, Onnik ve Ercüment Beylerin destekleri olmuştur^{2,6}. Bu temsillerde, o dönemde tıbbiyede kız öğrenci bulunmadığı için kadın rollerini de genellikle erkekler üstlenirdi^{2,4,5}.

Mürebbiye piyesinde Mürebbiye Anjel rolünü Besim Kemal (Eneren) oynarken Ruhi Refik (Bilginer) kahya kadın olmuştur. Yarım Türkler adlı oyunda gazetecinin eşi Şefika rolünü öğrencilerden Ali İsmail (Korur), hizmetçi Eleni rolünü Adnan Ferit (Birgen) üstlenmişti. Adnan Ferit (Birgen) ayrıca Muhterem Katil oyununda nine rolünü üstlenmişti. İbn-ür Refik Ahmet Nuri Beyin Türabizadeler oyununda Müjgan Hanım rolü Halit Ziya (Atasagun) tarafından, Neyyir Hanım rolü ise Adnan Kenan (Hün) tarafından üstlenmişti. Bora piyesinde ise Sabiha rolünü Besim Kemal (Eneren), Hasibe'yi Selahattin Rifat (Sun), Celile'yi Adnan Ferit (Birgen) oynarken hizmetçi rolünü üstlenen kişi ise Mazhar Abdullah (Kipmen)'di⁵.

Bu müsamerelerden önce fasıllar icra edilir, orkestralar konser verirdi, şarkılar, gazeller söylenir, çeşitli etkinlikler düzenlenirdi. Ayrıca temsillerde perde aralarında da çeşitli etkinlikler yapılırdı^{2,4,5}. Örneğin Baykuş adlı eserin sergilendiği akşam Bedri Zabaç (Ruhselman) tarafından keman konseri ve o dönemde hastanede yatmakta olan Neyzen Tevfik tarafından alaturka taksim icra edilmişti⁵. Türabizadeler oyununun sergilendiği akşam Şehir Tiyatrolarından (Darülbeyaz) İsmail Galip (Arcan) da Coquelin Cadé'den çevirdiği "Demir Gibi Sihat" monologunu sergiledi. Bir Donanma Gecesi oyununun perde aralarında çeşitli fasıllar sunulmuştur⁵.

Tıbbiyelilerin işgal yıllarında, son derece zor şartlarda, bir bölümünü gizli hazırlıklarla gösterdikleri bu tiyatro faaliyetleri hem öğrencilerinin birlik ve beraberliklerini artırarak o dönemde moral kazanmalarına destek olmuş, hem de okul dışına çıkmakta bile zorlanan öğrencilerin okulda geçirdikleri süreyi değerlendirmelerini sağlamıştır.

Kaynaklar

1. Özata M. Atatürk ve Hekimler. Demkar Yayınevi. İstanbul 2015.
2. Özbay K. Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri Cilt II. İstanbul Matbaası. İstanbul 1976:145.
3. Frik F. Mütareke Yıllarında Tıbbiye (1918-1923). Dirim 1989 (Özel Sayı):10-16.
4. Dölen E. Yıldırım N. Darülfünun'dan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
5. Frik F. Tıbbiye'de Tiyatro Temsilleri. Dirim. 39. Tom. 1964 45-53.
6. Sarı N, Akgün B, Kurt Ü.E. Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
7. Poyraz T, Alpbeğ M. Reşat Nuri Güntekin. Hayatı ve Eserleri. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni. 1957;3:1-18.
8. Demir S. II. Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu ve Tiyatro Eserleri. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Ödevi. Danışman. Doç. Dr. Ahmet Bozdoğan. Sivas 2010.
9. Töre E. Türk Tiyatrosunun Kaynakları. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 2009;4(1-II):2181-2348
10. Üstün K. İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Danışman Yrd. Doç. Dr. Serdar Odacı. Ankara, 2013
11. Çelik M. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Mürebbiye ve Şipsevdi Romanlarında Yanlış Batılılaşma. Türkiyat Mecmuası. 2013;23:27-34

HİTİT UYGARLIĞINDA BİTKİLERİN YERİ

Plants in the Hittites Civilization

Selen Yeğenoğlu¹, Bilge Sözen Şahne², Elif Ulutaş³

¹ Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği AD

²Yrd. Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği AD

³Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği AD

ÖZ

Anadolu, bulunduğu coğrafi konumu nedeni ile, tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yaparak, zengin bir kültür mirasına sahip olmuştur. Hitit Uygarlığı da bu mirasın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Yerleştikleri coğrafyadan ötürü, başta buğday olmak üzere, pek çok bitkiden faydalanan Hititler'in, gerek kültürleri gereği gerekse sağaltıcı özelliklerinden dolayı, çeşitli bitkilerden faydalandıkları bilinmektedir. Çeşitli bilimsel eserlerin yanı sıra tarihî belgelerde de Hititler'de kullanılan bitkilerle ilgili bilgilere rastlamak mümkün olmaktadır. Bu belgelerin başında ise Homeros'un "İlyada"sı yer almaktadır. Hitit Uygarlığı hakkında bilgi veren metinlerde bitkilerin gerek bazı kutlamalarda, gerek dini törenlerde gerekse sağlık alanında kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca, çeşitli fal metinlerinin de aralarında bulunduğu o döneme ait kalıntılarda sarımsak (*Allium sativum*), şeytanteresi (*Ferula communis*), tekesakalı (*Scorzonera eriophora*) gibi bitkilerden faydalandığı görülmektedir. Bu çalışma kapsamında, Hititler Uygarlığı'nda bitkilere verilen önem üzerinde durularak, o dönemde sağaltıcı olarak kullanılan çeşitli bitkilerden örnekler sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Bitkiler, tıbbın eski tarihi, Hitit Uygarlığı

ABSTRACT

Anatolia has a rich cultural heritage by hosting to many civilizations throughout history because of its geographical location. Hittite civilization is also an important part of this heritage. Hittites, who benefited from many plants, notably wheat because of the geography they settled in, are known to utilize a variety of plants due to their therapeutic properties and their culture. To find relevant information about plants used in Hittites is possible in historical documents as well as various from scientific works. At the top of this documents Homer's "Iliad" is placed. The information that plants are used in some celebrations, religious ceremonies and the field of health is placed in texts providing information about the Hittites Civilization. In addition, plants such as garlic (*Allium sativum*), devil's dung (*Ferula communis*), goat's beard (*Scorzonera eriophora*) is seen benefiting from in ruins including the various fortune texts belonging to that period. In this study, the importance given to plants in the Hittites civilization will be mentioned. Furthermore, samples from a variety of plants used, as remedies in that period will be presented.

Keywords: Plants, ancient history of medicine, Hittites civilization

Tarihte Hititler

Anadolu'nun zengin kültürel geçmişinin temellerini oluşturan uygarlıklardan bir tanesi de Hitit Uygarlığıdır. Günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce yaşamış olan Hititlerin siyasal yapısının, MÖ 1650-1200 yılları arasında Anadolu'da imparatorluk düzeyinde olduğu ve Anadolu toprakları üzerinde askeri ve siyasi bir güç oluşturan ilk toplum oldukları bilinen bir gerçektir¹⁻⁴.

Bununla birlikte, Hititlerin Anadolu'nun yerli halkı olmayıp, Hint Avrupa kökenli, Kafkaslar yolu ile Anadolu'ya gelmiş bir kavim oldukları kabul edilmektedir^{1,5}. Asurca'da "Batılı" anlamına gelen "Hitit" kelimesi yerine, Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Eti" kelimesi de kullanılmıştır^{1,6,7}.

Hititlerin Anadolu'ya geldikleri dönemde, bu toprakların Hatti Ülkesi olarak anıldığı ve burada çeşitli beyliklerin bulunduğu bilinmektedir. Modern bir hukuk sisteminin temellerinin atıldığı Hititlerde, devlet, hukuk devleti olarak yönetilmiştir^{1,4}. Ayrıca bu dönemde kadın-erkek eşitliğine de önem verildiği belirtilmektedir¹.

UNESCO tarafından da, Dünya Belleği'ne kaydedilen Yozgat Tabletleri, Hititler konusunda önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır⁵. Bu döneme ait çivi yazısı ile işlenmiş 30 bin civarında tablet bulunmaktadır².

Lokman Hekim Dergisi, 2016; 6(3):117-120

Geliş Tarihi-Received: 21.08.2016; Kabul Tarihi-Accepted: 19.02.2016

İletişim- Correspondence Author: Bilge Sözen Şahne, Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği AD - Hacettepe University Faculty of Pharmacy, Department of Pharmacy Management, Ankara – Türkiye.

bilgesozen@yahoo.com

Hitit Tıbbı

Hititler, komşulukları nedeniyle, çeşitli alanlarda olduğu gibi, tıp alanında da Sümerlerden etkilenmişlerdir⁶. Sağlıkla ilgili girişimlerini, çoğunlukla dini kurallar doğrultusunda gerçekleştirmişlerdir^{6,8}.

Çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan Hititler'in, Anadolu'nun o dönemlerdeki çok tanrılı yapısından etkilendiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, Hititler'de tıp alanında da pek çok tanrıların olduğu bilinmektedir^{1-3, 5, 8-10}. Hastalık ve sağlık durumlarının, bu tanrılarla yakından ilişkili olduğunu düşünen Hititler, hasta olduklarında dua ederek hastalıklarına neden olan günahı öğrenmeye çalışmış, tanrıların rüyalarından kendilerine bilgi vermelerini istemişlerdir^{1, 2, 7-11}. Sağlıkla ilgili Hitit tanrılarından bazılarının isimleri ise şu şekildedir^{4,8}:

- Kamruşepa: Sağlık tanrıçası
- İşhara: Hastalık veren tanrıça
- Şakuvaşşa: Göz tanrısı
- İştamanaşşa: Kulak tanrısı

Bunların dışında, Hitit kültüründe hastalığı veren ve hastalıklardan koruyan çeşitli başka tanrıların da olduğu bilinen bir gerçektir^{4,8}. Ayrıca, hastalıklara şifa ararken, edilen duaların bir kısmı kazılarda ortaya çıkan tabletlerde yer almaktadır. Bunlardan en önemlisi ise, ilk edebi metinler arasında da yer alan, II. Mursili'nin (MÖ 1375-1335) Veba Duası'dır^{1,2}.

Çoğunlukla doğaüstü güçler nedeni ile, hastalıklarla karşılaştıklarını düşünen Hititler, bedensel temizliğin de önemli bir sağlık unsuru olduğuna inanmışlardır. O dönemde, hastalıklara sebep olduğu düşünülen başlıca faktörler şu şekilde sıralanmaktadır^{2,3}:

- Tanrılara karşı işlenen suçlar
- Tanrıların ihmal edilmesi
- Bedensel ve ruhsal kirlilik
- Mağaralardan, düdenlerden, çatlaklardan çıkan kötü güçler
- Ölü ruhların rahatsız edilmesi
- Kara büyü

Hitit Tıbbı ile ilgili bilgiler, temel olarak, başkentleri Hattuşaş (Çorum, Boğazköy)'teki Saray arşivlerinden çıkan 22 tabletten elde edilmiştir^{2,4}. Bu tabletlerde çeşitli hastalıklarla birlikte, bunların tedavisi için neler yapılabileceği ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Saray arşivlerindeki tabletlerde sarılık, sara, kansızlık, öksürük, cüzzam, baş dönmesi, göz kanaması, hıçkırık, katarakt, iştahsızlık ve bel soğukluğu gibi 40'a yakın hastalıktan bahsedildiği belirtilmektedir⁴.

Hastalıkları iyileştirmek için, "Büyü ve sihir ritüelleriyle yapılan tedavi" ve "Droglar kullanılarak yapılan tedavi" olmak üzere iki temel yöntem kullanıldığından bahsedilir³. Aynı zamanda alternatif olarak; terleme, kese yapma, vücudu lapayla sarma, çamur banyosu gibi tedavi metotları da uygulanmıştır⁴. Büyü ve sihir ritüelleriyle yapılan tedavide, hastalıkları için Tanrılara yakarıp, çeşitli büyülere başvuran Hititlerin, hastalıkları için hazırlayacakları ilaçlarda ne kullanacağını da fal ile belirledikleri ifade edilmektedir^{1, 2, 7, 12}.

Droglar kullanılarak yapılan tedavi için ise, Anadolu'nun zengin florasında yer alan bitkileri ilaç yapımında kullanan Hititler, bitkilerin yanında hayvansal ürünler ile madensel maddeleri de tıp alanında kullanmıştır^{3,8}.

Hititlerle ilgili kaynaklarda, hazırlanan reçetelerin sonuna "*Böylece hasta iyi olacaktır*" cümlesinin yazıldığı belirtilmektedir. Ancak, bu ifadenin sonuçtan emin olduğu için mi, yoksa hastayı telkin etmek için mi yazıldığı bilinmemektedir. Bazı reçetelerde ise, "*Eğer hasta iyi olmazsa*" diyerek, alternatif tedavilerin sunulduğu görülmektedir².

İlaçların hazırlanmasında, "biraz, yarım, fazla" gibi ölçülerden faydalanan Hititlerin; hazırladıkları bu ilaçları ise, çoğunlukla ağızdan aldıkları, bir kısmını ise merhem olarak kullandıkları bilinmektedir².

Hititler ve Tıbbi Bitkiler

Hititlerin tıpla ilgili tabletlerinden birinde yer alan "*Hangi hekimin benim için şifalı ot tespit edeceğini araştıracağım. Hekim şifalı otu majestelerinin gözlerine sürecektir*" ifadesinden de anlaşılacağı gibi, o dönemde bitkilerin tedavi edici etkilerinden faydalandığı belirtilmektedir¹².

Hitit Tıbbında kullanılan pek çok bitki bulunmaktadır. Adamotu (*Mandragora officinarum*), banotu (*Hyoscyamus niger*), haşhaş (*Papaver somniferum*), mazı (*Thuja orientalis*), mersin (*Myrtus communis*), meyan kökü (*Glycyrrhiza glabra*), safran (*Crocus sativus*), badem (*Amygdalus communis*), hardal (*Brassica nigra*), susam (*Sesamum indicum*), arpa (*Hordeum vulgare*) ve üzüm (*Vitis vinifera*)

bunların en sık rastlanılanlarından^{4,8,12}. Bu bitkilerin yanı sıra soğan türleri, o dönemde de sıklıkla tedavi amacıyla kullanılmıştır¹².

İştahsızlıklara karşı şeytan teresi otunun (*Ferula communis*) hastaya 7 gün süreyle yedirildiği, hasta iyileşmediği takdirde, sarımsak (*Allium sativum*) gibi diğer bitkilerin de hastaya verildiği, kazılarda elde edilen bilgiler arasında yer almaktadır^{8,12,13}. Ayrıca, tedavi amacıyla, alkaloid içeren bitkilerin yakılarak, küllerinin sabuna dönüştürüldüğü bilinmektedir¹².

Hititler ile ilgili kaynaklarda, o dönemden beri söğüt ağacından (*Salix alba*) ilaç yapıldığı ve aspirinin keşfinde, Anadolu'nun bu insanlık mirası ilaç bilgisini koruyarak, yeni nesillere aktarmasının da payı olduğu belirtilmektedir¹¹.

Toros Dağları'nda yetişen, Torosgöknarı (*Abies cilicica subsp. isaurica*) ile zeytinin de Hititler döneminde ilaç yapımında kullanıldığı ve günümüzde Anadolu'da, Hititlerin egemenlik alanlarındaki illerde bazı endemik bitkilerin ilaç yapımında kullanılmaya devam edildiği yazılı olarak bulunmaktadır¹¹. Örneğin:

- *Centaurea drabifolia* adlı Peygamber Çiçeği'nin çiçeklerinin kaynatılmasıyla elde edilen çay, Aksaray dolayında sıtma hastalığına karşı¹²,
- İç Anadolu'da yetişen tekesakalı (*Scorzonera eriophora*) ise, astım hastalıklarına karşı kullanılmaktadır¹².

O döneme ait reçetelerde de bitkilerin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu reçetelerin yer aldığı tabletlerde yazan bilgilerden bazıları ise şu şekildedir:

- İştahsızlık için: "Tere tohumu, şeytan tersi, AN.TAH.ŞUMSAR bitkisi, beyaz ot alınır ve hastaya 7 gün süreyle verilir. Eğer iyileşmezse, şarap, sarımsak, pırasa kökü, şullittini bitkisi, beyaz ot verilir"^{8,14}.
- Cinsel güç için: "Erkek kekliğin boğazı koparılır, kanatları yolunur, yassılaştırılır, üzerine tuz serpilerek kurutulur, dadannu (dağ bitkisi) ile ezilerek, birayla içilir"^{8,14}.

Hititler ve Doğa

Hititler'de dini ve kültürel yapılarından dolayı, 18 kadar bayram olduğu bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi *PRULLIYAŞ* olarak adlandırılan bahar bayramıdır. Bunun yanı sıra *ANTAHSUM* olarak bilinen, adını Çiğdem bitkisinden (*Colchium autumnale*) alan bitki bayramı vardır¹².

Bu bayramlardan da anlaşılacağı gibi, Hititler doğaya ve bitki örtüsüne büyük önem vermişlerdir. Bayramlarında bitkilerin canlanmasını kutlamış, tanrılarına bitkilerle hazırladıkları çeşitli hediyeler sunmuşlardır^{12,15}.

Ayrıca ardıç ağacı (*Juniperus communis*) da, Hitit kültüründe ayrı bir öneme sahiptir. Bu ağacı dinsel törenlerinde özellikle tüketmelerinin yanı sıra, mezar yapımında da kullanmışlardır. Çeşitli durumlarda ardıç ağacını, ilaç hazırlarken de kullandıkları bilinmektedir¹⁶.

SONUÇ

Anadolu'nun zengin kültürel mirası içinde, büyük bir öneme sahip olan Hitit Uygarlığı, gerek devlet yapıları, gerekse kültürel özellikleri ile çeşitli uygarlıklara öncü olmuşlardır. Hitit Uygarlığı üzerinde yapılan araştırmalarda, bu uygarlığın Anadolu'nun florasından birçok alanda çokça faydalandıkları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Hitit Uygarlığı'nın kültürel mirasına sahip çıkılarak, sonraki nesillere aktarılması, eldeki kaynakların öneminin anlaşılacak, verimli bir şekilde faydalanılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

1. Aydın E. Dünya ve Türk Tıp Tarihi. Ankara: Güneş Kitapevi; 2006
2. Sarı N, Altıntaş A, Başağaoğlu İ, Özyıldırım Z, Doğan H, Ülman YI, Dinç G, Hot İ. Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları; 2007.
3. Şahinbaş Erginöz Ş [Internet]. Hititlerde Anatomi ve Tıp. [cited 02.05.2015]. Available from: <http://www.bilimtarhi.org/e-metinler002.htm>
4. Fişenk MF [Internet]. Hititlerde Tıp Bilimi. [cited 02.05.2015]. Available from: <http://symboles.blogcu.com/hititlerde-tip-bilimi/19779764>
5. Altunay E [Internet]. Hititler. [cited 02.05.2015]. Available from: <http://www.hermetics.org/Hititler.html>
6. Ünver S, Hititlerde Tıp. Denge 2005;4:14-17 (Ünver'in 1943 basımı Tıp Tarihi kitabından yapılan derleme).
7. Ünver S. Tıp Tarihi. İstanbul: Matbaai Ebüzziyya; 1938.
8. Ceran B. Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi; 2008.
9. Çiğ Mİ. Hititler ve Hattuşa, İstanbul: Kaynak Yayınları; 2013.
10. Şehsuvaroğlu B. Eczacılık Tarihi Dersleri. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası; 1970.
11. Torlak H. Anadolu'nun Derde Derman Endemik Bitkileri. Bilim ve Gelecek 2009;62.
12. Aytaç Z, Torlak H, Vural M. Türkiye'nin Endemik Bitkileri. Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; 2010.
13. Türkiye Bitkileri Veri Servisi. [Internet] [cited: 30.12.2015]. Available from: <http://www.tubives.com/index>

[php?sayfa=hizli_ara](#)

14. Ertem H. Boğazköy Metinlerine göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 1987.
15. Torlak H. Eskişehir'in Endemik Bitkileri. Yolculuk 2009;58:100-103.
16. Torlak H. Anadolu ve Türk Kültüründe Ardıç Ağacı. Yolculuk 2009;63:94-97.

DİOSKORİDES'İN DE MATERIA MEDİCA İSİMLİ ESERİNDEKİ DROGLARIN VETERİNER HEKİMLİK ALANINDA KULLANIMLARI

Veterinary Usage Of Drugs In De Materia Medica Of Dioscorides

Rıfat Vedat YILDIRIM¹

¹Yrd Doç, Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD

Öz

Pedanius Dioscorides yaklaşık olarak M.S. 1. yüzyılda yaşamış bir hekimdir. Anadolu'da Adana civarında Anazarba denilen bölgede doğmuş olan Dioskorides, Roma İmparatorları Caligula (37-41), Cladius (41-54) ve Neron (54-68)'nin hizmetinde ordu hekimi olarak görev yapmıştır. Bu sayede Roma Ordusu ile birlikte pek çok yeri gezme imkânı bulan Dioskorides gezdiği yerlerde bulunan tıbbi bitkileri, özelliklerini, çeşitli dillerdeki isimlerini, kullanım ve saklama şekillerini anlatan oldukça kapsamlı bir eser yazmıştır. Eserinin Grekçe orijinal adı *Peri hyles iatrikes* olmakla birlikte, eser daha çok Latince *De Materia Medica* olarak bilinmektedir. 600'den fazla bitkisel, 35 hayvansal ve 100 kadar da madensel drogu ele alan *De Materia Medica* beş kitaptan oluşmaktadır. Eserde drogların buldukları yerler, botanik tarifleri, özellikleri, tıbbi etkileri, kullanım şekilleri, yan etkileri, dozajları, bitki yetiştirme metotları, veteriner hekimlikte ve tıp dışı kullanımları belirtilmiştir John Goodyer'in 1655 yılında İngilizce'ye çevirdiği ve Robert Gunther tarafından hazırlanan İngilizce çevirisine göre I. Kitapta aromatik bitkiler, yağlar, merhemler, ağaçlar ve onlardan elde edilen usareler, reçineler ve meyveler; II. Kitapta hayvanlardan elde edilen droglar, hububat ve sebze; III. ve IV. Kitaplarda kökler ve çeşitli köklerin usareleri, yapraklar ve tohumlar; V. Kitapta ise üzümler, şaraplar ve mineraller yer alır. Tess Anne Osbaldeston başkanlığında bir tercüme grubu Robert Gunther'in gözden geçirdiği metni günümüz İngilizcesine çevirmiştir. Bu çalışmada, T.A. Osbaldeston'un ve ekibinin tercüme ettiği nüsha kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Dioscorides, De Materia Medica, Veteriner hekimlik.

ABSTRACT

De Materia Medica of Dioscorides includes the medicinal properties of over one thousand natural medicinal substances; most of these are botanical in origin, but drugs of animal and mineral origin were also enclosed. Thus it is necessary to consider this monumental work in every aspects. One of them is veterinary usage of drugs in De Materia Medica. The first English version of De Materia Medica was translated by John Goodyer in 1655 and was prepared by Robert Gunther in 1968. A group of scientist moderated by Tess Anne Osbaldeston revised Gunter's English version in 2000. In this paper, this revised version was used widely. The translations and expressions of revised version was controlled and compared with the Latin and Greek version printed in 1549. Besides the modern research studies were reached to verify the properties and usage of the herbs in veterinary medicine that Dioscorides mentioned. As a result there are seven drugs related to veterinary usage in it such as mastic tree, cedar, olive oil sediment, cuttlefish, Egyptian lupin, Hart's tongue fern (or Horse tongue), and Wild clematis. Dioscorides suggested external usage for all of them for animal diseases such as parasitic skin diseases, scabs, ulcers, dislocations, and white spots on the cornea. He does not give any dosages of these drugs but he gives application and preparing methods of them. This study shows us that the drugs Dioscorides mentions for veterinary usage could be effective for external animal diseases.

Keywords: Dioscorides, De Materia Medica, Veterinary usage

Lokman Hekim Dergisi, 2016; 6(3):121-127

Geliş Tarihi-Received: 22.03.2016; Kabul Tarihi-Accepted: 27.07.2016

İletişim-Correspondence Author: Rıfat Vedat Yıldırım, Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD – Baskent University Faculty of Medicine, Department of Medical History and Ethics, Bağlıca Kampüsü A Blok 205, Etimesgut/Ankara-Türkiye.

rvyildirim@hotmail.com

INTRODUCTION

Dioscorides was born in the Cilicia Region of Anatolia (Anazarba, near Adana of modern Turkey) and he lived in the first century A.D. He was a military physician in the Roman Army during the period of the Roman Emperors Caligula (37-41), Claudius (41-54) and Neron (54-68). In addition being a good physician, he was interested in botanical sciences and in pharmacognosy. His travels with the Roman Army were a big opportunity to study plants of many different regions. So this military service provided Dioscorides with ample opportunity to travel and collect plants from Anatolia, Egypt, Arabia, Persia, Galia, North Africa and Caucasia. He used this advantage to write the most important book on botany and pharmacognosy.

The name of his great book is *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς* (Peri hyles iatrikes) in Greek. But this monumental work is mostly known by its Latin name, *De Materia Medica* means On The Medical Materials. It includes more than 600 herbal drugs, about 35 drugs from animal sources, and about 90 drugs prepared with minerals, and most of those drugs are depicted in paintings. In addition, it includes detailed information about those drugs, such as their cultivation places and cultivation methods, botanical descriptions, medical effects, usage methods, side effects, dosages, veterinary usage and non-medical usage.¹ In *De Materia Medica*; he gives the Greek synonym for each plant together with its native name. According to Dioscorides the proper storage of medicines is important to preserve their efficacy. The work of Dioscorides served as the corner stone for western and also eastern pharmaceutical and herbal writing for the next 1500 years. It was undoubtedly a monumental work. *De Materia Medica* discusses the medicinal properties of over one thousand natural medicinal substances; most of these are botanical in origin, but drugs of animal and mineral origin were also included. Dioscorides listed over 4740 different uses for the *materia medica* in his herbal, and lists over 360 varieties of medicinal actions.

De Materia Medica consists of five books. According to its English version which was translated by John Goodyer in 1655 and was prepared by Robert Gunther, aromatic plants, oils, ointments, trees and their juice, resin and fruits are mentioned in the first book; drugs from animal sources, cereals and vegetables are mentioned in the second book; roots and their juice, leaves and seeds are mentioned in the third and fourth books; grapes, different types of wine and minerals are mentioned in the fifth book. His classification system, though sometimes obscure, was better organized and more logical than that of any of his predecessors.

MATERIAL AND METHOD

The aim of this study is to expose the veterinary usage of drugs in *De Materia Medica* of Dioscorides, expose their current chemical and pharmacological properties by reference research. For this purpose, first by using *De Materia Medica* translation of T.A. Osbaldeston, the valuable drugs in terms of veterinary medicine have been stated. Because this *De Materia Medica* version is translated to modern English, this translation is available in internet media. The other translation (Robert Gunther's) is in old English, and it could be found in ARIT (American Research Institute in Turkey) Istanbul Library. Afterwards the information in this translation has been compared to Latin and Greek version of *De Materia Medica*, also this version could be found in internet media. T.A. Osbaldeston gave the modern systematic names of the drugs, by using these names the chemical and pharmacological properties of these drugs have been researched on manuscripts and books which are available in internet media too. With all these informations evaluated in 2014-2015.

Veterinary Usage of Drugs in *De Materia Medica*

There are seven drugs which have veterinary usage in *De Materia Medica* (Table 1). Three of them, schinelaion, kedros and amorge are in first book of *De Materia Medica*. Two of them, sepia and thermos emeris are in the second book of it.² Phullitis is in the third book of *De Materia Medica* and ampelos melaina is in the fourth book of it.²

Schinelaion

The schinelaion is the 50th drug of the first book of *De Materia Medica*. T.A. Osbaldeston gives some suggested names for schinelaion such as *Schinus molle* L., *Anacardiaceae*, *Pistacia lentiscus* L., *Anacardiaceae*, *Bursera gummifera* (L.) Sarg., *Burseraceae*, and *Sideroxylon mastichodendron* Jacq., *Sapotaceae* (Mastic Tree, Pepper Tree, Herb Mastic, and Oil of Mastic). According to this translation: "Schinelaion [*lentiscinum*] is made from ripe berries the same as oil of bay, and thickened before use.... It heals parasitic skin diseases on beasts of burden and dogs."² But in Latin and Greek version of *Materia Medica* of Dioscorides it says "This itch of cattle and dogs heals advantage of the worst..."³

The parasitic skin diseases are not mentioned in this version of Dioscorides.

Table 1. The brief information of drugs in De Materia Medica of Dioscorides using in veterinary medicine.

Greek name given by Dioscorides	Latin (According to)	English	On Which Animal(s)	For Which Disease(s)	Preparing Method	Application Method
Schinelaion	<i>Pistacia lentiscus</i> L., Anacardiaceae	Mastic tree	Beasts of burden and dogs	Parasitic skin diseases	Oil of berries are thickened.	There is no information but it probably is applied externally.
Kedros	<i>Cedrus libani</i> A.Rich., Pinaceae	Cedar	Beasts, dogs and oxen	Lice, scabs and ulcers caused by shearing	Oil or decoction of cedar	Strongly rubbing
Amorge	Sedimentum oleum	Sediment of olive oil	Beasts	Scabs	With decoction of lupins and white chamaeleon	Rubbing
Sepia	<i>Sepia officinalis</i> L., Sepiidae	Cuttlefish	Cattle	White spots on cornea and pterygium	For white spots on cornea there is no preparing method but it should be pulverized. For pterygium it is pounded into small pieces with salt.	For white spots it is blown into eyes. For pterygium there is no information about application method.
Thermos emeros	<i>Lupinus albus</i> L., Leguminosae	Egyptian lupin, White lupin	Sheep	Scabs	It boils with the root of black chamaeleon.	Washing the scabs with a lukewarm decoction of it.
Phullitis	<i>Asplenium scolopendrium</i> L., Aspleniaceae	Hart's-tongue fern	Four footed beasts	Snake bite	Decoction of the leaves	Pouring in through the mouth (with wine).
A m p e l o s melaina	<i>Vitis nigra</i> Bedevian, Vitaceae	Wild clematis	Beasts	Ulcerated and dislocated necks of labouring beasts	The leaves of it are smeared on with wine	There is no information but it probably is applied externally.

Chemical and Pharmacological Properties of *Pistacia lentiscus*

Pistacia lentiscus is one of the resin rich herbs. Resins are complex, lipid-soluble mixtures of various compounds. Resins are usually secreted by specialized structures in woody angiosperms. All resins are sticky and harden when exposed to the air. In general, most resins are antimicrobial and wound healing in animals.⁴

Nahida et al. indicated phytochemistry and properties of *Pistacia lentiscus*.⁵ According to them the resin of *Pistacia lentiscus* contains α -pinene, β -pinene, limonene, terpene-4-ol and also essential oil from leaves contains β -caryophylline (31.38%), germacrene (12.05%) and γ -cadinene (6.48%). And also they mention the antiatherogenic, antimicrobial, antioxidant, hepatoprotective, antiarthritic, antigout, anticancer, wound healing and lipid lowering activities of *Pistacia lentiscus*.⁵ But they do not specify antiparasitic activity of it. But Landau et al. explain antihelmintic activity of it.⁶ And also Djerrou et al. studied on effects of *Pistacia lentiscus* on the treatment of dermal burns on rabbits.⁷ *Pistacia lentiscus* due to its constituents especially terpenes derivatives can be good for itchy (scratchy) skin problems. But Dioscorides did not mention any dosage of it.

Kedros

Kedros is also placed in the first book of De Materia Medica as the 105th drug. In this subtitle Dioscorides mentions kedros and also kedros mikra. Osbaldeston suggested names for kedros such as *Cedrus libani* A.Rich., *Pinaceae* [The synonyms of *Cedrus libani* are *Cedrus libanotica* Link., *Pinaceae*, *Pinus cedrus* L., *Pinaceae*, *Abies cedrus* (L.) Poir., *Pinaceae*, *Larix cedrus* (L.) Mill., *Pinaceae* (Cedar of Lebanon)] for kedros as scientific names.² And Osbaldeston suggested *Cedrus deodara* (Roxb. ex D.Don) G.Don., *Pinaceae* [Synonyms of *Cedrus deodara* are *Larix deodara* (Roxb. ex D.Don) K.Koch., *Pinaceae*, *Pinus deodara* (Roxb. ex D.Don) G.Don., *Pinaceae* (Deodar, Himalayan Cedar, Indian Cedar)] for kedros mikra scientifically.² Dioscorides says both of them are poisonous. According to him, however their oil could use for medical purpose. Dioscorides indicates its veterinary usage as: "The cedar is a great tree from which cedria [oil of cedar] is gathered.... The best cedria is thick and very clear with a strong scent; poured out it falls by drops and is not diffused.... An oil is made of the moisture which is separated from the cedria [oil of cedar] by a fleece laid over it during boiling (as we have said in the chapter on pitch) good for the same purposes as cedria. Particularly the oil, strongly rubbed in, cures scabs on beasts, dogs and oxen; and when applied it kills ricinos [lice], and heals ulcers on those which came from shearing."²

In Latin and Greek version of Materia Medica of Dioscorides it says "All the same to use privately vehemence smeared skin animals, dogs, cattle, heals, and adhere to the ricin kills, wounds received from shearing, leads to scars."³

Chemical and Pharmacological Properties of Cedrus deodara

According to Chaudhary et al. the chemical constituents of *Cedrus deodara* are wikstromol (dibenzylbutyrolactol), matairesinol, isopimillin, lignans, 1, 4 diaryl butane, benzofuranoid neo lingam, isohemacholone, sesquiterpenes LIII: deodarone, atlantone, deodarin, deoardione, limonenecarboxylic acid, α -himachalene, β -himacholone, cedrin, taxifolin, cedeodarin (6-methyltaxifolin), dihydromyricetin and cedrinol.⁸ And also, traditionally using areas of *Cedrus deodora* are belching inflammations, dyspepsia, insomnia, hiccoughs, fever, urinary discharge, epilepsy, skin disease, pulmonary disorder, urinary disorder, bronchitis, itching, elephantiasis, tuberculous glands, leucoderma, ophthalmia, piles, disorders of the mind and ulcers.⁸ In addition to this Chaudhary et al. put forward protective effect of *Cedrus deodora* and *Pinus roxburghii* Sarg., *Pinaceae* from gastric ulcer in another research study.⁹

Amorge

Amorge is the 134th drug of the first book of De Materia Medica. The amorge or amurca means sediment of olive oil. According to Dioscorides amorge could be used with vinegar, wine, and honey. For veterinary usage of amorge Dioscorides says: "It heals scabs on beasts rubbed on with a decoction of lupins (*Thermos emeros* [Dioscorides]. See 2.5) and white chamaeleon."²

In Latin and Greek version of Materia Medica of Dioscorides uses almost the same expressions.³

But it is convenient to give the effects and properties of white chamaeleon under this chapter. Because the white chamaeleon can have the active ingredient in this compound with olive oil sediment. White chamaeleon is named scientifically as *Atractylis gummifera* Salzm. ex L., *Compositae*.

Chemical and Pharmacological Properties of Atractylis gummifera:

Atractylis gummifera (White chamaeleon) is a type of thistle found mainly in dry areas of the Mediterranean. Especially all underground parts of it contain two types of toxic diterpenoid glucosides: atractyloside and carboxy-atractyloside.¹⁰ Neither which part of *Atractylis gummifera* was suggested, nor its dosage was given by Dioscorides for using with amorge. But in third book of De Materia Medica, Dioscorides gives some information about white chamaeleon. He describes its properties and usage. And also he says: "Taken as a drink with wine it is an antidote to poison."

*Kneaded with polenta then diluted with water and oil it kills dogs, swine, and mice...*² As it is seen Dioscorides does not mention its toxic effects. He was not able to observe this toxicity, because atractyloside poisoning is the long latency between the administration of atractyloside and the appearance of the first toxic symptoms, also when the compound is given intravenously.¹⁰ But Dioscorides indicates its poisonous effects on dogs, swine and mice.

Sepia

De Materia Medica includes also about 35 drugs from animal sources, parts of animals and animal products. The sepia is one of them. The sepia is the 23rd drug of the second book of De Materia Medica. It is named *Sepia officinalis* L., *Sepiidae* (cuttlefish). About its veterinary usage Dioscorides says: *"It is good for white spots on the cornea (in the eyes) of cattle blown into them. It removes pterygium [membranes on eyes] pounded into small pieces with salt and applied."*²

There are the same expressions for *sepia* in Latin and Greek version of Materia Medica of Dioscorides.³ There is a recipe called Wen-She decoction as a Chinese herbal formula which resolved acute upper digestive tract hemorrhage in an open sequential controlled trial. It includes cuttlefish bone (*Os sepia*) and some herbs such as *Codonopsis pilosa* Chipp, *Campanulaceae*, *Atractylodes macrocephala* Koidz., *Compositae*, *Poria cocos* Wolf, *Fomitopsidaceae*, *Glycyrrhiza uralensis* Fisch., *Leguminosae*, *Zingiber officinale* Roscoe, *Zingiberaceae*, *Astragalus membranaceus* (Fisch.) Bunge, *Leguminosae*, and halloysitum rubrum (red halloysite is a mineral of silicate salt of polyhydrate kaolinite group, containing mainly hydrated aluminium silicate).¹¹

Thermos Emeros

Thermos emeris is the 132nd drug of the second book of De Materia Medica. T.A. Osbaldeston suggested *Lupinus albus* L., *Leguminosae* [Synonym of *Lupinus albus* is *Lupinus termis* Forssk., *Leguminosae* (Egyptian Lupin, Termis)] for thermos emeris as scientific classification. For veterinary usage of thermos emeris Dioscorides says: *"Boiled with the root of black chamaeleon* they cure scabs on sheep that are washed with a lukewarm decoction of it."*²

And also, there are the same expressions for lupine in Latin and Greek version of Materia Medica of Dioscorides.³

Chemical and Pharmacological Properties of *Lupinus termis*

According to Guemes-Vera et al. *Lupinus sp.* contains non-nutritional ingredients such as tannins, alkaloids and oligosaccharides, and also a lower concentration of lectins, phytates and saponins than soybean. In addition to this lupine is free of haemagglutinins, isoflavones and other components typical in legumes.¹²

As it is seen lupine is used with black chamaeleon (*Echinops sphaerocephalus*). Previous phytochemical reports indicated the presence of various tricyclic and tetracyclic sesquiterpenes, polyacetylene thiophenes, simple quinoline alkaloids, sesquiterpene lactones, and benzothiophene glycosides in the roots of the investigated *Echinops* species. The various biological activities (e.g., antitumor, phototoxic, antifungal, antifeedant, as well as insecticide and antiviral activities) of thiophenes containing natural products have been proven.¹³

Due to the properties of both lupine and black chamaeleon emphasized above, it can be spoken of these plants can be used to treat scabs and to induce wound healing faster.

Phyllitis

Phyllitis is the 121st drug of the third book of De Materia Medica. T.A. Osbaldeston gives some suggested names for phyllitis such as *Asplenium scolopendrium* L., *Aspleniaceae*, *Scolopendrium vulgare* Sm., *Aspleniaceae*, *Scolopendrium officinarum* Sw., *Aspleniaceae*, *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newman, *Aspleniaceae*, *Adiantum scolopendrium* L., *Aspleniaceae* (Hart's Tongue Fern, Horse Tongue).² About its veterinary usage Dioscorides says: *"A decoction of the leaves (taken as a drink with wine) is good for those bitten by snakes. It is helpful for four-footed beasts poured in through the mouth."*²

There are the same expressions for phyllitis in Latin and Greek version of Materia Medica of Dioscorides.³

Chemical and Pharmacological Properties of *Asplenium sp*

Irudayaraj and Johnson say that *Asplenium sp.* have four major chemical components such as alkaloids, flavonoids, triterpenoids and glycoside.¹⁴

Sohn et al. indicated terpenoid constituents from aerial parts of *Asplenium scolopendrium* and they mentioned four compounds such as lutein, (6S, 9S)-roseoside, icaraside B2, and picricoside A.¹⁵

According to Irudayaraj and Johnson, terpenoids have a lot of activities such as anti-malarial, anti-tuberculosis, anti-plasmodial, antifungal and anti-cancer.¹⁴ And also alkaloids are important for the protection, defence, and survival of plants because they provide their survival against microorganisms (anti-bacterial and anti-fungal activities) insects and herbivores and also against other plants by means of allelopathically active chemicals. Flavonoids especially have the putative role in prevention of cancers and cardiovascular diseases. Cardiac glycosides are used therapeutically in the treatment of congestive heart failure and cardiac arrhythmia.

Ampelos Melaina

Ampelos melaina is the 185th drug of the fourth book of De Materia Medica. Osbaldeston gives some suggested names for ampelos melaina such as *Vitis nigra* Bedevian, *Vitaceae*, *Clematis vitalba* L., *Ranunculaceae*, (Wild Clematis, Traveller's Joy, Biting Clematis, Hedge Vine).² Dioscorides indicates its veterinary usage as: "The leaves (smeared on with wine) are good for the necks of labouring beasts that are ulcerated, and they are applied similarly for dislocations."²

And also there are the same expressions for *Ampelos melaina* (*Vitis nigra*) in Latin and Greek version of Materia Medica of Dioscorides.³

Chemical and Pharmacological Properties of Clematis vitalba

Yesilada and Küpeli have isolated C-glycosylflavon, 4-O-coumaroyl-isovitexine as the main active ingredient of the aerial parts of *Clematis vitalba*.¹⁶ And also, anti-inflammatory, antinociceptive and antipyretic effects of aerial parts of *Clematis vitalba* have been shown by Yesilada and Küpeli.¹⁶

CONCLUSION

In this study, veterinary prescriptions in De Materia Medica and their properties revealed by modern researches are tried to expose. For veterinary usage Dioscorides gives 8 drugs, 7 of them herbal, one of them animal sources. However his treatments are mostly for domestic animals such as sheep, cattle, oxen, dog, beasts of burden. Dioscorides suggests amorge (sediment of olive oil) and ampelos melaina (wild clematis) for all animals.

These sections of De Materia Medica give us some information about animal diseases in Dioscorides' time. He mentions mostly external animal diseases such as parasitic skin diseases, scabs, ulcers, dislocations, and white spots on the cornea. As it was noticed Dioscorides suggests generally external applications for these diseases such as rubbing, and washing. He suggest orally use for only phyllitis (*Asplenium scolopendrium* L., *Aspleniaceae* – Hart's-tongue fern). Although the herbs Dioscorides recommended in veterinary medicine have no dosage recommendations but he gives application and preparing methods. Dioscorides mostly mentions therapeutic usage of these drugs. However, in the section of white chamaeleon, he indicates its poisonous effects on dogs, swine, and mice.

The modern researches show us that the empirical knowledge of Dioscorides on veterinary usage of herbs is very appropriate. However it is examined one by one, it will be noticed that the chemical ingredients and properties of these herbs confirm their external usage on wound healing and also poisonous effects on animals. This work could be an attempt to search on materia medicas of ancient times in terms of veterinary usage. Thence these materia medica works could be compared with respect of veterinary applications.

INFORMATION

**Chamaeleon melas* Dioscorides, *Carduus sphaerocephalus* Bauhin, *Compositae*, *Echinops sphaerocephalus* L., *Compositae*, (Globe Thistle); other usage *Cardopatum corymbosum* L. (Pers.), *Compositae*, *Brotera corymbosa* Willd., *Compositae* (Black Chamaeleon) (Osbaldeston, 2000, 378).

REFERENCES

1. Gunther R. The Greek Herbal of Dioscorides, Illustrated by A Byzantine A.D. 512, Englished by John Goodyer A.D. 1655, Edited and First Printed A.D. 1933, Facsimile of The 1934 Edition, London-NewYork; 1968.
2. Osbaldeston TA., editor. The Herbal of Dioscorides the Greek, Ibis Press. Johannesburg South Africa; 2000. (<https://tr.scribd.com/doc/94437559/Dioscorides-De-Materia-Medica>)
3. Dioscorides P. Dioscoridis Libri Octo Graecae et Latinae. Paris, 1549. (https://books.google.com.tr/books?id=Fcc7AA AACAAJ&printsec=frontcover&dq=De+Materia+Medica+Dioscorides&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=De%20Materia%20Medica%20Dioscorides&f=false)
4. Yarnell E. Plant Chemistry in Veterinary Medicine: Medicinal Constituents and Their Mechanisms of Action, In: Wynn SG, Fougère, B J, editors, Veterinary Herbal Medicine, Chine: Elsevier; 2007. pp. 159–182.
5. Nahida et al. Pistacia Lentiscus: A Review On Phytochemistry and Pharmacological Properties, International Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences 2012; Vol 4, Suppl 4. 16-20.
6. Landau S. et al. Anthelmintic activity of Pistacia lentiscus foliage in two Middle Eastern breeds of goats differing in their propensity to consume tannin-rich browse, Veterinary Parasitology 2010; 29; 173(3-4), 280-286. (doi: 10.1016/j.vetpar.2010.07.006. Epub 2010 Jul 22.)

7. Djerrou Z. et al. Safety and efficacy of Pistacia lentiscus L. fruit's fatty oil for the treatment of dermal burns: A synthesis report, International Journal of Medicinal and Aromatic Plants 2013; Vol 3, No. 3, 464–469.
8. Chaudhary AK. et al. Study of antibacterial and antifungal activity of traditional Cedrus deodara and Pinus roxburghii Sarg. International Journal of Genuine Traditional Medicine 2012; Vol 2, Issue 4, e37.
9. Chaudhary AK. et al. Protective Effect of Cedrus deodora and Pinus roxburghii on Experimentally Induced Gastric Ulcers in Rat. International Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences 2014; Vol 6, Issue 4, 587–591.
10. Daniele C. et al. Atractylis gummifera L. poisoning: an ethnopharmacological review. Journal of Ethnopharmacology 2005; 97, 175–181
11. Wynn SG., Fougère, BJ. Veterinary Herbal Medicine: A Systems-Based Approach, In: Wynn SG, Fougère, BJ, editors, Veterinary Herbal Medicine, Chine: Elsevier; 2007. pp. 291-409.
12. Guemes-Vera N. et al. Comparison of Chemical Composition and Protein Digestibility, Carotenoids, Tanins and Alkaloids Content of Wild Lupinus Varieties Flour, Pakistan Journal of Nutrition 2012; 11 (8), 676–682.
13. Radulović NS., Denić MS. Essential Oils from the Roots of Echinops bannaticus Rochel ex Schrad. and Echinops sphaerocephalus L. (Asteraceae): Chemotaxonomic and Biosynthetic Aspect, Chemistry & Biodiversity 2013; Volume 10, Issue 4. 658–676.
14. Irudayaraj V., Johnson M. Pharmacognostical Studies On Three Asplenium Species, Journal of Phytology 2011; 3(10), 1–9.
15. Sohn Y. M. et al. Terpenoid constituents from the aerial parts of Asplenium scolopendrium, Natural Product Sciences 2008; 14 (4), 265–268.
16. Yesiladaa E., Küpeli E. Clematis vitalba L. aerial part exhibits potent anti-inflammatory, antinociceptive and antipyretic effects, Journal of Ethnopharmacology 2007; 110, 504–515.

TÜRKİYE’DE PROFESYONEL BİR DİSİPLİN OLARAK EBELİK MESLEĞİNİN DURUMU: YASAL DÜZENLEMELER, EĞİTİM VE ARAŞTIRMA

The State of the Midwifery as a Professional Career in Turkey: Legal Regulations, Education and Research

Zekiye Karaçam¹

¹ Prof. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Ebelik Bölümü

Öz

Çalışmanın amacı Türkiye’de ebelik mesleğinin mevcut durumunu yasal düzenlemeler, eğitim ve bilimsel araştırma boyutları ile ortaya koymaktır. Bu çalışma, literatüre dayalı olarak niteliksel çoklu vaka çalışması deseninde yapılmıştır. Bu desen içinde, scholar.google.com.tr web sayfası üzerinden “ebelik ve Türkiye’de ebelik” kavramları ile tarama yapılmıştır. Daha önceden bilinen kitap, makale ve diğer literatürde yer alan bilgiler elde edilmiş, sübjektif ve deneyime dayalı bilgilerden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler tarihi gelişim içinde öyküsel anlatım ile sunulmuş ve gereksinim olduğunda tablolandırılmıştır. Türkiye’de ebelik yasası çalışmaları devam etmekte birlikte, ebelik eğitimi, özlük hakları, görev, yetki ve sorumlulukları ile ilgili önemli yasal düzenlemeler mevcuttur. Ebelik eğitimi uluslararası standarda ulaştırılmış ve lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde verilmektedir. Ancak halen ebelik eğitiminin önemli bir bölümü, başta hemşireler olmak üzere diğer sağlık meslek üyeleri tarafından verilmektedir. Yasal düzenlemeler bulunmasına rağmen, halen ebelerin çalışma alanlarında görev, yetki ve sorumluluklarda ciddi karmaşa bulunmaktadır. Bu doğrultuda ebe ve hemşirelerin görevlerinin birbirine karıştırıldığı, ebelerden hemşirelik görevlerinin beklendiği ve ebelerin kendi yeterlik alanı dışında çalıştırıldığı ya da isteyerek çalıştıkları gözlenmektedir. Ebelikte lisansüstü eğitimin gecikmesine paralel olarak bilimsel araştırma yapma ve yayınlamadaki gelişmeler de yetersizdir. Bu çalışmada Türkiye’de ebelik mesleğinin eğitim ve uygulanmasına ilişkin genel olarak yasal düzenlemelerin bulunmasına rağmen, mevcut uygulamalarda sorunlar olduğu ve ebelik araştırmalarının yetersiz olduğu sonuçları elde edilmiştir. Mevcut uygulamaların yasal düzenlemelere göre yeniden yapılandırılması, ebelik eğitimi ve araştırmalarına ilişkin stratejik çalışmaların yapılması ile ebelik mesleğinin gelişimine katkı sağlanabilir.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the current state of the midwifery career with the extent of its legal regulations, education and scientific researches. This study was a literature-based study in the qualitative multiple-case studies design. Within this design, it was searched with the concepts of “midwifery and the concept of midwifery in Turkey” on the scholar.google.com.tr web site. Information contained in previously known books, articles and other literature was obtained; subjective and experience-based information was also made use of. The data obtained was presented with narrative description in the historical development and tabulated when it was necessary. As well as continued midwifery law studies in Turkey, significant legal regulations regarding midwifery training, employee rights, duties, authority and responsibilities have been implemented. Midwifery education has attained an international standard and has been offered at undergraduate, post graduate and doctorate levels. However, a significant section of midwifery education is still administered by members of other health professions, especially nurses. Despite the existence of legal regulations, midwives are still faced with serious complexities when it comes to their authority and responsibilities in the field of work. In this context, it has been observed that together with nursing tasks being confused with midwifery tasks, nursing tasks are expected from midwives while midwives, by will or under directions, work outside their competence area. Paralleled with the delay in post-graduate programme in midwifery, conduction of scientific researches and developments in their publishing are inadequate. In this study, despite the existence of general legal regulations for the training and practice of the midwifery profession, the present challenges with the practice of midwifery as well as the inadequacy of researches in midwifery were obtained. It might be contributed to the development of the midwifery career with the reconfiguration of current applications according to legal regulations, the construction of strategic studies concerning midwifery education and researches.

Keywords: Midwifery, Profession, Legal regulation, Education, Research

Anahtar Kelimeler: Ebelik, Meslek, Eğitim, Yasal düzenleme, Araştırma

Lokman Hekim Dergisi, 2016; 6(3):128-136

Geliş Tarihi-Received: 01.04.2016; Kabul Tarihi-Accepted: 19.07.2016

İletişim-Correspondence Author: Zekiye Karaçam, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Sağlık Yüksekokulu Ebelik Bölümü- Adnan Menderes University, School of Health, Department of Midwife, Aydın-Türkiye.

zkaram@adu.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye’de ebelik mesleği, öğretmenlik ve hemşirelik ile birlikte, eğitim yolu ile edinilen ilk kadın mesleklerinden birisi olmuştur.^{1,2} Türkiye’de üniversitelerin ebelik ile ilgili lisans eğitimi veren fakülte ve yüksekokullarından mezun olan ve diplomaları Sağlık Bakanlığınca tescil edilenler ile öğrenimlerini yurt dışında ebelik ile ilgili bir okulda tamamlayarak denklikleri onaylanan ve diplomaları Sağlık Bakanlığınca tescil edilenlere ebe unvanı verilmektedir.³ Ebelik, kuramsal ve uygulamalı bir eğitimle bilgi ve ahlaki değerler üzerine temellendirilmiş bir bilim ve sanattır.⁴ Ebelik mesleğinin profesyonel durumunu belirleyebilmek için yasal düzenlemelerine, eğitimine ve bilimsel bilgi birikimine bakılması gerekmektedir. Mesleki eğitimini tamamlamış profesyonel ebenin görevlerinin ya da ebelik uygulamalarının, yasal düzenlemeler ile belirlenmiş olması gerekmektedir.⁴ Ayrıca ebeliğin, profesyonel bir meslek olarak kabul görmesi için belirli bir eğitimin ve bütün üyelerince kazanılmış bir bilgi birikiminin olması, bu bilgilerinin karşılaşılan mesleki sorunların çözümlenmesinde kullanılması ve bilgi birikimini artıracak sürekli araştırmaların yapılması gerekmektedir.⁴ Mevcut uygulamalar ve literatür incelendiğinde, Türkiye’de profesyonel ebeliğin durumunun yeterince anlaşılmadığı ve bir karmaşanın olduğu görülmektedir. Bu nedenle ebelerin profesyonel bir meslek olarak mevcut durumunu ortaya koyan çalışmalara gereksinim bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de ebelik mesleğinin mevcut durumunu, yasal düzenlemeleri, eğitim ve bilimsel araştırmaları ile ortaya koymaktır. Araştırma soruları;

1. Türkiye’de ebelik mesleği ile ilgili yasal düzenlemeler nasıldır?
2. Türkiye’de ebelik eğitiminin mevcut durumu nasıldır?
3. Türkiye’de ebelik mesleği ile ilgili bilimsel araştırmaların durumu nasıldır?

YÖNTEM

Bu çalışma mevcut literatüre dayalı olarak niteliksel çoklu vaka çalışması (a qualitative multiple-case studies) olarak yapılmıştır.⁵ Niteliksel vaka çalışması, farklı bilgi kaynaklarını kullanma bağlamında bir fenomenin açıklanmasını kolaylaştıran bir araştırma yaklaşımıdır. Bu yaklaşım konunun tek bir bakış açısı ile değil, farklı yollardan açıklanmasını sağlar.⁶ Belirtilen desen içinde Türkiye’deki ebelik ile ilgili yasal düzenlemeler, eğitim ve araştırmalar olmak üzere üç durum (vaka) incelendi. Her bir durum için bir araştırma sorusu oluşturuldu. Bu çalışmada, yapılandırıcı ve yorumlayıcı bir yaklaşım seçildi.⁵ Bu yaklaşımda, gerçek görecelidir ve kişinin perspektifine göre değişir. Bu paradigmaya göre insan sübjektif olarak kabul edilir, fakat nesnellik bazı kavramların ret edilmesi anlamına gelmez.⁶ Bu kapsamda, scholar.google.com.tr web sayfası üzerinden “ebelik” ve Türkiye’de ebelik kavramları ile tarama yapıldı. Daha önceden bilinen kitap, makale ve diğer literatürde yer alan bilgiler elde edildi, sübjektif ve deneyime dayalı bilgilerden yararlanıldı. Yasal düzenlemeler, eğitim ve araştırmalardan oluşan, her bir alan ile ilgili elde edilen veriler, tarihi gelişim içinde öyküsel tanımlama (narrative descriptions), anlatım ile sunuldu ve gereksinim olduğunda tablolaştırıldı.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Türkiye’de ebelik mesleği ile ilgili yasal düzenlemeler nasıldır?

Türkiye’de ebeler, halen yürürlükte olan, 1928 tarih 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, bu kanunda yapılan değişiklikler ve bazı yönetmeliklerle yönetilmektedir. Bu kanun özel bir eğitimle yetişmemiş (diplomasız) ebelerin doğuma yardım etmelerini yasaklamış ve suç saymıştır.⁷ Bu kanun ve kanunda yapılan değişiklikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Ebeler ile ilgili yasa ve yönetmelikler

Tababet ve Şuabatı San’atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, Üçüncü Fasıl
EBELER
Madde 47 – (Değişik: 2/1/2014-6514/22 md.) Türkiye’de üniversitelerin ebelik ile ilgili lisans eğitimi veren fakülte ve yüksekokullarından mezun olan ve diplomaları Sağlık Bakanlığınca tescil edilenler ile öğrenimlerini yurt dışında ebelik ile ilgili bir okulda tamamlayarak denklikleri onaylanan ve diplomaları Sağlık Bakanlığınca tescil edilenlere ebe unvanı verilir.
(Ek fıkra: 27/3/2015-6639/1 md.) Lisans mezunu ebeler meslekleriyle ilgili lisansüstü eğitim alarak uzmanlaştıktan ve diplomaları Sağlık Bakanlığınca tescil edildikten sonra uzman ebe olarak çalışırlar.

(Ek fıkra: 27/3/2015-6639/1 md.) Ebeler meslekleri ile ilgili olan özellik arz eden birim ve alanlarda belirlenecek esaslar çerçevesinde yetki belgesi alırlar. Yetki belgesi alınacak eğitim programlarının düzenlenmesi, uygulanması, koordinasyonu, belgelendirme ve tescili, kredilendirme ve yetki belgelerinin iptali gibi hususlar ile uzman ebelerin ve yetki belgesi alanların görev, yetki ve sorumlulukları Sağlık Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.

Madde 48 – (Mülga:2/1/2014-6514/26 md.)

Madde 49 – (Mülga:2/1/2014-6514/26 md.)

Madde 50 – Bir mahalde icrayı sanat etmek isteyen ebeler azami bir hafta zarfında isim ve hüviyetlerini, şahadetname, vesika tarih ve numarasını ve icrayı sanat edecekleri mevkii mübeyyin bir ihbarnameyi bulunduğu mahallin en büyük sıhhiye memuruna vermeğe ve ikametgâhın tebdili veya diğer bir mahalle nakli halinde de en az yirmi dört saat evvel nakli keyfiyeti ihbar etmeğe mecburdur.

Madde 51 – Ebeler gebelerin muayenesiyle bunların hıfzıssıhhatlerine mütaallik tedabirin ifasına ve doğumun teshiline ve bu esnada yapılacak basit manevraların ve çocuk için lazım gelen ilk tedbirlerin ifasına salahiyyetlar iseler de her nevi alet ve saire tatbik etmeleri memnu ve sureti avarızı velade vekayinde behemahal bir tabip davetine mecburdurlar. Her ebe Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaletince tayin olunacak levazım ve edviyeyi doğum vekayinde beraberinde bulunduracaktır. Ebeler çiçek aşısı tatbik edebilirler.

Madde 52 – Ebelerin reçete yazmaları memnudur. İcraı sanatları için lazım gelen ve reçete ile alınması mecburi olan mevaddı resmi etıbbanın reçetesiyle eczanelerden tedarik ederler. Etıbbayı resmiye bu yolda vakı olan müracaatları sürat ve suhuletle ifaya mecburdurlar.

Madde 53 – (Mülga:2/1/2014-6514/26 md.)

Madde 54 – (Değişik: 23/1/2008-5728/30 md.) Diploma veya belgesi olmadığı hâlde ebeliği sanat ittihaz edenlere, fiilleri suç oluşturmadığı takdirde, ikiyüzelli Türk Lirası idarî para cezası verilir.

Madde 55 – (Değişik: 23/1/2008-5728/31 md.) Bu Kanunun 47, 49, 50 ve 53 üncü maddelerindeki şeraiti ifa etmemiş olan veya muvakkaten menedilmiş oldukları hâlde icrayı sanat eden ebelere yüz Türk Lirası idarî para cezası verilir.

Madde 56 – (Değişik: 23/1/2008-5728/32 md.) 51 inci maddede zikredilen icrayı sanat hududunu tecavüz eden veya 51 ve 52nci maddeler ahkâmına riayet etmeyen ebelere yüz Türk Lirası idarî para cezası verilir.

Madde 57 – (Değişik: 23/1/2008-5728/33 md.) İcraı sanata mani ve gayrikabili şifa bir marazı akli ile maluliyeti bilmuayene anlaşılan ebeler, Sağlık Bakanlığının teklifi ve Sağlık Bakanlığı Yüksek Disiplin Kurulu kararıyla icrayı sanattan menolunur ve şahadetname veya vesikası geri alınır.

Doktorluk, Hemşirelik, Ebelik, Diş Hekimliği, Veterinerlik, Eczacılık ve Mimarlık Eğitim Programlarının Asgari Eğitim Koşullarının Belirlenmesine Dair Yönetmelik

EBELİK

MADDE 5 – (1) (Değişik:RG-31/12/2009-27449) Ebelik eğitimine kabul edilebilmek için aşağıdaki şartlardan birine sahip olmak gerekir.

a) Asgari lise mezunu olmak,

b) Genel bakımdan sorumlu hemşirelerin resmi yeterlilik belgesine sahip olmak.

(2) (Değişik:RG-31/12/2009-27449) Ebelik eğitimi, lise mezunları için tam gün esasına dayalı en az 4 yıl süreli teorik ve pratik eğitimden oluşur, resmi yeterlilik belgesine sahip genel bakımdan sorumlu hemşireler için 18 aylık veya 3000 saatlik eğitimden oluşur.

(3) Ebelik eğitimi sonunda mezun olan ebelerin;

a) Özellikle kadın hastalıkları ve doğum olmak üzere, ebelik faaliyetlerinin dayandığı bilimler hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları,

b) Meslek etiği ve meslekle ilgili yasal mevzuat hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları,

c) Yeni doğan ve kadın doğum alanında, biyolojik fonksiyonlar, anatomi ve fizyoloji konularında detaylı bilgiye sahip olmaları ve sağlık ile fiziksel ve sosyal çevre arasındaki ilişkiyi ve sağlıklı bireyin davranışını yeterli düzeyde anlayabilmeleri,

ç) Ebelik ve kadın doğum konularında nitelikli personelin denetimi ve gözetiminde onaylanmış kurumlarda yeterli bir klinik deneyiminden geçmiş olmaları,

d) Sağlık personelinin eğitimi ve bu personelle çalışabilme deneyimini yeterli düzeyde anlayabilmeleri, gerekmektedir.

(4) Ebelik eğitimindeki asgari eğitim koşullarının sağlanabilmesi için, bu alanda yürütülen yükseköğretim programlarımızın eğitim müfredatlarında Ek-2 sayılı cetvelde belirtilen teorik ve teknik eğitime ilişkin derslerin verilmesi ve uygun gözetim ve denetim altında pratik ve klinik eğitim yapılması zorunludur.

(5) Pratik ve klinik eğitim uygun gözetim ve denetim altında verilmelidir. Bu eğitimde bir öğrencinin;

a) En az 100 doğum öncesi muayeneyi de içerecek şekilde gebe kadınlara danışmanlık yapması,

b) En az 40 gebe kadının gebelik takibini ve bakımını yapması,

c) En az 40 doğumu kendisinin yapması (Doğum yapan kadın sayısı eksikliği nedeniyle bu sayıya ulaşılmıyorsa, bu sayı öğrencinin 20 tane daha doğuma yardım etmesi koşulu ile 30'a indirilebilir),

ç) Makat doğuma aktif olarak katılması (Makat doğum mümkün olmadığı takdirde simülasyon yapılarak çalışılmalıdır.),

d) Epizyotomi uygulaması ve dikiş ile başlaması (Bu, teorik bilgi verme ve klinik pratiği içerir. Dikiş pratiği, epizyotomi sonrası veya basitperianal yırtılmalara dikiş atılmasını içerir. Gerekirse bu durum simülasyon şeklinde yapılabilir.),

e) Gebelik, doğum ya da doğum sonrası dönemde risk altında olan 40 kadını izlemesi ve bakım yapması,

f) En az 100 lohusayı ve sağlıklı yeni doğan bebeği izlemesi ve bakımını yapması (muayene dahil),

g) Özel bakım gerektiren, prematüre, postmatüre, düşük doğum ağırlıklı veya hasta bebekler dahil olmak üzere; yeni doğan bebek gözlemini ve bakımını yapması,

h) Jinekolojik ve obstetrik patolojisi olan kadınların bakımını yapması,

ı) Tıbbi ve cerrahi bakımın içinde yer alması gerekmektedir (Bu, teorik eğitim ve klinik uygulamayı içermelidir.),

(6) Teorik ve teknik eğitim ile klinik eğitim, Ek-2 sayılı cetvelde listelenen bilgi ile pratik ve klinik deneyimin yeterli düzeyde verilebilmesini sağlayacak şekilde dengeli ve koordineli olmalıdır.

(7) Klinik eğitimi, hastane bölümlerinde ve yetkili merciler tarafından onaylanmış diğer sağlık hizmetleri birimlerinde gözetim altında verilen hizmet içi eğitim şeklinde olmalıdır. Bu eğitimin parçası olarak öğrenci ebeler, klinik eğitimlerine katkı sağlamak üzere hastane bölümlerinin faaliyetlerine katılmalıdırlar. Öğrencilere, ebelik faaliyetleri ile ilgili sorumlulukları öğretilmelidir.

(8) (Ek:RG-31/12/2009-27449) Ebelerin resmi yeterlilik belgelerinin tanınması için aşağıdaki kriterlerden birini karşılaması gerekir.

a) Resmi yeterlilik belgesine sahip genel bakımdan sorumlu hemşireler için en az 2 yıl veya 3600 saatlik tam gün süreli eğitim,

b) Resmi yeterlilik belgesine sahip genel bakımdan sorumlu hemşireler için 18 ay veya 3000 saatlik eğitim ve yetkili kurum tarafından düzenlenen, bir yıl meslekî uygulama yapıldığını gösteren sertifikaya sahip olmak. Bu sertifika, ebe olarak resmî yeterlilik belgesi alındıktan sonra tekabül eden sürede bir hastanede veya bu amaçla kurulmuş bir tıbbî bakım kuruluşunda bir ebe olarak tüm faaliyetlerin yeterli bir şekilde icra edildiğini gösterir.

Sağlık Meslek Mensupları ile Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik

EBE

a) Cinsel sağlı ve üreme sağlığı hizmetlerinde; gebelik öncesi dönemde gebeliğe hazırlık eğitimi ile anne-babalığa ve doğuma hazırlık programlarının hazırlanması ve yürütülmesini sağlar. Doğurganlık sınırları içersindeki kadınların üreme sağlığı konusunda izlemini yapar.

b) Gebelik tanısını koyar, normal gebe izlemini ve gerekli muayenelerini yapar, riskli durumları erken dönemde belirler, gerekli önlemleri alarak sevk eder.

c) Doğum sürecini yönetir; travay sırasında anne ve bebeğin sağlığını izler, normal doğumları ve tabibin olmadığı hallerde acil makat doğumları yaptırır, gerektiğinde epizyotomi uygular. Doğum sürecinde normalden sapmaları belirler, acil tedbirlerini alır ve tabibe haber verir, tabibin direktifleri doğrultusunda acil müdahalede bulunur.

ç) Doğum sonrası dönemde; yenidoğanın ilk bakım ve muayenesini yapar, gerektiğinde acil resüsitasyon gerçekleştirir, anneye emzirme eğitimi verir, annenin bakım ve izlemini yapar, normalden sapmaları tespit ederek sevk eder.

d) Acil obstetrik durumlarda Bakanlıkça düzenlenen protokoller doğrultusunda tanımlanan ilaçları uygular.

e) Gebelik, doğum ve doğum sonrası dönemde anne ve bebek sağlığını korumak ve geliştirmek için gerekli eğitim ve danışmanlık hizmeti verir.

f) Aile planlaması hizmetlerinde, kadın ve yenidoğana ait tarama programlarında görev alır.

g) 0-6 yaş çocuk bakım ve gelişimini izler, özellikle gebe ve 0-6 yaş çocuk aşları olmak üzere bulaşıcı hastalıkların kontrol programlarında ve bağışıklama hizmetlerinde görev alır.

Türk Ebeler Derneği, 1954 yılında, Haseki Hastanesi Başhemşiresi Ebe Sekine Arcan başkanlığında şeküre Akyüz, Hadiye Serdengeçti, Reşide Tezok, Nuriye Angın, Mebrure Öncel'den oluşan altı kişilik bir grup tarafından, İstanbul'da, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi bünyesinde kurulmuştur. Bu derneğin amacı, mesleki gelişim ve eğitim çalışmalarında rol alarak profesyonel ebeliğin desteklenmesi ve güçlendirilmesi yolu ile kadın, yenidoğan, aile ve toplum sağlığının yükseltilmesi ve iyileştirilmesi için çalışmaktır. Bu bağlamda Türk Ebeler Derneği başkanı Sekine Arcan, 1954 yılında İngiltere'de düzenlenen Uluslararası Ebelik Kongresi'ne katılmış ve "Türkiye'de Ebelik Tarihi" hakkında sözlü sunum yapmıştır. Daha sonra, 1954-1978 yılları arasında, Türk Ebeler Derneği, mesleğin eğitim ve gelişim çalışmalarını sürdürmüş ve 1963'de "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu"na dayalı olarak çıkarılan 154 sayılı yönerge ile ebelerin görev analizlerinin yapılmasında rol oynamıştır.⁸ Türk Ebeler Derneği'nin 15 Nisan 2006 tarihli 38. Olağan Kongresi'nde tüzük değişliği yapılarak, *Ebeler Derneği* olarak yeniden çalışmaya başlanılmıştır. Yenilenen Ebeler Derneği'nin hedefi profesyonel ebeliğin desteklenmesi ve güçlendirilmesi yolu ile kadın, yenidoğan, aile ve toplum sağlığının yükseltilmesi ve iyileştirilmesi olmuştur.⁹ Daha sonraki yıllarda, Ebeler Derneği güncel bir ebelik yasası için çok ciddi çaba sarf etmiş, ancak bu çalışmalar halen olumlu bir sonuca ulaştırılamamıştır. Diğer yandan bu çabaların bir sonucu olarak son yıllarda ebelik mesleği ve ebeler ile ilgili çok önemli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bunların bazıları şunlardır (bakınız Tablo 2);

- Doktorluk, Hemşirelik, Ebelik, Diş Hekimliği, Veterinerlik, Eczacılık Ve Mimarlık Eğitim Programlarının Asgari Eğitim Koşullarının Belirlenmesine Dair Yönetmelik ile ebelik eğitimi ve ebelikte yeterlilik belgeleri hakkında düzenleme yapılarak standardizasyon sağlanmıştır.¹⁰
- Sağlık Meslek Mensupları İle Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik ile iş ve görev tanımları belirlenmiştir.¹¹
- Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 1. Maddesinde, 11/4/1928 tarihli ve 1219 sayılı Tababet ve şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanunun 47. maddesine bazı fıkralar eklenerek uzman ebe ve yetki belgeleri ile ilgili düzenleme yapılmıştır.¹²
- Kamu görevlilerinin 3. Dönem toplu sözleşme kapsamında uzman ebelerin gelirlerine ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır.¹³

Tablo 2. Ebelikle ilgili tarihi gelişimi süreci.

Tarih	Gelişmeler
	Eski Türklerde ebelik usta-çırak yöntemi ile öğreniliyordu. Orta Asya Türklerinde doğum yapan kadına yardım eden ebe bir tanrıça (Umay Ana) gibiydi. Osmanlılarda saray ebeleri, kibar ebeleri ve halk ebeleri vardı. Osmanlıda her ebenin bir doğum iskemlesi vardı. Ebe gebenin yanına gider “ben geldim, merak etme o da gelir Allah kolaylık versin “ derdi. Zorlanınca embriyotomi yapmak gerekirse kanlı ebeler çağrılıyordu. Hekim genelde doğum yaptırmazdı. Fakat doğum bilgisi bilmek zorundaydı. Bu bilgileri ebelere öğretmek için “ kabileye buyurasın ki “ diyerek zor durumlarda ne yapılacağı anlatılmaktaydı.
1842	İlk ebelik kursları başlatıldı.
1880	Dr Besim Ömer Paşa ebelik okullarına kayıt koşullarını yeniden düzenledi.
1909	Askeri ve sivil tıbbiyede 30 yaşından küçük kadınlar ebe okuluna kaydedildi. Ancak mezunlar İstanbul dışında çalışmaya gitmediler.
1920	İstanbul dışındaki yerlerin ebe ihtiyaçlarını karşılamak için Kızılay barakalarında ilkököl mezunu kızlar 2 yıl süreyle ebelik eğitimi aldılar.
1924	Şişli Çocuk Hastanesi içerisinde parasız ve yatılı ebe öğrenim yurdu açıldı ve 2 yıl süreli eğitim verdi.
1928	Haydarpaşa Tıp Fakültesinde ebelik okulu ortaokul mezunu kızları ebelik eğitimi için almaya başladı.
1928	1219 sayılı Tababet-İ Şuabatı Tarzı İcrasına Dair Kanun ile diplomasız ebelerin doğum yaptırmaları yasaklandı. Bu duruma bağlı olarak tüm ülkede ebe ihtiyacı arttı.
1937	Doğumevlerinin bünyesinde köy ebe okulları açıldı.
1943	Köy ebelerinin çalışmalarını düzenleyen kanun çıkarıldı. Kanuna göre 6 yıl taşrada çalışan ebeler merkezlere gelebilecekti.
1961-62	Köy ebe okulları doğumevlerinin bünyesinden ayrıldı ve 3 yıllık düzenli eğitim veren kurumsal bilgilerin okulda ve uygulamaların doğumevlerinde verildiği bir eğitim sistemine geçildi.
1963	154 sayılı sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği bölgelerde hizmetin yürütülmesine ilişkin yönergede ilk defa ebenin görevi tanımlandı.
1975	Ebe-hemşire programları açıldı.
1978	Köy ebe okulları kapatıldı.
1978	Ebelik eğitimi 4 yıllık Sağlık Meslek Liselerinde verilmeye başlandı.
1985-86	Sağlık Meslek Liseleri Yüksek Öğretim Kurumu ve Sağlık Bakanlığı arasındaki protokol ile 2 yıllık Sağlık Meslek Yüksekokullarına dönüştürüldü.
1997-98	Ebelik programları 4 yıllık lisans düzeyine çıkarıldı.
2000	Ebelikte yüksek lisans eğitimi başladı.
2013	Ebelikte doktora eğitimi başladı.

Türkiye’de ebelik ile ilgili mesleki eğitimin durumu nedir?

Tüm dünyadaki en eski mesleklerden biri olan ebelik, Türkiye’de de başlangıçta anadan kızına aktarılan görgü ve deneyime dayalı olarak öğrenilen bir meslek olmuştur. XIX. yüzyılda İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde isim yapmış ebelerin yanında usta-çırak yöntemi ile yetişen, “küçük ebe” adı verilen genç hanımlar ebelik görevlerini yürütmüşlerdir. İlk mesleki ebelik eğitimi, 1842 yılında Tıbbiye-i Aliye-i Şahane içinde açılan kurs ile başlamış ve mesleki eğitim ile edinilen ilk kadın mesleği olmuştur.^{1,2,14} Daha sonra 1880 yılında ebelere ders vermeye başlayan Dr. Besim Ömer Paşa, ebeliğin uygulamalı bir meslek olduğu ve hasta bakımı ile ilgili işlevleri de içerdiği inancı ile bu kursu yeniden yapılandırarak çağdaş ebeliğin kurucusu olmuştur. Dr. Besim Ömer Paşa, daha önce üzerinde durulmayan kursa kayıt ve kabul koşullarını ele almış, Türkçe anlamayı, konuşmayı ve 30 yaşını geçmemiş olmayı koşul olarak öngörmüştür.^{1,4}

Daha sonra, 1909 yılında, sivil ve askeri tıbbiye birleştirilerek yeni bir kadro ile Haydarpaşa Tıp Fakültesi kurulmuş ve sivil tıbbiyeden boşalan Kadırga’daki binalarda ilk ebe okulu ve kadın hastalıkları kliniği açılmıştır. Bu okul, Birinci Dünya Savaşı süresince işlevini aralıksız sürdürmüş, ancak mezunlarının Anadolu’da, belediye ebesi olarak çalışmak istemeyişleri nedeni ile ebe gereksinimi İstanbul dışı bölgelerde karşılanamamıştır. Bu soruna çözüm olarak 1920’de, o zamanın İçişleri Bakanlığı’na bağlı

Sağlık Genel Müdürlüğü'nce yol harcamaları yerel belediyelerce karşılanmak üzere, değişik illerden getirilen ilkokulu bitirmiş kızları, Kadırga Okulu çevresinde kurulan "Kızılay Barakaları"nda yatılı okutarak, diğer illerin ebe gereksiniminin karşılanması yoluna gidilmiştir. Bu okul, Cumhuriyetin kurulmasından sonra, 1924 yılında tam olarak Tıp Fakültesine bağlanmış, yine Besim Ömer Paşa yönetiminde, daha verimli bir çalışmaya girmiş, ayrıca eğitim süresi üç yıl olan bu okula, ilkokul yerine ortaokulu bitirmiş kız ve kadın öğrencileri alınmaya başlanmıştır.^{1,4,15}

Bu tarihten itibaren ebelik eğitimi, ilkokul eğitime dayalı sağlık okulları kapsamında sırasıyla iki, üç ve beş yıllık okullar, ortaokul eğitime dayalı dört yıllık okullar olarak yürütülmüştür.¹⁵ Ebelik eğitimi, 1969-1970 öğretim yılında ortaokul eğitime dayalı dört yıllık meslek lisesi eğitimine, 1985-1985 öğretim yılında ön lisans düzeyine ve 1997-1998 öğretim yılından itibaren de lisans düzeyine yükseltilmiştir. Halen ebelik lisans eğitimi, devlet ve özel üniversitelerde, Sağlık Yüksekokulu ve Sağlık Bilimleri Fakültesi (2006'den itibaren) bünyesindeki ebelik bölümlerinde verilmektedir.^{15,16} Türkiye'de 34'ü devlet ve beşi özel üniversitede olmak üzere 39 adet ebelik bölümü bulunmaktadır. Türkiye'de ebelik eğitimi 2000 yılında yüksek lisans ve 2013 yılında da doktora düzeyine ulaşmıştır.¹⁶

Türkiye'de ebelik eğitim programları Dünya Sağlık Örgütü'nün ebe tanımı ve ebelik eğitimi ile ilgili uluslararası standartlar göz önüne alınarak, Avrupa Birliği'nin 80/155/EEC sayılı Konsey Direktifleri ve Münih Deklarasyonu doğrultusunda biçimlendirilmiştir. Bu direktifler doğrultusunda ebelik programını başarı ile bitiren ebe adayların, alana özgü yeterli bilgi ve deneyim yanında, özellikle meslek etiği ve meslek mevzuatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları beklenmektedir.¹⁷ Diğer yandan Bologna Süreci kapsamında da diğer ulusal ve uluslararası yükseköğretim programlarına paralel olarak ebelik eğitim programlarında da standardizasyon yapılmıştır.^{18,19}

Türkiye'de ebelik mesleği ile ilgili bilimsel araştırmaların durumu nedir?

Bilimsel araştırma yapma, yayınlama ve kullanma önemli bilgi ve becerileri gerektiren profesyonel bir işdir. Ebelik alanına özgü profesyonel bilgi ve uygulamaların gelişmesi için bilimsel araştırma yapma (bilgi üretme), yayınlama ve kullanma gereklidir. Ayrıca araştırmalar, ebelik ve diğer birçok disiplinde kanıta-dayalı uygulamaları geliştirmenin bir yoludur. Diğer yandan, araştırmaların uygulamada kullanılabilmesi ve ulusal olarak mesleki gelişime katkı sağlayabilmesi için toplumsal ve kültürel özellikleri de barındırması önemli ve gereklidir.²⁰

Türkiye'de ebelik araştırmalarının durumunu anlayabilmek için bilimsel araştırmaların paylaşıldığı, yayımlandığı dergilere ve bilimsel toplantılar bakmak gerekir. Türkiye'de ebelikte lisans (1997), yüksek lisans (2000) ve doktora (2013) eğitimlerinin geç başlamasına paralel olarak bilimsel araştırma yapma ve yayınlama da gecikmiştir. Halen ülkemizde 2014 yılında yayın hayatına giren bir adet hakemsiz ebelik dergisi (e-Sağlık Ebelik Dergisi) bulunmaktadır. Ancak ebelik çalışmalarının hemşirelik ve tıp alanları ile ilgili dergilerde yayımlandığı görülmektedir. Ülkemizde 2000 yılında doçentlik sınavlarına giriş koşulu olarak "web of Science'de taranan dergilerde en az 3 makale yayınlamış olma" koşulunun getirilmesi ile birlikte, uluslararası yayınlarda önemli derecede artış olmuştur.

Ebelikle ilgili ilk bilimsel toplantılar Ege Üniversitesi İzmir Atatürk Sağlık Yüksekokulu tarafından yapılmıştır. Bu toplantılar, 2007 yılında Uluslararası Katılımlı Ebelik Sempozyumu, 2008'de Ebelik Çalıştayı ve 2010'da düzenlenen Birinci Ulusal Ebelik Öğrenci Kongresi idi.²¹ Birinci Ulusal Ebelik Kongresi de 2007'de Ebeler Derneği tarafından yapılmıştır.⁹ Günümüze, yani Şubat 2016'da en son duruma baktığımızda, 2013 yılında 3. Ulusal Ebelik Kongresi'nin (uluslararası katılımlı) yapıldığı ve Nisan 2016'da 7. Ulusal Ebelik Öğrenci Kongresi'nin (uluslararası katılımlı) yapılacağı görülmektedir. Ayrıca, hemşirelik, çocuk, kadın doğum ve halk sağlığı ile ilgili olarak yapılan bilimsel toplantılarda da ebelik araştırmalarına yer verilmekte ve yapılan çalışmaların paylaşımı için ortamlar oluşturulmaktadır. Ebeler araştırma yapmayı, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim programlarında yer alan araştırma yöntemleri ve biyoistatistik dersleri kapsamında öğrenmektedir. Ayrıca ulusal ve uluslararası düzeylerde düzenlenen bazı kurs, kongre ve sempozyumlarda araştırma metodoloji ve yayınlanması ile ilgili konulara yer verilmektedir.

Diğer yandan ebelik çalışmalarının mevcut durumunu anlamak için ulusal ve uluslararası yayın indekslerine de bakılabilir. Türk Medline ebelik anahtar kelimesi ile tarandığında 2102, *ebelik bakımı* anahtar kelimesi ile tarandığında 1 kayıt bulunmuştur. Türkiye Atıf Dizini *ebelik* anahtar kelimesi ile tarandığında, tümünde: 3307, başlıkta: 995, özetinde: 2747, anahtar kelimedede: 1431; *ebelik bakımı* anahtar kelimesi ile tarandığında tümünde: 8, başlıkta: 0, özetinde: 5, anahtar kelimedede: 3 kayıta ulaşılmıştır. Uluslararası bazı indeksler *Midwifery and Turkey* anahtar kelimesi ile tarandığında (30 Ocak 2016), PubMed: 203, CINAHL (EBSCO): 0 ve Cochrane Library: 1 sonuca ulaşılmaktadır.

Bu sonuçlar içinde ebelik kavramının geçtiği çalışmalar olsa bile doğrudan ebelik bakımından söz eden çalışmaların çok yetersiz olduğunu gösterebilir.

Türkiye Yüksek Öğretim Kurulu tez merkezinde, tüm yılları ve tezin tümünü kapsayacak biçimde tarama yapıldığında, *ebelik* anahtar kelimesi ile 88 yüksek lisans tezi, 12 doktora tezi ve dört tıpta uzmanlık tezi; *ebelik bakımı* anahtar kelimesi ile üç yüksek lisans ve bir doktora tezi bulunmuştur. Bu sonuçlardan, ebelik alanında epeyce yüksek lisans tezi yapıldığı anlaşılabilir. Bu durum araştırmacıların ya da tez danışmanlarının ebelik dışı alandan olması ile ilişkili olabilir.

Açığa çıkan ebelik araştırmalarının mevcut durumu, belirli bir strateji ile kapsamlı çalışmaların yapılması gerekliliğini göstermektedir. Bu çalışmalar, 2015 yılında İzmir Atatürk Sağlık Yüksekokulu tarafından kurulan Ebelik Eğitim Araştırma ve Geliştirme Derneği önderliğinde yapılabilir.²²

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye’de ebelik mesleğinin mevcut durumunu yasal düzenleme, eğitim ve bilimsel araştırmaları bağlamından ortaya koymak amacı ile yapılan bu çalışmada açığa çıkarılan sonuçlar şunlardır;

- Ebelik yasası çalışmaları sonuçlanmamakla birlikte, ebelik eğitimi, özlük hakları, görev, yetki ve sorumlulukları ile ilgili önemli yasal düzenlemeler mevcuttur.

- Ebelik eğitimi, uluslararası standartta ve lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi düzeylerinde verilmektedir. Ancak halen ebelik eğitiminin önemli bir bölümü, başta hemşireler olmak üzere diğer sağlık meslek üyeleri tarafından verilmektedir.

- Ebelik mesleği ile ilgili mevcut bilimsel araştırmalar yetersizdir.

Bu sonuçlara göre;

- Ebelik yasasının çıkarılması için çalışmaların yürütülmesi ve meslek üyelerinin Ebeler Derneği’nin çalışmalarını desteklemesi,

- Ebelikte öğretim elamanı sayısının artırılması için YÖK ve ebelik eğitimi veren Yüksek Öğretim Kurumları ile işbirliği sağlanarak özel ve kapsamlı bir çalışma yapılması,

- Ebelik eğitimi veren Yüksek Öğretim Kurumları’nda verilen mevcut eğitimin yasal düzenlemelere, ulusal ve uluslararası standartlara göre verilip verilmediğinin denetlenmesi ve iyileştirme çalışmalarının yapılması (bu çalışma Ebeler Derneği Eğitim Komisyonu tarafından yapılabilir),

- Ebelik biliminin ve bilimsel araştırmaların geliştirilmesi için Ebelik Eğitim Araştırma ve Geliştirme Derneği’nin çalışmalarının desteklenmesi ya da benzer çalışma grupları oluşturularak sistemli ve kapsamlı çalışmaların yapılması ve

- Ebelik alanında bilimsel yayın yapan hakemli dergi yayınlanması ya da bu konuda yürütülen çalışmaların desteklenmesi önerilebilir.

BİLGİ

Bu çalışma, 15-17 Ağustos 2016, Londra’da düzenlenecek **6th World Nursing and Healthcare Conference**’da sözlü bildiri olarak sunulacaktır. Çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

1. Özger Y. Osmanlı’da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümelere. *History Studies: Internatioanal Journal of History* 2012; 4 (1): 419-47.
2. Sağ V. Tarihsel süreç içerisinde Türk Kadını ve Atatürk. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 2001; 2 (1): 9-22.
3. Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Resmi Gazete Tarih: 18.01.2014, Sayı: 28886.
4. Eren N, Uyer G. Sağlık Meslek Tarihi ve Ahlakı. 2. Baskı, Hatipoğlu Yayınevi, Ankara 1987.
5. Luyben AG, Wijnen HAA, Perrenoud P. The current state of midwifery and development of midwifery research in four European countries. *Midwifery* 2013; 29 (5): 417-24.
6. Baxter P, Jack S. Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The Qualitative Report* 2008; 13 (4): 544-59.
7. Tababet ve Şuabatı San’atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun. Kanun Numarası: 1219.14/4/1928, Sayı: 863. Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, Cilt: 9, Sayfa: 126. Erişim:(<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1219.pdf>).
8. Ebeler Derneği. Ebeliğin Tarihçesi. Erişim: (www.turkebelerderneği.com). Erişim Tarihi: 10 Ocak 2016.
9. Erişim: (<http://www.kongre.net/kongre.php?kongre=499>).
10. Doktorluk, Hemşirelik, Ebelik, Diş Hekimliği, Veterinerlik, Eczacılık Ve Mimarlık Eğitim Programlarının Asgari Eğitim Koşullarının Belirlenmesine Dair Yönetmelik. Resmi Gazete Tarih:02.02.2008, Sayı: 26775.
11. Sağlık Meslek Mensupları İle Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik. Resmî Gazete Tarih: 22.05.2014, Sayı: 29007.
12. Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. Resmî Gazete Tarih: 27/3/2015, Sayı: 29327.

13. Kamu Görevlilerinin Geneline ve Hizmet Kollarına Yönelik Mali ve Sosyal Haklara İlişkin 2016 ve 2017 Yıllarını Kapsayan 3. Dönem Toplu Sözleşme. Erişim: (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/08/20150823-8.pdf>).
14. Aslan OE. Cumhuriyet ve Kadın Memurlar. Amme İdaresi Dergisi 2006; 39(4): 117-49.
15. Karaaliler Ş. İnsanlık tarihi kadar eski olan mesleklerden biri: Ebelik Mesleği ve Sorumlulukları. Düşünenlerin Düşünceleri, 24.11.1986. Erişim: (<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/3121/001502327006.pdf?sequence=3>).
16. Yıldırım G, Kockanat P, Duran Ö. Ulusal Ebelik Kodları ve Meslek Değerleri. Stet 2014; 23(4): 148-154.
17. T.C. Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Ulusal Sağlık Programı Çerçevesinde Mevzuat Uyumu: Kişilerin Serbest Dolaşımı. Ankara, 2001.
18. Bulut S, Amanak K, Karaçam Z. Ebelik Bölümünde Okutulan Derslere İlişkin İş Yüklerinin Belirlenmesi: Tanımlayıcı Bir Çalışma. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 2013; 29(3): 19-31.
19. Cavlak H. Avrupa Birliği'nde Sağlık Çalışanlarının Hareketliliği ve Türkiye. International Anatolia Academic Online Journal, Social Science 2015; 2 (2): 63-81.
20. Karaçam Z. Bilimsel araştırma Makalesinde Tartışma Bölümü ve Sınırlılıkların Yazımı. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 2015; 31 (2): 86-97.
21. Erişim: (<http://www.haberekspres.com.tr/ebelik-anabilim-dali-doktora-programi-onaylandi-makale,1852.html>).
22. Erişim: (<http://egeweb.ege.edu.tr/akademik/index.php?q=en/content/2015-ebearge-ebelik-e%C4%9Fitim-ara%C5%9Ft%C4%B1rma-ve-geli%C5%9Ftirme-derne%C4%9Fi-kurucu-y%C3%B6netim-kurulu-ba%C5%9Fkan%C4%B1>).

İSLAM DÜNYASINDA HEKİM ANDI UYGULAMASI VE HİPOKRAT ANDI'NIN İZLERİ (İSLAM DÜNYASINDA HEKİM ANDI)

PHYSICIANS OATH PRACTICE AND TRACES OF HIPPOCRATIC OATH IN ISLAMIC REALM (PHYSICIANS OATH IN ISLAMIC REALM)

Önder İlgili¹, Serap Şahinoğlu², Ahmet Aciduman³, Kemal Tuzcu⁴, Şehriyar Şems⁵

¹Arş.Gör.Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

²Prof.Dr.Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

³Prof.Dr.Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

⁴Doç.Dr. Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyat Anabilim Dalı

⁵Bağımsız Araştırmacı

ÖZ

Hipokrat'a atfedilen en eski and metninin ortaya çıkış tarihi MÖ IV. yy. olarak kabul edilmektedir. Hipokrat Andı'nın İslam Dünyası'nda dokuzuncu yüzyıldan itibaren uyarlamalarına rastlanmaktadır. Hipokrat Andı'nın Abu Süleyman tarafından Arapça'ya *Kitâbü'l-'Ahd* adıyla çevrildiği İbnü'l-Kiftî'nin eserinde belirtilmektedir. Bu çalışma tarihte İslam Dünyası'nda hekim andı metinleri ve Hipokrat Andı'nın İslam Dünyası'ndaki değişimi incelenmiştir.

Antik Yunanca Hipokrat andı metni, İbn Ebî Usaybiya'nın (ö. 1269) 'Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ adlı eserindeki Arapça tercüme, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi 1925 yılına ait and metni, 1950'ler İran'da kullanılmış olan and metni, Hipokrat Yemini yerine Arap Doktorun Yemini, Uluslararası İslam Tıbbi Konferansı Yemin Metni (Kuveyt 1981) [Islamic Code of Medical Ethics Kuwait Document], İran 2000'li Yıllara Ait And Metni, "Müslüman Hekimin Andı" (Kuzey Amerika İslam Tıp Derneği, Islamic Medical Association Of North America, 1977), Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi güncel and metni, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi güncel and metni derlenmiştir. Yabancı dilde olanların Türkçe çevirileri hazırlanmış ve içerik incelemesi yapılmıştır. İslam Dünyası'nda hekim andı metinlerinde yaşanan coğrafyaya, siyasi değişimlere, tıp alanındaki ilerlemelere, tıp eğitimindeki dönüşümlere, yeni yasal düzenlemelere bağlı olduğu düşünülen önemli değişiklikler saptanmıştır.

Çalışmamız ışığında Hipokrat Andı İslam Dünyası'nda dokuzuncu yüzyıldan itibaren bilinmekte olup, İslam hekimliğini etkilemiş, ve İslam toplumlarında mevcut değerlerle yörgülerek farklı biçimler kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hipokrat Andı, Tıp Tarihi, İslam.

ABSTRACT

The physician's oath attributed to Hippocrates (BC. 459-355) composed in the 4th century. Altered forms of Hippocratic oath appeared in Islamic world after the 9th century. In writings of Ibn al-Qifti it's expressed that Hippocratic Oath has been translated by Abu Suleyman as *Kitâb al-'Ahd*. This study examined the variations of the physician's oaths in Islamic World from historical perspective.

Anthic Greek Hippocratic oath, the Arabic translation in İbn Ebî Usaybiya's (dod. 1269) 'Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ, the oath used in Turkish Republic İstanbul Darülfünunu Faculty of Medicine in 1925, an oath used in 1950's in Iran, Hipokrat yemini yerine Arap doktorun yemini, "The oath of the doctor" in Islamic code of medical ethics Kuwait document, an oath used in 2000's in Iran, the oath of a Muslim physician by Islamic Medical Association of North America and contemporary oaths used in Ankara University and Hacettepe University compiled. Foreign texts translated to Turkish. The oaths examined comperatively from historical point of view.

We determined the variations between the oaths and interpreted their relations with geographical, political, legislative factors, developments in medicine and medical education.

Hippocratic oath influenced Islamic medicine since the 9th century and the physician's oath altered to different forms according to it's interaction with values of Islamic communities.

Keywords: Hippocratic Oath, History of Medicine, Islam.

GİRİŞ

Hekimlik doğrudan insan hayatı ve sağlığı ile ilgili olması ile diğer meslekler arasında özel bir yere sahiptir. İnsanların bedenlerine, ruhlarına ve yaşantılarına uzanan bu uğraş farklı bir özen ve güven gerektirmektedir. Hekimler mesleklerini yaşama geçirdikleri toplumlarda bu özel göreve soyunan özel insanlar olarak belirli değerlere bağlı yaşamışlar ve bununla uyumlu toplumsal açıdan önde gelen bir konuma sahip olmuşlardır.

Hekim andları hekimliğin değerlerini eski zamanlardan beri en öz biçimde bulabildiğimiz yazılı metinlerdir. İster ait oldukları dönemin yerleşik değerlerini ortaya koymak üzere, isterse süre giden olumsuzluklara yönelik bir tepki olarak ortaya çıkmış olsun, hekim andları, hekimler ile toplum arasındaki ilişkinin sınırlarını bir ölçüde çizildiği, değerlerin etkili olduğu aksiyolojik biçimlendirmelerdir.^{1,2} Bilinen ilk yazılı hekim andı Eski Mısır'da yaşamış olan hekim, mimar, devlet adamı Imhotep'e (M.Ö. 3000) ait olan and metnidir.¹ Antik Yunanca olarak elimize ulaşan ve Hipokrat Andı olarak bilinen and metninin ise gerçek yazarı ve yazım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Metnin Samoslu Pythagoras ve öğrencilerine yani Hipokrat'dan bir kuşak öncesine ait olabileceği öne sürülmüşse de, M.Ö. 4 yüzyılda Yunanlı Hekim Hipokrat tarafından yazıldığı genel kabul görmektedir. Yazımından sonraki 1500 yıllık dönemde bu and metnine değinen bulgulara pek rastlanmamaktadır. Andın uzun süre yaygınlık kazanmaması girişindeki pagan inancı ile uyumlu ifadelerle açıklanmaktadır. Bu açıklamayla uyumlu olarak yıllar içerisinde andın kutsalları içeren ilk bölümü en çok değişikliğe uğrayan kısmı olmuştur.³

Hekim andları hekimliği etkilediği gibi, kendileri de yaşam buldukları toplumlardan etkilenerek değişime uğramışlardır. Bu çalışmada Antik Yunanca and metni başlangıç alınmak üzere İslam Dünyası'nda erişebildiğimiz en eski and metinlerinden başlanarak saptadığımız and metinleri kronolojik sıra ile incelenmiştir. Hekim andlarının İslam Dünyası'nda ne kadar eskiye dayandığı, ve andların günümüze değin geçirdiği değişim ve oluşan farklılıklar araştırılmıştır. Bu farklılıkların toplumsal etkenlerle bağlantısı üzerine yorumlar sunulmuştur.

YÖNTEM

Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un *Hippocrate'in Andı* adlı eseri bu çalışmanın temel kaynaklarından birisidir. Bu eserde yer verilen Antik Yunancadan Türkçeye çevirisi yapılmış olan Hipokrat Andı temel referans olarak kullanılmıştır.⁴

İslam Dünyası'na ait ulaşılabilen en eski and metni Prof. Uzluk'un eserinde de yer verilmiş olan İbn Ebî Usaybi'a'nın (ö. 1269) *'Uyûnu'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etibbâ* adlı eserindeki Arapça and metnidir. Bu metnin Türk Tarih Kurum'u kütüphanesinde bulunan A.IV/9651-1-2 numaralı kopyasına erişilerek andın Türkçeye çevirisi yazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵ İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde 1925 yılında kullanılan Türkçe and metni ile yazarlar tarafından Türkçe'ye çevirisi yapılan 1950'lerde İran'da kullanıldığı anlaşılan Farsça metin de Prof. Uzluk'un eserinde yer almaktadır.⁴

Sonrasında Hipokrat Andı'nın İslam Dünyası'ndaki değişimi ve etkilerini incelemek amacı ile: Hipokrat yemini yerine Arap doktorun yemini, Uluslararası İslam Tıbbı Konferansı (Kuveyt, 1981) tarafından kabul edilen yemin metni (Islamic Code of Medical Ethics Kuwait Document), İran'da 2000'li yıllarda kullanılan bir and metni, Kuzey Amerika İslam Tıp Birliği'nin benimsediği Müslüman hekimin andı, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi and metni ve Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi and metni; yabancı dilde yazılmış olan andlar yine yazarlar tarafından dilimize çevrilerek incelenmiştir.

Ulaşılan tarihsel metinlerden 1950 yılına kadar olan örnekler yazarlarca belirlenen şahit tutulan kutsallar, hocalar ile antlaşma, öğrencilere karşı sorumluluk, hastalar ile antlaşma, kabul edilemez uygulamalar, cinsellikle ilgili yasaklar, sır saklama, yaptırımlar gibi temalar çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Antik Yunanca Hipokrat And metninin gerek coğrafi, gerek zamansal, gerekse kültürel geçiş sürecinde İslam toplumlarında dönüşümü sergilenmeye çalışılmıştır. Son aşamada ise hekim andının İslam toplumlarındaki son durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Antik Yunanca Hipokrat Andı Metni

„Hekim Apollou, Asklepios, Hygieia, Panacea ve bütün Tanrı ve Tanrıçalar adına And içerim, onları tanık (şahit) tutarım ki, bu andımı ve verdiğim sözü gücüm, kuvvetim yettiği kadar yerine getireceğim. Bu sanatta hocamı, babam gibi tanıyacağım, rızkımı onunla paylaşacağım. Paraya ihtiyacı olursa kesemi onunla bölüşeceğim, onun ailesini kardeş bileceğim. Öğrenmek istedikleri takdirde, onun çocuklarına bu sanatı bir ücret veya senet almaksızın, öğreteceğim. Reçetelerin örneklerini, ağızdan bilgileri (şifahi malûmatı) ve başka dersleri evlatlarıma, hocamın çocuklarına, HEKİM ANDI İÇENLERE

öğreteceğim. Bunlardan başka bir kimseye öğretmeyeceğim. Gücüm yettiği kadar tedavimi hiçbir vakit kötülük için değil, yardım için kullanacağım. Benden ağı „zehir“ isteyene onu vermeyeceğim gibi, böyle bir hareket tarzını bile tavsiye etmeyeceğim. Bunun gibi bir gebe kadına çocuk düşürmesi için ilaç vermeyeceğim. Fakat hayatımı, sanatımı tertemiz bir şekilde kullanacağım.

Bıçağımı, mesanesinde taş olan mustariplere bile kullanmayacağım. Bunun için yerimi ehline terkedeceğim. Hangi eve girersem gireyim, hastaya yardım için gireceğim. Kasıtlı olan bütün kötülüklerden kaçınacağım. İster hür, ister köle olsun erkek ve kadınların vücudunu kötüye kullanmaktan (mazarrattan) sakınacağım. Gerek sanatımın icrası sırasında, gerek sanatımın dışında insanlarla münasebette iken etrafımda olup bitenleri, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım.¹ Binaenaleyh bu andımı yerine getirirsem ve verdiğim sözden dönmezsem

bütün hayatım süresince, sanatım için insanlar arasında iyi ad kazanacağım; yeminimden dönersem bunun zıddına uğrayayım.⁴ (Şekil 1)

Ibn Ebi Usaybi'a'nın 'Uyunu'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etibbâ Adlı Eserinde Yer Alan And Metni

“Hipokrat şöyle dedi: Hayatın ve ölümün efendisi, sıhhati bahşeden, şifayı ve her türlü ilacı yaratan Allah'a yemin ederim. Esklibiyus üzerine, erkeklerden ve kadınlardan Allah'ın dostlarının hepsinin üzerine yemin ederim ve onların hepsi şahit olsunlar ki: Bu yemine, bu şarta bağlı kalacağım. Bu sanatı bana öğreteni atalarım mertebesinde göreceğim, onu hayatımın bir parçası kılacağım. Bu uğurda paraya ihtiyaç duyarsa kendi paramdan katacağım. Bu meslekte onun soyundan gelenleri kardeşlerime eş tutacağım ve öğrenmeye ihtiyaç duymaları halinde ücretsiz ve şartsız olarak onlara bu sanatı öğreteceğim. Evlatlarımla, bana bu sanatı öğretenlerin evlatlarıyla, kendilerine bu meslek şart olarak yazılmış olan öğrenciler ve tıp namusu üzerine yemin edenlerle tavsiyeleri, bilgileri ve bu mesleğe dair şeyleri paylaşacağım. Bunların dışındakilere bunu yapmayacağım. Hastanın yararına olmak üzere gücümün yettiği kadar bütün tedbirleri alacağım. Bana göre kendilerine acı ve zarar verecek şeyleri engelleyeceğim; savaşmak için benden ilaç istendiğinde vermeyeceğim ve buna yol göstermeyeceğim; aynı şekilde çocuk düşüren bir kadının

ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ ΟΡΚΟΣ

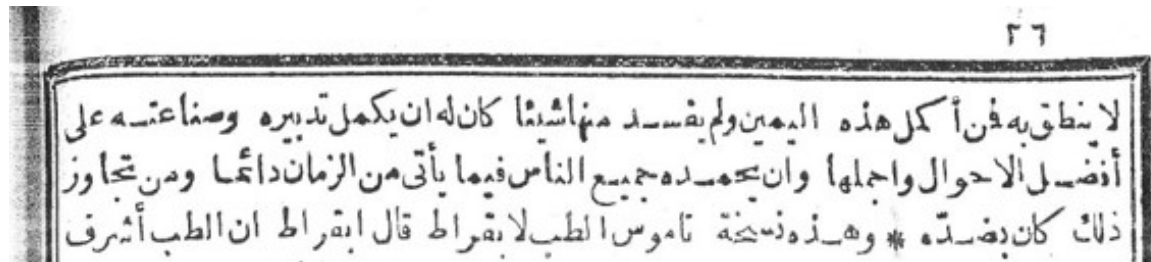
ΟΜΝΥΜΙ ΔΡΟΜΟΜΑ ΙΗΤΡΟΝ ΚΑΙ ΑΣΚΛΗΠΙΟΝ ΚΑΙ Υ
ΓΙΕΙΑΝ ΚΑΙ ΠΑΝΑΚΕΙΑΝ ΚΑΙ ΘΕΟΥΣ ΠΑΝΤΑΣ ΤΕ ΚΑΙ ΠΑΣΑΣ
ΙΣΤΟΡΑΣ ΠΟΙΚΥΜΕΝΟΣ ΕΠΙΤΕΛΕΑ ΠΟΙΗΣΕΙΝ ΚΑΤΑ ΔΥΜΑ
ΜΙΜ ΚΑΙ ΚΡΙΣΙΝ ΕΜΗΝ ΟΡΚΟΝ ΤΟΜΑΕ ΚΑΙ ΖΥΓΓΡΑΦΗΝ
ΤΗΝΔΕ ΗΓΗΣΑΣΘΑΙ ΜΕΝ ΤΟΝ ΔΙΑΔΑΣΑΝΤΑ ΜΕ ΤΗΝΤΕΧΝΗΝ
ΤΑΥΤΗΝ ΙΣΑ ΓΕΜΕΤΗΣΙΝ ΕΜΟΙΣΙ ΚΑΙ ΒΙΟΥ ΚΟΙΝΩΣΑΣΘΑΙ
ΚΑΙ ΧΡΕΟΝ ΧΡΗΖΟΝΤΙ ΜΕΤΑ ΔΟΣΙΜ ΠΟΙΗΣΑΣΘΑΙ ΚΑΙ ΓΕ
ΝΟΣ ΤΟ ΕΞ ΟΥΤΕΟΥ ΑΔΕΛΦΟΙΣ ΙΣΟΝ ΕΠΙΚΡΙΜΕΕΙΝ ΑΡΡΕ
ΣΙ ΚΑΙ ΔΙΑΔΕΞΕΙΝ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗΝ ΤΑΥΤΗΝ ΗΜ ΧΡΗΖΩΣΙ
ΜΑΝΘΑΝΕΙΝ ΑΝΕΥ ΜΙΣΘΟΥ ΚΑΙ ΖΥΓΓΡΑΦΗΣ ΠΑΡΑΓΓΕ
ΛΗΣ ΤΕ ΚΑΙ ΑΚΡΟΗΣΙΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΙΠΗΣ ΑΡΑΣΗΣ ΜΑ
ΘΗΣΙΟΣ ΜΕΤΑ ΔΟΣΙΜ ΠΟΙΗΣΑΣΘΑΙ ΥΙΟΙΣΙ ΤΕ ΕΜΟΙΣΙ ΚΑΙ
ΤΟΙΣΙ ΤΟΥ ΕΜΕ ΔΙΑΔΑΣΑΝΤΟΣ ΚΑΙ ΜΑΘΗΤΑΙΣΙ ΖΥΓΓΕΓΡΑΜ
ΜΕΝΟΙΣΙ ΤΕ ΚΑΙ ΟΡΚΙΣ ΜΕΜΟΙΣ ΜΟΜΟ ΙΗΤΡΙΚΟ ΑΛΛΟΔΕ
ΟΥΔΕΜΙ ΔΙΑΙΤΗΜΑΣΙ ΤΕ ΧΡΗΣΟΜΑΙ ΕΠ ΟΦΕΛΕΙΗ ΚΑΜ
ΝΟΝΤΟΝ ΚΑΤΑ ΔΥΜΑΜΙΜ ΚΑΙ ΚΡΙΣΙΝ ΕΜΗΝ ΕΠΙ ΔΗΛΗ
ΣΕΙ ΔΕ ΚΑΙ ΑΔΙΚΗΗ ΕΙΡΞΕΙΜ ΟΥ ΔΟΣΩ ΔΕ ΟΥΔΕ ΦΑΡΜ
ΑΚΟΝ ΟΥΔΕΜΙ ΑΙΤΗΘΕΙΣ ΘΑΡΑΣΙΜΟΝ ΟΥΔΕ ΒΦΗΓΗΣΩ
ΜΑΙ ΖΥΜΒΟΥΛΗΗΝ ΤΟΙΗΝΔΕ ΟΜΟΙΟΣ ΔΕ ΟΥΔΕ ΓΥΜΝΑΙ
ΚΙ ΠΕΣΣΟΝ ΦΟΟΡΙΟΝ ΔΟΣΩ ΑΓΥΟΣ ΔΕ ΚΑΙ ΟΣΙΟΣ ΔΙΑ
ΤΗΡΗΣΩ ΒΙΟΜ ΤΟΝ ΕΜΟΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΗ ΤΗΗ ΕΜΗΗ ΟΥ
ΤΕΜΕΩ ΔΕ ΟΥΔΕ ΜΗΗ ΛΙΘΙΟΝΤΑΣ ΕΚΧΟΡΗΣΩ ΔΕ ΕΓΓΑΤΗ
ΣΙΗ ΑΜΔΡΑΣΙ ΠΡΗΖΙΟΣ ΤΗΣ ΔΕ ΕΣ ΟΙΚΙΑΣ ΔΕ ΟΚΟΣΑΣ
ΑΜ ΕΣΙΩ ΕΣΕΛΕΥΣΟΜΑΙ ΕΠ ΟΦΕΛΕΙΗ ΚΑΜΝΟΝΤΟΝ ΕΚΤΟΣ
ΕΟΝ ΠΑΣΗΣ ΑΔΙΚΗΣ ΕΚΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΦΟΟΡΙΗΣ ΤΗΣ ΤΕ
ΑΛΛΗΣ ΚΑΙ ΑΦΡΟΔΙΣΙΟΝ ΕΡΓΟΝ ΕΠΙ ΤΕ ΓΥΜΑΙΚΕΙΟΝ
ΣΩΜΑΤΟΝ ΚΑΙ ΑΜΔΡΟΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΤΕ ΚΑΙ ΔΟΥΛΟΝ
Α Δ ΑΜ ΕΜ ΟΕΦΑΠΗΗ ΚΑΙ ΙΑΩ Η ΑΚΟΥΣΩ Η ΚΑΙ ΔΡΕΥΘΕ
ΡΑΠΗΗΣ ΚΑΤΑ ΒΙΟΜ ΑΜΦΟΡΟΠΟΝ Α ΜΗ ΧΡΗ ΠΟΤΕ ΕΚΛΑ
ΛΕΕΣΘΑΙ ΕΞΩ ΣΙΓΗΣΟΜΑΙ ΑΡΡΗΤΑ ΗΓΕΥΜΕΝΟΣ ΕΙΡΑΙ
ΤΑ ΤΟΙΑΥΤΑ ΟΡΚΟΝ ΜΕΝ ΟΥΜ ΜΟΙ ΤΟΥΔΕ ΕΠΙΤΕΛΕΑ
ΠΟΙΚΟΜΤΙ ΚΑΙ ΜΗ ΖΥΓΧΕΟΜΤΙ ΕΙΗ ΕΠΑΥΡΑΣΘΑΙ ΚΑΙ ΒΙ
ΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ ΔΟΣΕΖΟΜΕΜΩ ΠΑΡΑ ΠΑΣΙΜ ΑΜΦΟΡ
ΠΟΙΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΙΕΙ ΧΡΟΝΟΝ ΠΑΡΑΒΑΙΝΟΜΤΙ ΔΕ ΚΑΙ ΕΠΙ
ΟΡΚΟΥΜΤΙ ΤΑΝΑΝΤΙΑ ΤΟΥΤΕΟΝ

ΥΠΟ ΔΡΟΕΓΚ. ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

Şekil 1. Antik Yunanca Hipokrat andı metni⁴

fercine yaklaşmayı düşünmeyeceğim. Tedavimde ve sanattımda kendi temizliğimi korumaya dikkat edeceğim; aynı şekilde mesanesinde taş olan birini yarmayacağım ve bunu bu işin ehline bırakacağım. Girdiğim her eve, bütün zulüm, iradî fesad duygularından, kadınlarla, hür ve köle erkeklerle sevişmek gibi duygulardan sıyrılmış, yalnızca hastanın menfaati için gireceğim. Hastaların tedavi vakitlerinde gördüğüm veya işittiğim şeyleri, tedavi vakitleri dışında da, insanların alenen konuşulmayacak davranışlarını konuşmaktan kaçınacağım. Buna benzer şeylerin de dile getirilmeyeceği düşüncesinde

olacağım. Bu yemini kim tamamlarsa, bir şeyini bozmasa (eksik bırakmasa) onun tedavi yöntemi ve sanatı en iyi ve en güzel şekilde tamamlanır. Gelecekte bütün insanlar onu över. Bunu (bu sınırları) kim aşarsa bu özelliklerin zıddı olur.”⁵ (Şekil 2)



Şekil 2. Ibn Ebî Usaybi'a'nın 'Uyûnu'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etibbâ adlı eserinde yer alan and metni⁵

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi 1925 Yılına Ait And Metni

"Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârü'l-fünûni

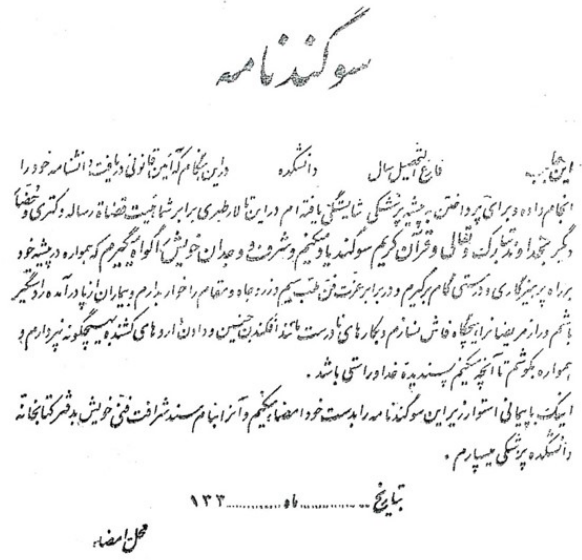
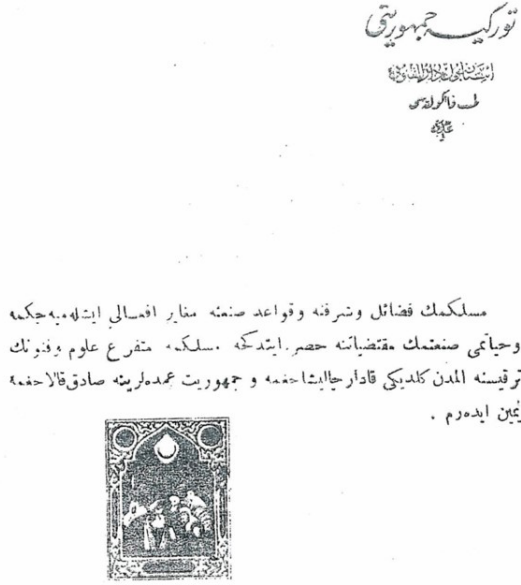
Tıb Fakültesi

Mesleğimin fezâ'il ve şerefine ve kavâ'id-i san'ata mugâyir ef'âli işlemeyeceğime ve hayâtımı san'atımın muktezeyâtına hasr itdikce mesleğime müteferri' 'ulûm ve fünûnun terakkîsine elimden geldiği kadar çalışacağım ve Cumhuriyet 'umdelerine sâdık kalacağım yemîn iderim."⁶ (Şekil 3)

İran 1950'lere Ait And Metni

"...yılı...fakültesinden mezun bendenizin, şu anda diplomamı almanın ve tıp mesleğine başlamak için hak kazanmamın resmi töreni yapılıyor; ve bu büyük salonda siz önde gelen kitap sahibi hocalar ve diğer huzurda bulunanlar karşısında Allah tebârek ve te'âlâ'ya ve Kur'ân-ı Kerîm'e yemin ederim ve

kendi şerefimi ve vicdanımı şahit gösteririm ki her zaman mesleğimde perhizkar olacak ve dürüstlük yolunda atım atacağım ve tıp fenninin izzetinin karşısında gümüş, altın, şan ve makamı hor göreceğim ve ayaktan düşmüş hastaların elinden tutacağım ve hastaların sırlarını hiç bir zaman açıklamayacağım ve kötü işlerden, örneğin cenin düşürmek ve öldürücü ilaçlardan, her zaman kaçınacağım ve her zaman yaptığımı Allah'ın beğendiği ve dürüstlük olması için çalışacağım. Şimdi kararlı bir bağlılıkla bu yemin-nâmenin altını kendi elimle imzalayacağım ve bunu mesleğimin şerefine senedi olarak tıp fakültesi kütüphanesinin defterine bırakacağım. Tarih.....Ay.....133... [195...] İmza⁴ (Şekil 4)



Şekil 3. Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi 1925 yılına ait and metni⁴

Şekil 4. İran 1950'lere ait and metni⁴

Hipokrat Yemini yerine Arap Doktorun Yemini

Doktor tıp mesleğinin bir üyesi olmayı kabul ettiğinde aşağıdaki yemin ile hayatını insanlığın hizmetine adamaya bağlı kalır:

Saygıyı ve şükranı hak eden hocalarıma saygı ve şükranla davranacağıma; mesleğimi vicdan ve şerefle yapacağıma; öncelikli hedefimin hastalarımın sağlığını korumak olacağına; bana verilmiş sırları ifşa etmeyeceğime; üzerime almış olduğum tıp mesleğinin şerefi ve onurlu geleneklerinin bütün vesilelerini koruyacağıma; doktorlarla kardeş olacağıma; görevim ve hastam arasında din, cinsiyet, sülale, siyasi veya toplumsal bir gücün asla girmeyeceğine; insan hayatını daha ana karnına düştüğü zamandan başlayarak dikkatle koruyacağıma; tehdit altında bile olsam, tıbbi bilgilerimi insanların namuslarına karşı kullanmayacağıma; buna bağlı kalacağıma, özgür olarak ve şerefim üzerine yemin ederim.”⁶(Şekil 5)

Uluslararası İslam Tıbbi Konferansı

(Kuveyt 1981) Yemin Metni

“Bismillahirrahmanirrahim. Mesleğimde Yüce Allah'ı gözeteyeceğime; her aşamasında insan hayatını koruyacağıma; her şart ve her durumda var gücümle insan hayatını ölümden, hastalıktan, elem ve endişeden kurtaracağıma; insanların şerefini koruyacağıma, ayıplarını örteceğime, sırlarını saklayacağıma; iyi olsun, kötü olsun, dost olsun, düşman olsun, yakın olsun ve uzak olsun tıbbi bakımına çaba harcayarak, daima Allah'ın rahmet vesileleri üzerine olacağıma ve ilim öğrenmekte sabır ve sebat edeceğime ve ilmi insanlara eza için değil, onların yararlarına kullanacağıma; bana öğretenlere saygı duyacağıma, kendimden küçüklere öğreteceğime; iyilik ve takva çerçevesinde tıp mesleğindeki bütün meslektaşlarla kardeş olacağıma; Allah'ın, onun resulü'nün ve müminlerin huzurunda beni çirkinleştirecek şeylerden korunarak, hayatımın açık olsun, gizli olsun imanımın göstergesi olacağına yemin ederim. Allah söylediğime şahittir.”⁷ (Şekil 6)

عندما كان الطبيب يقبل عضواً في مهنة الطبيب، يلتزم بتكريس حياته لخدمة الإنسانية بالقسم الآتي:

سأعامل أساتذتي بالاحترام والممنونية اللذين يستحقونهما. وأمارس مهنتي بضمير وكرامة، وسيكون هدفي الأول هو الحفاظ على صحة مرضاي. ولن أفشي الأسرار المؤمنة عندي. وسأحافظ بجميع ما لدي من وسائل على شرف المهنة الطبية وتقاليدنا النبيلة. الأطباء يكونون إخواني. ولن يحول بين واجبي ومرضاي أي اعتبار من الدين أو الجنسية أو السلالة ولا أي اعتبار سياسي أو اجتماعي. وسأحافظ بدقة على احترام الحياة الإنسانية منذ النسخ في الجنين. ولن أستعمل أبداً، ولو تحت التهديد، معلوماتي الطبية بكيفية منافية للنواميس الإنسانية، وألتزم بذلك بحرية وعلى شرفي.

Şekil 5. Hipokrat yemini yerine Arap doktorun yemini⁶

بسم الله الرحمن الرحيم. أقسم بالله العظيم أن أراقب الله في مهنتي. وأن أصون حياة الإنسان في كافة أدوارها، في كل الظروف والأحوال، باذلاً وسعي في استنقاذها من الموت والمرض والألم والقلق، وأن أحفظ للناس كرامتهم، وأستر عوراتهم، وأكتم سرهم. وأن أكون على الدوام من وسائل رحمة الله، باذلاً رعايتي الطبية للقريب والبعيد، الصالح والطالح، والصديق والعدو. وأن أثابر على طلب العلم، أسجّره لنفع الإنسان لا لأذاه. وأن أوقر من علمني، وأعلم من يصغرنني، وأكون أخاً لكل زميل في المهنة الطبية في نطاق البر والتقوى. وأن تكون حياتي مصداق إيماني في سري وعلانيتي، نقياً مما يشينني أمام الله ورسوله والمؤمنين. والله على ما أقول شهيد

Şekil 6. Uluslararası İslam Tıbbı Konferansı (Kuveyt 1981) yemin metni [Islamic Code of Medical Ethics Kuwait Document]⁷

İran 2000'li Yıllara Ait And Metni

"Şu an ki Allah'ın sonsuz lütuf ve inayetleri ile tıp doktorluğu devresini başarıyla bitirmiş ve halka hizmet sorumluluğunu almış bulunuyorum. Kur'an-ı Kerim önünde her şeye kadir olan Tanrı'ya ki gizli ve açık olan her şeyi bilir ve adı bilginlerin kalplerinin huzurudur ve acı çekenlerin dertlerinin şifasıdır, and içiyorum ki her zaman Allah'ın sınırlarını ve mukaddes dini hükümleri muhterem sayacağım. Hastaların haklarını ihlal etmekten kaçınacağım ve onların sağlığı ve iyileşmesini kendi menfaatlerim ve nefsanî meyillerimden önce tutacağım. Muayene ve tedavide namusun dokunulmazlığına uyacağım ve hastalarımın sırlarını bir şer'i ve kanuni zorunluluk olmadıkça ifşa etmeyeceğim. Tıp mesleğinin kutsallığını korumayı ve meslektaşlarıma hürmeti üstleniyorum. Tıp ahlakını, şerefini ve temiz kalmayı, bu saydığım üç şeyi, kirletecek şeylerden uzak duracağım. Her zaman kendi tıp bilgimi artırmak için çalışacağım ve bilgi ve maharet gerektiren bilmediğim işlere müdahale etmekten kaçınacağım. Sağlık kültürünün yükselmesi ve toplumun bilgilenmesi için çaba sarf edeceğim ve toplumun insanların sağlığının temini, korunması ve artırılmasını kendime en önemli sorumluluk biliyorum."⁸ (Şekil 7)

Müslüman Hekimin Andıⁱⁱ

"Allah'a hamd olsun, öğreten, tek, cennetlerin hükümdarı, yüce, aziz, övgü ona olsun, içindeki tüm yaratıklarla evreni yaratan ebedi varlık, ebediyet ve sonsuzluğu barındıran tek varlık. Senin dışında hiçbir başka tanrıya hizmet etmeyiz ve putperestliği tiksindirici bir adaletsizlik sayarız.

Bize doğru, dürüst, mütevazî, merhametli ve objektif olmak için gereken gücü ver. Bize hatalarımızı kabul etme, yolumuzu düzeltme ve diğerlerinin hatalarını bağışlama metanetini ver.

Bize barış ve uyuma yönelik huzur ve düşünce bilgeliğini ver.

Bize mesleğimizin senin en değerli hediyelerin olan yaşam ve zeka ile uğraşan kutsal bir uğraş olduğu kavrayışını ver.

Bu nedenle, bizleri onur, şeref ve dindarlıkla bu lutfedilmiş konuma yaraşır kıl; böylece yaşamlarımızı fakir veya zengin, bilge veya cahil, Müslüman veya Müslüman olmayan, siyah veya beyaz, insanlığa

sabır, hoşgörü, erdem, saygı, bilgi, dikkat, kalbimizde sevgi, tutku ile, insanlığa en değerli varlığın hizmetkarlarına hizmete adayabilelim.

Böylelikle biz bu andı, tüm cennetleri ve dünyayı yaratan adına içiyoruz ve öğüdü, Peygamber Muhammed'e (S.A.V.) indirildiği gibi takip edeceğiz.

' (...) Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır (...)'⁹ (Mâide 32'den)

متن سوگندنامه در ایران

اکنون که با عنایات و الطاف بیکران الهی دوره دکتری پزشکی را با موفقیت به پایان رسانده ام و مسؤولیت خدمت به خلق را بر عهده گرفته ام، در پیشگاه قرآن کریم به خداوند قادر متعال که دانای آشکار و نهان است و نامش آرامش دل های خردمندان و یادش شفای آلام دردمندان، سوگند یاد می کنم که: همواره حدود الهی و احکام مقدس دینی را محترم شمارم، از تضییع حقوق بیماران بهره‌یزم و سلامت و بهبود آنان را بر منافع مادی و امیال نفسانی خود مقدم دارم، در معاینه و معالجه حریم عفاف را رعایت کنم و اسرار بیماران خود را، جز به ضرورت شرعی و قانونی، فاش نسازم، خود را نسبت به حفظ قداست حرفه پزشکی و حرمت همکاران متعهد بدانم و از آلودگی به اموری که با بهره‌یزکاری و شرافت و اخلاق پزشکی منافات دارد اجتناب ورزم، همواره برای ارتقاء دانش پزشکی خویش تلاش کنم و از دخالت در اموری که آگاهی و مهارت لازم را در آن ندارم خودداری نمایم، در امر بهداشت، اعتلاء فرهنگ و آگاهی های عمومی تلاش نمایم و تأمین، حفظ و ارتقا سلامت جامعه را مسؤولیت اساسی خویش بدانم.

Şekil 7. İnan 2000'li yıllara ait and metni⁸

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Güncel And Metni

"Ben..

En kutsal inançlarım önünde,

Bu yüce sanatı bana öğreten öğretmenlerimi annem ve babam gibi tanıyacağım, Elimde olan iyiliği onlardan ve çocuklarından esirgemeyeceğim. Meslektaşlarım kardeşlerim olacaktır. Tıp mesleği bilgilerini yasal hakkı olmayanlara öğretip, onların yasa dışı hekimlik etmelerine destek olmayacağım. Benden zehir isteyen onu vermeyeceğim gibi, kimseye ölümün yolunu göstermeyeceğim. Yasal koşullar dışında çocuk düşürtmeyeceğim. Yetkili olmadığım müdahaleleri yapmayacağım, onları ehline bırakacağım. Kimsenin bedenini ve kişiliğini kötüye kullanmayacağım. Hastalarımınla cinsel ilişkide bulunmayacağım. Gerek mesleğimi uygularken, gerekse onun dışında, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım, hiç kimseye açmayacağım. Nereye girersem gireyim, hastaya yardım için gireceğim. Kasıtlı bütün kötülüklerden kaçınacağım. Bütün ömrümü dürüst ve temiz bir insan olarak geçireceğim. Eğer bu andımı tutar ve verdiğim sözden dönmezsem, bütün insanlar arasında şerefle anılayım! Eğer yeminimden dönersem, bunun zıddına uğrayayım!" (Şekil 8)

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Güncel And Metni

"Hekimlik mesleği üyeleri arasında katıldığım şu anda hayatımı insanlık yoluna adayacağımı açıkça bildiriyor ve söz veriyorum.

Hocalarıma, saygı ve gönül borcumu her zaman koruyacağıma,

Sanatımı vicdanımın buyrukları doğrultusunda dikkat ve özenle yerine getireceğime,

Hasta ve toplumun sağlığını baş görev sayacağıma, benden hizmet bekleyen kimselerin sırlarına saygılı olacağıma ve onları saklayacağıma,

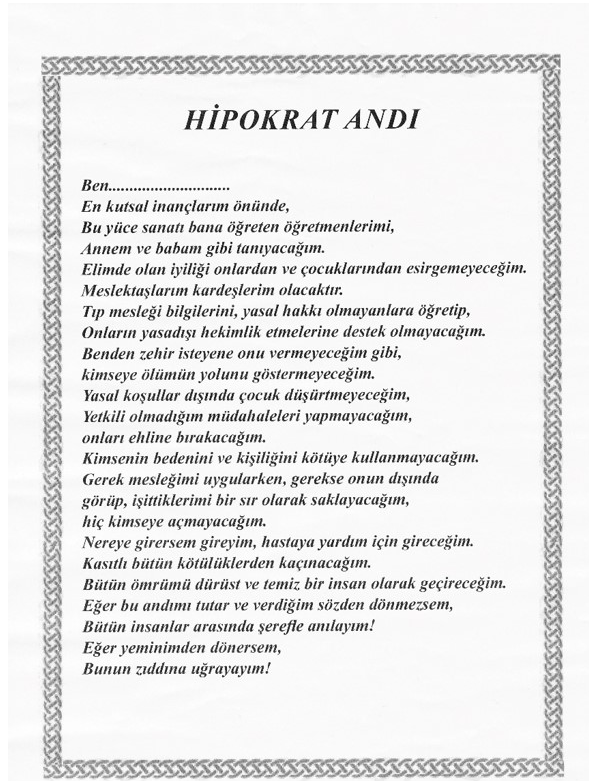
Hekimlik mesleğinin onurunu ve temiz töresini sürdüreceğime, Meslektaşlarımı kardeş bileceğime,

Din milliyet ırk, siyasal eğilim yada toplumsal sınıf ayrımlarının görevlimle hastam arasına girmesine izin vermeyeceğime,

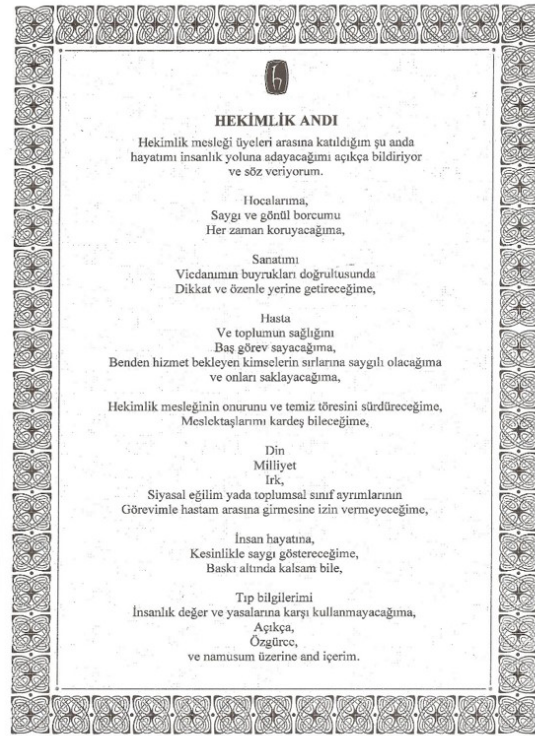
İnsan hayatına, kesinlikle saygı göstereceğime, Baskı altında kalsam bile,

Tıp bilgilerimi insanlık değer ve yasalarına karşı kullanmayacağıma, Açıkça, özgürce, ve namusum üzerine and içerim." (Şekil 9)

Günümüz Türkçesine çevirisi yapılan hekim andı metinlerinden en eski dört and metninin yazarlarca belirlenen temalara göre karşılaştırması yapılmıştır. (Tablo 1)



Şekil 8. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi güncel and metni



Şekil 9. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi güncel and metni

Tablo 1. Tarihsel and metinlerinden 1950 yılına kadar olan örneklerin tematik karşılaştırması

Tema	And Metni	İlgili İçerik
Şahit Tutulan Kutsallar	Hipokrat Andı	Hekim Apollon, Asklepios, Hygieia, Panacea ve bütün Tanrı ve Tanrıçalar adına
	Uyûnu'l-Enbâ (13. yy)	Hayatın ve ölümün efendisi, sıhhati bahşeden şifayı ve her türlü ilacı yaratan Allah'a yemin ederim. Esklibiyus üzerine, erkeklerden ve kadınlardan Allah'ın dostlarının hepsinin üzerine
	1925 İstanbul Tıbbiyesi	-
	1950'ler İran	Allah tebârek ve te'âlâ'ya ve Kur'an-ı Kerim'e
Hocalar ile Antlaşma	Hipokrat Andı	... hocamı, babam gibi tanıyacağım, rızkımı onunla paylaşacağım. Paraya ihtiyacı olursa kesemi onunla bölüşeceğim, onun ailesini kardeş bileceğim. Öğrenmek istedikleri takdirde, onun çocuklarına bu sanatı bir ücret veya senet almaksızın, öğreteceğim
	Uyûnu'l-Enbâ (13. yy)	Bu sanatta bana öğreteni atalarım yerine koyacağım, onu hayatımın bir parçası kılacağım. Bu uğurda paraya ihtiyaç duyarsam kendi paramdan katacağım,... Evlatlarımla bana bu sanatı öğretenlerin evlatlarını ve kendilerine şart olarak yazılmış olan öğrencileri veya bu ilime dair tavsiye, bilimler ve diğer ne varsa namusları üzerine tıp yemini edenleri bir tutacağım
	1925 İstanbul Tıbbiyesi	-
	1950'ler İran	-

Öğrencilere Karşı Sorumluluk	Hipokrat Andı	Öğrenmek istedikleri takdirde, onun çocuklarına bu sanatı bir ücret veya senet almaksızın, öğreteceğim. Reçetelerin örneklerini, ağızdan bilgileri, (şifahi malûmatı) ve başka dersleri evlatlarıma, hocamın çocuklarına, HEKİM ANDI İÇENLERE öğreteceğim. Bunlardan başka bir kimseye öğretmeyeceğim.
	Uyûnu'l-Enbâ (13. yy)	Bu meslekte yeni gelen kuşakları kardeşlerime eş tutacağım ve öğrenmeye ihtiyaç duymaları halinde ücretsiz ve şartsız olarak onlara bu sanatı öğreteceğim. Evlatlarımla bana bu sanatı öğretenlerin evlatlarını ve kendilerine şart olarak yazılmış olan öğrencileri veya bu ilime dair tavsiye, bilimler ve diğer ne varsa namusları üzerine tıp yemini edenleri bir tutacağım, bunların dışındakilere bunu yapmayacağım.
	1925 İstanbul Tıbbiyesi	-
	1950'ler İran	-
Hastalar ile Antlaşma	Hipokrat Andı	Gücüm yettiği kadar tedavimi hiçbir vakit kötülük için değil, yardım için kullanacağım... Fakat hayatımı, sanatımı tertemiz bir şekilde kullanacağım.... Hangi eve girersem gireyim, hastaya yardım için gireceğim. Kasıtlı olan bütün kötülüklerden kaçınacağım.
	Uyûnu'l-Enbâ (13. yy)	Hastanın yararına olmak üzere gücümün yettiği kadar bütün tedbirleri alacağım... Tedavimde ve sanattımda kendi temizliğimi korumaya dikkat edeceğim... Girdiğim her eve..... yalnızca hastanın menfaati için gireceğim.
	1925 İstanbul Tıbbiyesi	-
	1950'ler İran	...mesleğimde perhizkar olacak ve dürüstlük yolunda atım atacağım ve tıp fenninin izzetinin karşısında gümüş, altın, şan ve makamı hor göreceğim ve ayaktan düşmüş hastaların elinden tutacağım
Kabul Edilemez Uygulamalar	Hipokrat Andı	Benden ağı "zehir" isteyene onu vermeyeceğim gibi, böyle bir hareket tarzını bile tavsiye etmeyeceğim. Bunun gibi bir gebe kadına çocuk düşürmesi için ilaç vermeyeceğim. Bıçağımı, mesanesinde taş olan mustariplere bile kullanmayacağım. Bunun için yerimi ehline terkedeceğim.
	Uyûnu'l-Enbâ (13. yy)	Bana göre kendilerine acı ve zarar verecek şeyleri engelleyeceğim; öldürmek için benden ilaç istendiğinde vermeyeceğim ve buna yol göstermeyeceğim; aynı şekilde çocuk düşüren bir kadının fercine? yaklaşmayı düşünmeyeceğim mesanesinde taş olan birini yarmayacağım ve bu işi mesleği bu iş olan birine bırakacağım.
	1925 İstanbul Tıbbiyesi	-
	1950'ler İran	... ve kötü işlerden, örneğin cenin düşürmek ve öldürücü ilaçlardan, her zaman kaçınacağım
Cinsellikle İlgili Yasaklar	Hipokrat Andı	İster hür, ister köle olsun erkek ve kadınların vücudunu kötüye kullanmaktan (mazarrattan) sakınacağım.
	Uyûnu'l-Enbâ (13. yy)	Girdiğim her eve, sıkıntı zulüm ve fesat haleti içinde olsam da, iradem farklı şeylere yönelse de, kadınlarla sevişmek, hür erkeklerle ve kölelerle sevişmek gibi, yalnızca hastanın menfaati için gireceğim
	1925 İstanbul Tıbbiyesi	-
	1950'ler İran	-

Sır Saklama	Hipokrat Andı	Gerek sanatımın icrası sırasında, gerek sanatımın dışında insanlarla münasebette iken etrafımda olup bitenleri, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım
	Uyûnu'l-Enbâ (13. yy)	Hastaların tedavi vakitlerinde gördüğüm veya tedavi vakitleri dışında insanlardan işittiğim, dışarıda konuşulmayacak şeyleri ve benzeri konuşulmayacak şeyleri konuşmaktan kaçınacağım.
	1925 İstanbul Tıbbiyesi	-
	1950'ler İran	hastaların sırlarını hiç bir zaman açıklamayacağım
Yaptırımlar	Hipokrat Andı	Binaenaleyh bu andımı yerine getirirsem ve verdiğim sözden dönmezsem bütün hayatım süresince, sanatım için insanlar arasında iyi ad kazanacağım; yeminimden dönersem bunun zıddına uğrayayım.
	Uyûnu'l-Enbâ (13. yy)	Bu yemini kim tamamlarsa, bir şeyini bozmasa (eksik bırakmazsa) onun tedavi yöntemi ve sanatı en iyi ve en güzel şekilde tamamlanır. Gelecekte bütün insanlar onu över. Bunu (bu sınırları) kim aşarsa bu özelliklerin zıddı olur.
	1925 İstanbul Tıbbiyesi	-
	1950'ler İran	Şimdi kararlı bir bağlılıkla bu yemin-nâmenin altını kendi elimle imzalayacağım ve bunu mesleğimin şerefine senedi olarak tıp fakültesinin kütüphanesinin defterine bırakacağım.

TARTIŞMA

Ahd-i Bukrat olarak da bilinen Hipokrat Andı'nın İslam Dünyası'nda en gerilere götürebildiğimiz varlığı *Kitab-u Ahd-ı Bukrat Bi-Tefsiri Calinus* adlı eserden Huneyn [bin İshak] (809-873) tarafından Süryaniceye yapılan çeviri ile gerçekleşmiştir. Hubeys [bin Hasan/Ishak'ın yeğeni] (9. yy) ve Ishak bin Yahya onu Arapça'ya çevirmişlerdir.¹⁰ Ayrıca Nesirov, ilk defa Hipokrat Andı'nı *Ahd-i Bugrât* adı ile Süryaniceden Farsçaya Kemalü'd-din Ebu'l-Fazl Hubeys Tiflis'in (ö.1204) çevirdiğini ve bu kitabın bir nüshasının Berlin Milli Kütüphanesi'nde No. 6235 numara ile kayıtlı olarak muhafaza edildiğini bildirmektedir.¹¹

İslam Dünyası söz konusu olduğunda İslam ve hekim andı kesişiminde Aksoy, Ruhavi'nin *Edebu't-Tabib* adlı eseri üzerine yaptığı çalışmasında önemli saptamalara yer vermiştir. Ruhavi tıp sanatının insanların yalnızca layık olanlarına Tanrı tarafından bahşedildiğini dolayısı ile Hipokrat Andı türünden bir yemine gerek olmadığını söylemiş ve İslam geleneğine tarihsel açıdan bakıldığında hiçbir dönemde Batı'dakine benzer bir tıp yemini uygulaması olmadığını bildirmiştir.¹² Buna karşılık Terzioğlu "Selçuklu Hastanelerinde Tıp Eğitimi ile Deontoloji ve Avrupa'ya Tesirleri" başlıklı makalesinde Abdu'r-rahman ibn Nasr eş-Şazarî'nin (ö.1193) Selçuklular döneminde 12. yy'da yazdığı *Nihayetu'r-Rutbe fi Talabi'l-Hisbe* adlı eserinde muhtesiplerin muayenehane açacak hekimleri sınav yapacağı ve sınavda başarılı olan hekime muhtesip tarafından Hipokrat Andı benzeri bir hekim yemini yaptırılacağı bilgisinin bulunduğunu bildirmektedir. Yine bu eserde Hipokrat Andı metninin de yer aldığını belirtmektedir.¹³ Kutsalların and töreninde şahit tutulması, hekim andı uygulamasının tanımında yer alan temel niteliklerinden birisidir. Bu açıdan tarihsel metinlerine baktığımızda Hipokrat Andı'nda Hekim Apollon, Asklepios, Hygieia, Panacea ve bütün tanrılar adına and içildiğini görmekteyiz. *Uyûnu'l-Enbâ'da* verilen Arapça Hipokratik metinde ise hayatın ve ölümün efendisi, sıhhati bahşeden şifayı ve her türlü ilacı yaratan Allah, Esklibiyus, erkekler ve kadınlardan Allah'ın dostları üzerine and içilmektedir. *Uyûnu'l-Enbâ'da* verilmiş olan Arapça Hipokratik metninde "Esklibiyus üzerine, erkeklerden ve kadınlardan Allah'ın dostlarının hepsinin üzerine yemin ederim ve onların hepsi şahit olsunlar ki" cümlesinde "Esklibiyus" üzerine yemin edilmesi dikkat çekici bir durumdur. Bu isim büyük ihtimalle Hipokratın metninde de geçen "Asklepios" olsa gerektir. Bayat'a göre İslam medeniyetinde, Arapça'ya çevrilen antik Yunan eserleri ile tanınan Asklepios, tıp tanrısı yerine, tanrının ilhamına mazhar olmuş, kabiliyetli bir hekim olarak algılanmış ve tıbbi deneyerek bulan, bilinen ilk hekim olarak kabullenilmiştir.¹⁴ And metninde de Allah'ın dostları ile birlikte anılması bu açıklama ile uyumlu olarak değerlendirilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında 1925'de İstanbul Dârü'l-fünûnı Tıp Fakültesi'nde kullanılmış olan and metni hiçbir kutsala yer verilmemesi açısından özellik taşımaktadır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı, 1924 yılında halifeliğin kaldırılması gibi gelişmeleri takiben 1924 anayasasının ilk halinde bulunan "Türkiye Devletinin dini, din-î İslâmdır" ifadesinin 1928'de kaldırılması, 1937'de laiklik ilkesinin anayasada yer almasına uzanan toplumsal sürecin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.^{15,16,17} Bu and metni ayrıca cumhuriyet ilkelerine bağlılık taahhüdünü içermesi, ilim ve fennin ilerlemesi için çalışma amacı vurgulanması dikkat çekmektedir. Klasik anlamda değişik dillerde rastlanan and metinlerinin genel yapısından farklı bir şekilde yazıldığı görülmektedir.

İran'da 1950'li yıllarda kullanılmış olduğu anlaşılan Farsça metinde şahit tutulan kutsallar Allah tebârek ve te'âlâ ve Kur'ân-ı Kerîm'dir. Allah'ın beğenisine uygun davranış en üstün değer olarak alınmakta, tıp fenninin kıymeti ise maddi dünyevi değerlerin üzerinde bir değer olarak sıralanmaktadır.

Hekimliğin usta çırak ilişkisi ile öğretildiği dönemden beri öğreten tecrübeli hekimlerin meslek içi ilişkilerde önemli bir yeri olmuştur. Bunun hekim andlarına yansımaya baktığımızda 1925 tarihli İstanbul Tıbbiyesi Andı ve 1950'lerde İran'da kullanılmış olan metinde bu konuya yer verilmediği görülmektedir. Hipokrat andında "hocamı, babam gibi tanıyacağım, rızkımı onunla paylaşacağım. Paraya ihtiyacı olursa kesemi onunla bölüşeceğim, onun ailesini kardeş bileceğim. Öğrenmek istedikleri takdirde, onun çocuklarına bu sanatı bir ücret veya senet almaksızın, öğreteceğim" ifadeleri ile ortaya konan hocaları aile büyükleri ile eş tutma, para paylaşımının *Uyûnu'l-Enbâ'da* verilen Arapça andda da korunduğu saptanmıştır. Hipokrat Andı'nda hocaların çocuklarına sanatı ücretsiz öğretme yükümlülüğü, Arapça andda kendi evlatları ile bir tutma biçimine dönüşmüştür.

Hipokrat Andı'nda tıp eğitiminin kimlere verilebileceği hekimin kendi çocukları, hocalarının çocukları ve hekim andı içenlerle sınırlandırmıştır. *Uyûnu'l-Enbâ'daki* and metninde ise "Bu meslekte yeni gelen kuşakları kardeşlerime eş tutacağım ve öğrenmeye ihtiyaç duymaları halinde ücretsiz ve şartsız olarak onlara bu sanatı öğreteceğim. Evlatlarımla bana bu sanatı öğretenlerin evlatlarını ve kendilerine şart olarak yazılmış olan öğrencileri veya bu ilime dair tavsiye, bilimler ve diğer ne varsa namusları üzerine tıp yemini edenleri bir tutacağım, bunların dışındakilere bunu yapmayacağım" ifadeleri saptanmıştır. 1925 İstanbul Tıbbiyesi ve 1950'ler İran'da kullanılan metninde bu konuya değinilmediği görülmektedir.

Hekim andlarının toplumla sözleşme boyutu ve hekimlik sanatının yöneldiği hastalar bu konuya hiç değinmeyen 1925 İstanbul Tıbbiyesi'nde kullanılan and dışında kalan and metinlerinde geniş yer bulmuştur. Hipokrat Andı'nda kasıtlı bütün kötülüklerden kaçınma, tıbbi yetilerin hastaya yardım için kullanılması açıkça belirtilmiştir. Sağlık hizmetlerinin sağlık kurumları yerine evlerde verildiği dönemlere ait metinde hastaya yardımın hekimin evlere girmesinde temel niyet olması gerektiğini belirtilmektedir. Hayat ve sanatta temizlik Hipokrat Andı ve onun *Uyûnu'l-Enbâ'da* bulunan Arapça çevirisinde rastlanmakta olup bir iç temizliği, iyi ahlaklılık anlamında kullanıldığını düşündürmektedir. 1950'lerde İran'da kullanılan and metninde bu ifadenin yerini perhizkarlık ve dürüstlük erdemlerinin aldığı gözlenmektedir.

İnsan yaşamına son vermek, gerek zehir vermek gibi yollarla, gerekse cenin düşürmek biçiminde olsun, yasaklanan eylemler olarak 1925'de İstanbul'da kullanılan and dışında kalan tüm and metinlerinde yer bulmuştur. Hipokrat Andı ve *Uyûnu'l-Enbâ'da* yer alan hekim andı hekim - cerrah ayırımının daha keskin olduğu bir dönemin anlayışını yansıtmaktadır. Bu sebeple mesanesinde taş olanlara cerrahi müdahale hekimlerin men edildiği, cerrahlara bırakılması gereken bir müdahale olarak ifade edilmiştir. Bu uzmanlığa saygının ve Kuran'da Nisa Suresi 58. ayette yer alan işi ehline bırakma anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.¹⁸

Hasta bedeninin kötüye kullanımı ve hastalarla cinsel ilişki yasağı Hipokrat andı ve *Uyûnu'l-Enbâ'da* yer alan hekim andında gözlenmektedir. Bu iki and metninde bu konudaki ifadeler ait oldukları dönem toplumunda süre giden hür - köle ayırımını da yansıtmaktadır. 1925 İstanbul ve 1950'ler İran metninde bu konulara değinilmemiştir.

İnsanların beden-ruh bütünlüğüne yönelen, eski dönemlerde evlerde icra edilen bir sanat olan hekimlikte önem taşıyan sır saklama ilişkisi ve mahremiyet hekim andlarında yerini bulmaktadır. Bunun istisnası yine çok sınırlı bir metin olan 1925 İstanbul Tıbbiyesi'nde kullanılan and olmaktadır.

Toplumla, kutsalları şahit tutarak yapılan bir sözleşme olarak da tariflenen hekim andında ödül ve yaptırım Hipokrat Andı ve *Uyûnu'l-Enbâ'da* yer alan hekim andında benzer şekilde ele alınmıştır. Andın gereğini yerine getiren hekim sosyal itibar ile ödüllendirilecek, aksi durumda ise zıttına uğrayacaktır. 1950'lerde İran'da kullanılan and metni toplumla yapılan bu sözleşmeyi imzalı, yazılı bir belge altında

koruma altına alması ile dikkat çekmektedir. İçerikte bir ödül ya da yaptırım dile getirilmemiştir. Ödül ve yaptırımlar da 1925 İstanbul metninin yine kapsam dışı tuttukları arasındadır.

Bu araştırma kapsamında incelenen 1950'den sonraki and metinlerine baktığımızda *Arap Doktorun Yemini'nde* İslam dininin herhangi bir kutsalına yer verilmediği görülmüştür. And *Cenevre Bildirgesi'nde* de olduğu gibi hekimin hayatını insanlığa hizmete adanması ile başlamaktadır. *Cenevre Bildirgesi'nde* "...tıp bilgilerimi insanlık yasaları dışında kullanmayı kabul etmeyeceğim" vurgusunun *Arap Doktorun Yemini* metninde tıbbi bilgilerin insanların namusuna karşı kullanılmaması biçimine dönüştüğü görülmektedir. Birinci Uluslararası İslam Tıbbi Konferansı'nda (Kuveyt 1981) kabul edilen yemin metni Allah'ın adıyla başlamakta, sonunda yine Allah'ı şahit göstermektedir. And mesleğin icrasının İslam dini esaslarına uygun olarak gerçekleşmesi gereğine vurgu yapmaktadır. "Mesleğimde Yüce Allah'ı gözeceğime", "...daima Allah'ın rahmet vesileleri üzerine olacağıma...", "Allah'ın, onun resulünün ve müminlerin huzurunda beni çirkinleştirecek şeylerden korunarak...", "hayatımın açık olsun, gizli olsun imanımın göstergesi olacağına" ifadeleri bu saptamayı destekleyen ifadelerdir. Bu metin ilim öğrenmeye verdiği önem, bu konuda sabır ve sebat telkini ile de dikkat çekmektedir.

Kuzey Amerika İslami Tıp Birliği'nin benimsediği Müslüman hekimin andında dini öğelerin daha fazla öne çıktığı, Allah'a övgü ve yaratıcının nitelikleri, ölümden sonraki yaşam, cennet, insanın Tanrı'nın kulu olarak dünya hayatında izlemesi gereken yol gibi dini öğelere fazlasıyla yer verildiği görülmektedir. Tıp mesleği ile sır saklama, namus ve iffet, hocalar ve meslektaşlarla ilişkiler gibi klasik hekim andı bileşenlerinin yer almadığı, mesleği insan hayatının kutsallığı bağlamında çok sınırlı olarak ele alındığı gözlenmektedir. Bu dünya yaşamına, ikincil bir konum atfeden bir anlayışı düşündürmektedir.

İran'da 2000'li yıllarda kullanılan güncel and metninin hasta hakları, hekimin kendi bilgisini artırma yükümlülüğü, sağlığın ve kültürün yükseltilmesi, toplumun bilgilendirilmesi ve toplum sağlığının korunması gibi noktalara vurgu yapması bütüncül ve ilerici bir tıp anlayışı çerçevesinde andın göstermiş olduğu gelişimi yansıtmaktadır. Eski and metinlerinde yer verilmediği için eleştirilen yalnızca tedavi edici hekimliği göz önüne alması, koruyucu hekimliğe yer verilmemesi, sürekli tıp eğitimine vurgu gibi eksikliklerin bu anda giderildiği gözlenmektedir.

Ankara'da bir yolun iki yakasında yer alan ülkemizin önde gelen tıp fakültelerinden olan Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde kullanılan hekim andları arasında önemli farklar bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinde halen kullanılmakta olan metin antik Hipokrat Andı ile önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Sözü geçen metinde tıbbin kimlere öğretilebileceği, yasa dışı hekimlik ve çocuk düşürme konular ile ilgili ifadeler yasal koşullarla uyumlu hale getirilmiştir. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde kullanımda olan and metninin ise *Cenevre Bildirgesi Mesleki Bağlılık Yemini* ile önemli ölçüde benzeştiği saptanmıştır. *Cenevre Bildirgesi* 1948 yılında İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda kabul edilmiş olup, hekimlerin bu savaş sürecinde işlemiş olduğu insanlık suçlarından önemli ölçüde etkilenmiş olması ve otoriter bir dille kaleme alınmış olması ve "kendi yaşamımı insanlığın hizmetine adayacağıma bütün varlığımla yemin ederim" gibi trajik bir cümle ile başlaması nedeni ile eleştirilmektedir.¹⁹ Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinde kullanılmakta olan anda *Cenevre Bildirgesi'nde* "Hastalarımın sağlığı baş kaygım olacaktır" ifadesiyle sadece hastalara karşı tanımlanan sorumluluğun "Hasta ve toplumun sağlığını baş görev sayacağıma" ifadesi ile genişletilmiş olduğu görülmüştür. Bu durum halk sağlığını da içerecek bir gelişme olarak değerlendirilebilir.²⁰ *Cenevre Bildirgesi'nde* insan hayatına saygı gösterilmesi ile ilgili "İnsan hayatına ana karnına düştüğü andan itibaren..." biçiminde yer alan ifadenin, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinde kullanılan hekim andında "İnsan hayatına, kesinlikle saygı göstereceğime" daha genel bir ifade ile değiştirilmiş olduğu saptanmıştır. Bu durum ülkemizde kürtaja sınırlı bir olanak tanıyan yasal düzenlemeler dikkate alınarak yapılmış bir değişikliği düşündürmektedir.¹³

SONUÇ

Bu kısıtlı çalışmada İslam toplumlarında tarihsel süreçte kullanılmış olan ve hali hazırda kullanılan andların ağırlıklı olarak antik Hipokrat Andı'ndan izler taşıdığı saptanmıştır. *Cenevre Bildirgesi'nin* güncel metinlere kaynak oluşturan farklı bir yazım olarak seçenek oluşturduğu söylenebilir. 1925 yılında İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesinde kullanılan metin ve Kuzey Amerika İslami Tıp Birliği'nin metni alışılmış and metinlerinin dışında yer alan özgün örnekler olarak değerlendirilebilir.

Ek not:

"Oe grorum arcana visa, audita, intellecta nemo climinet" ifadesine burada yer verilmiştir. Türkçe karşılığı "görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmıyacağım" dır

ⁱⁱ Bu and Kuzey Amerika İslami Tıp Birliği'nin (Islamic Medical Association) 1976 yılında, Newark New Jersey'deki 9. yıllık resepsiyonunda sunulmuş ve 1977'de 10. yıllık resepsiyonunda Müslüman Hekimin Andı olarak resmi olarak benimsenmiştir.

BİLGİ

23-26 Eylül 2014 tarihinde Van-Türkiye'de gerçekleştirilen, 6. Uluslararası İslam Tıp Tarihi Cemiyeti Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Sahinoğlu Pelin S. Hekim Andının Evrimi. T Klin Tıbbi Etik 1994; 2(1): 3-7.
2. Kao AC, Parsi KP. Content analyses of oaths administered at US medical schools in 2000. Acad Med 2004;79(9): 882-7.
3. Hulkower R. The History of the Hippocratic Oath: Outdated, Inauthentic, and Yet Still Relevant. Einstein J Biol Med 2010;25(1): 41-4.
4. Uzluk FN. Hippocrate'in Andı Türkçe, Elence, Fransızca, İngilizce, Almanca, Farsça, Arabca asılları ile birlikte. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları; 1958.
5. Abî Al-Abbâs Ahmad b. Al-Kâsim b. Halîfe b. Yûnus Al-Sa'dî. Uyûn al-anbâ fî tabakât al-atibbâ, Matba'atü'l-Vahbiyye; H.1299 [1882]. s. 25-26
6. 'Abdu'l-'azîz bin 'Abdi-İlah. Keyfe ta'avvara e't-ıbbu ve's-şaydala [Fas'ta tıp ve eczacılık nasıl gelişti]. <http://www.attarih-al-arabi.ma/html/adad27partie11.htm>. Erişim Tarihi: 04/09/2014.
7. Niķâbetü'l-Etîbbâ'î'l-Urdunniyye / Jordan Medical Association. Kâsemu't-tabîb [Hekim andı]. http://www.jma.org.jo/Contents/Doctor_Sectionar.aspx. Erişim Tarihi: 22/09/2014.
8. Râsehûn / www.rasekhood.net. Murûrî ber metn-i sôgendnâme-i Bokrât der pezeşkî ve ahlâk-i tabâbet (Kesmet-i evvel) [Hippokrates'in tıp ve tababet ahlakı ile ilgili metnine bir geçiş (Birinci Kısım)]. <http://rasekhood.net/article/show/199887/%D9%85%D8%B1%D9%88%D8%B1%DB%8C%20%D8%A8%D8%B1%20%D9%85%D8%AA%D9%86%20%D8%B3%D9%88%DA%AF%D9%86%D8%AF%20%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87%20%D8%A8%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B7%20%D8%AF%D8%B1%20%D9%BE%D8%B2%D8%B4%DA%A9%DB%8C%20%D9%88%20%D8%A7%D8%AE%D9%84%D8%A7%D9%82%20%D8%B7%D8%A8%D8%A7%D8%A8%D8%AA%28%D9%82%D8%B3%D9%85%D8%AA%20%D8%A7%D9%88%D9%84%29/>. Erişim Tarihi: 04/09/2014.
9. Ahmad WD, El-Kadi A, Zikria BA. Oath of a Muslim Physician. JIMA. 1988;20(1): 11-4.
10. İbn Nedim Muhammed İbn İshak. el-Fihrist li-İbnün-Nedîm. Kahire : el-Matbaatu'r-Rahmâniyye; 1348. s. 401.
11. Nesirov E. Selçuklular döneminde Anadolu'da yaşamış Azerbaycanlı tabipler ve eserleri. In: Demirci M., Temizel A., Hacıgökmen M.A., Solmaz S., ed. II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Bildiriler/Proceedings 19-21 Ekim 2011 Konya, Cilt-3, Tabii Bilimler. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları; 2013. s.333-348.
12. Aksoy Ş. 10. Yüzyıl'da Yaşamış Urfalı Bir Deontolog İshak Bin Ali er-Ruhavi ve O'nun Temel Eserleri Edeb'üt-Tabib'e İlişkin Bir Ön Çalışma. T Klin J Hist Med. 2001;(1): 39-45.
13. Terzioğlu A. Selçuklu Hastanelerinde Tıp Eğitimi ile Deontoloji ve Avrupa'ya Tesirleri. Tar ve Toplum. 1992;(107): 288-99.
14. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa; 2003.
15. Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun. Kanun Numarası: 431, Kabul Tarihi: 03/03/1924, R.Gazete sayı: 63, R.Gazete tarih: 06/03/1924.
16. 1924 Anayasası. Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> Erişim Tarihi: 11/05/2016.
17. T.C. Anayasaları 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarının karşılaştırılması. Erişim Adresi: http://kampus.beykent.edu.tr/Paylasim/Dosyalar/Anayasalar_129807210772392500.pdf Erişim Tarihi: 10/05/2016.
18. Altuntaş H., Şahin M. Kur'an-ı Kerim Meâli. 12. baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı; 2011. s: 97
19. Oğuz Y. Hekim Andı ve Benzeri Metinler (Eleştirel bir yaklaşımla).In: Arda B., Oğuz Y., Şahinoğlu Pelin S. ed. Deontoloji. Ankara: Antıp Aş Yayınları; 1999. s: 1-11.
20. Fûsun Sayek TTB Raporları / Kitapları – 2009 Sağlıkla İlgili Uluslararası Belgeler, İkinci Baskı. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları; 2009. s: 15.

OSMANLI MEKTEB-İ TIBBİYESİ'NDE BİR ERMENİ HOCANIN KALEMİNDEN FRANSIZCA ARAP TIBBİ TARİHİ

History Of Arabic Medicine Written In French By An Armenian Professor In Ottoman Mekteb-i
Tibbiye

Emre Karacaoğlu¹

¹Uzm. Dr, Bilim Tarihi Doktora Öğrencisi, Şanlıurfa Adli Tıp Kurumu

ÖZ

Şu anki bilgilerimize göre ülkemizde tıp tarihi ile ilgili müstakil eserlerin ilk kez XIX. yüzyılın ortalarında kaleme alındığı bilinmektedir. Bu yazıda, bunlar içerisinde mühim bir yeri olmakla birlikte üzerinde çok fazla durulmamış bir eser olan ve Fransızca olarak yazılmış *Aperçu Historique Sur la Médecine Arabe* ([Arap Tıbbi Üzerine Kısa Bir Tarihî Değerlendirme] İstanbul 1876) adlı çalışmanın tanıtılması amaçlanmıştır. Böylece kitabın muhtevası, kaynakları ve yazarına dair inceleme yapılmıştır. Ayrıca eserin sahibi olan Mekteb-i Tibbiye-i Şâhâne deontoloji hocası Dr. Nurican Efendi'nin (1828-1898) hayatı ve diğer eserleri ile ilgili bilgileri bir araya getirilerek takdim edilmiştir.

Bu çalışmada Dr. Nurican Efendi'nin kitabının araştırmacının kişisel koleksiyonunda yer alan nüshası kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Tarihi, Tıp Tarihi, Dr. Nurican Efendi, Dr. Joseph (Hovsep) Nouridjan, Arap Tıbbi Tarihi, Mekteb-i Tibbiye-i Şâhâne

ABSTRACT

According to recent information, it has been known that first detached books on history of medicine were written in the middle of 19th century in our country. In this article, it was aimed to present a French one, *Aperçu Historique Sur la Médecine Arabe* ([Historical Outline on Arabic Medicine] İstanbul 1876) which has an importance, however it was not put emphasis on before. Therefore, sources, contains and author of book were elaborated. In addition, life and other works of the author Dr. Nurican Effendi (1828-1898) who was a professor of deontology in Mekteb-i Tibbiye-i Sahane were presented.

This study is based on Dr. Nurican's book from the researcher's personel collection.

Keywords: History of Science, History of Medicine, Dr. Nurican Effendi, Dr. Joseph (Hovsep) Nouridjan, History of Arabic Medicine, Mekteb-i Tibbiye-i Sahane

GİRİŞ

Günümüze değin yapılan araştırmalar ülkemizde -müstakil tıp tarihi eserleri dikkate alındığında- tıp tarihçiliğinin tarihini günümüzden çok önceye götürememektedir. İlk müstakil tıp tarihi kürsülerinin kuruluşundan çok da uzak olmayan tarihlerde, XIX. yüzyıl ortalarında tezahür eden telif ya da tercüme tıp tarihi eserlerinin ilk örnekleri nispeten küçük hacimli ve genel bilgileri derleyici bir mahiyet arz etmektedir.ⁱ Hatta bunlardan bir kısmı bir konuda yazılmış hacimli bir kitaba konunun tarihçesini özetleyen genel bir giriş niteliğindedir.ⁱⁱ

Bu yazıda, muhtevası, müellifi ve eserin dili bakımından diğerlerinden ayrılan Mekteb-i Tibbiye-i Şâhâne hocalarından Dr. Nurican Efendi'nin Fransızca kaleme aldığı Arap Tıbbi konulu muhtasar eserinin tanıtılması amaçlanmıştır. Bu eserin, ülkemizde basılmış tıp tarihi konulu kitaplar arasında önemli bir yeri vardır. Öncelikle, basılı ilk tıp tarihi kitabımızdan 6 yıl sonra, erken bir dönemde basılmıştır. Bir diğer husus ise, Mekteb-i Tibbiye'de deontoloji dersleri veren Dr. Nurican Efendi'nin, kitabında "kişinin kendinden önceki meslektaşları hakkında onların müstahak oldukları değeri kavrayabilmesinin önemi" üzerinde durmasından yola çıkarak, deontolojiyle birlikte derslerinde –en azından yeri geldikçe- tıp tarihi bahisleri açtığını düşünebiliriz. Üstelik, kendisinin deontoloji kitabını yayımlamasından daha önce bu tıp tarihi kitabını yayımlaması bu savı güçlendirmektedir. Buradan hareketle, -henüz kesin bir yargıya varmak mümkün değilse de- Dr. Nurican'ın tıp tarihi kitabını öğrencilerine okuttuğu ve kitabının belki de ülkemizde ilk tıp tarihi ders kitabı olduğu düşünülebilir.

Lokman Hekim Dergisi, 2016; 6(3):150-158

Geliş Tarihi-Received: 13.05.2016; Kabul Tarihi-Accepted: 08.08.2016

İletişim-Correspondence Author: Emre Karacaoğlu, Adalet Bakanlığı, Şanlıurfa Adli Tıp Kurumu– Ministry of Justice, Forensic Medicine Institute, Şanlıurfa–Türkiye.
karacaogluemre@yahoo.com

Yazıda ayrıca Dr. Nurican Efendi'nin hayatı ve faaliyetlerine dair elde edilen bilgiler derlenmiştir.

Dr. Nurican Efendi (Hovsep ya da Joseph Nouridjan) (1828-1898)

Dr. Hovsep Nurican ya da Fransızca telif ettiği eserlerindeki şekliyle Dr. Joseph Nouridjanⁱⁱⁱ, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yetişmiş ve eser telif etmiş Ermeni doktorlardandır. Dr. Nurican'ın hayatı ve ailesi hakkında çok fazla ayrıntılı bilgi bulunmadığı ve kaynaklardaki bilgilerin genel hatlarıyla birbirini tekrarladığı görülmektedir.

Hayatı ve Faaliyetleri

İstanbul'da 1828 yılında doğan Dr. Nurican, ilköğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, 13 yaşında iken Viyana Mikhitarist Rahipler Topluluğu Manastırı'na^{iv} girmiş ve burada yaklaşık 10 yıl boyunca din ağırlıklı eğitim hayatını takiben İstanbul'a dönmüştür. Edebiyat ile kısa bir süre iştiğal ederek tıp tahsili için Paris'e gitmiş, 19 Ağustos 1863 tarihinde "De la Mortalité des Enfants (Çocuk Ölümleri Hakkında)" adlı teziyle mezun olmuş ve 1864 yılında tekrar İstanbul'a avdet etmiştir. Ardından 1865-66 yıllarında İstanbul'daki Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi'nde bir kaç dönem kısa sürelerle başhekimlik yapmış, bu arada Şişli Elmadağ'daki Surp Agop (Saint-Jacques) Ermeni Katolik Hastanesi'nde^v ve Fransız Hastanesi'nin intaniye bölümünde de çalışmıştır.^{2,3,4}

Dr. Nurican, Kırım Savaşı (1853-6) sırasında müttefik ordularıyla birlikte İstanbul'a gelen tabip ve cerrahlarca oluşturulan ve daha sonra devrin padişahı Sultan Abdülmecid tarafından 2 Haziran 1856'da resmen tanınan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne-i Osmâniye'ye (Société de Médecine de Constantinople) 22 Kasım 1867 tarihinde üye olmuştur. İlerleyen yıllarda Dr. Nurican'ın üç kez (1876-7; 1885-6 ve 1886-7 tarihlerinde) Cemiyet'in Başkanlığı'na getirildiği bildirilmektedir.^{5,6}

Osmanlı Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin kuruluş sürecinde oluşturulacak "îcâne-i mecrûhîn komitesi" için 12 Ağustos 1876 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye salonunda yapılan görüşmeye konuya alakadar muhtelif kurumlardan vekiller katılmıştır. Marko Paşa^{vi}'nin reis sıfatıyla bulunduğu bu toplantıya iştirak eden vekiller Mekteb-i Tıbbiye, Tıbbiye-i Mülkiye Meclisi, İdare-i Sıhhiye-i Askeriye, Sıhhiye İdaresi, Cemiyet-i Etibbâ^{vii} ve Bahriye Nezareti temsilcileridir. Dr. Nurican'ın da Dr. Mortman^{viii}, Dr. Peştemalcıyan^{ix} ve Dr. Polyak ile birlikte Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne vekili olarak toplantıda yer aldığı görülmektedir.^{3,7}

Dr. Nurican'ın öğrenim yılları sırasında masraflarını karşılayabilmek için iyi derecede vakıf olduğu Fransızca'dan Ermenice'ye edebi çeviriler yaptığı ve hatta 1863 yılında Florian'ın^x Galatea ve Estella adlı eserini de çevirdiği nakledilmektedir.^{2,3}

Diğer faaliyetlerinin yanı sıra Dr. Nurican'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de ilm-i edeb ve vazîfe-i tıbbiye (deontoloji) muallimi olduğu bilinmektedir. Mekteb-i Tıbbiye'de ilk olarak Dr. Nahabed Rusinyan^{xi} tarafından verilen deontoloji derslerini Dr. Nurican 1881 yılına kadar devam ettirmiştir.^{8,9}

Kaynaklarda, 1898 yılındaki vefatına değin bundan sonraki faaliyetlerine ilişkin herhangi bir ayrıntılı bilgiye rastlanmamıştır.^{xii} Bununla birlikte, Dr. Nurican'ın H. 10 Cemâziye'l-âhir 1300 / M. 18 Nisan 1883 tarihinde Mecîdî nişân-ı âlişânı aldığı görülmektedir.^{10,11} Vefatında Şişli Ermeni Katolik Kabristanı'na defnedilmiştir.² Mikayel Abdullah'ın kızı Diruhi ile evlendiği ve dört çocuğunun olduğu bildirilmektedir ise de çocuklarının kimler olduğu ya da ailesinin diğer üyeleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³

Eserleri

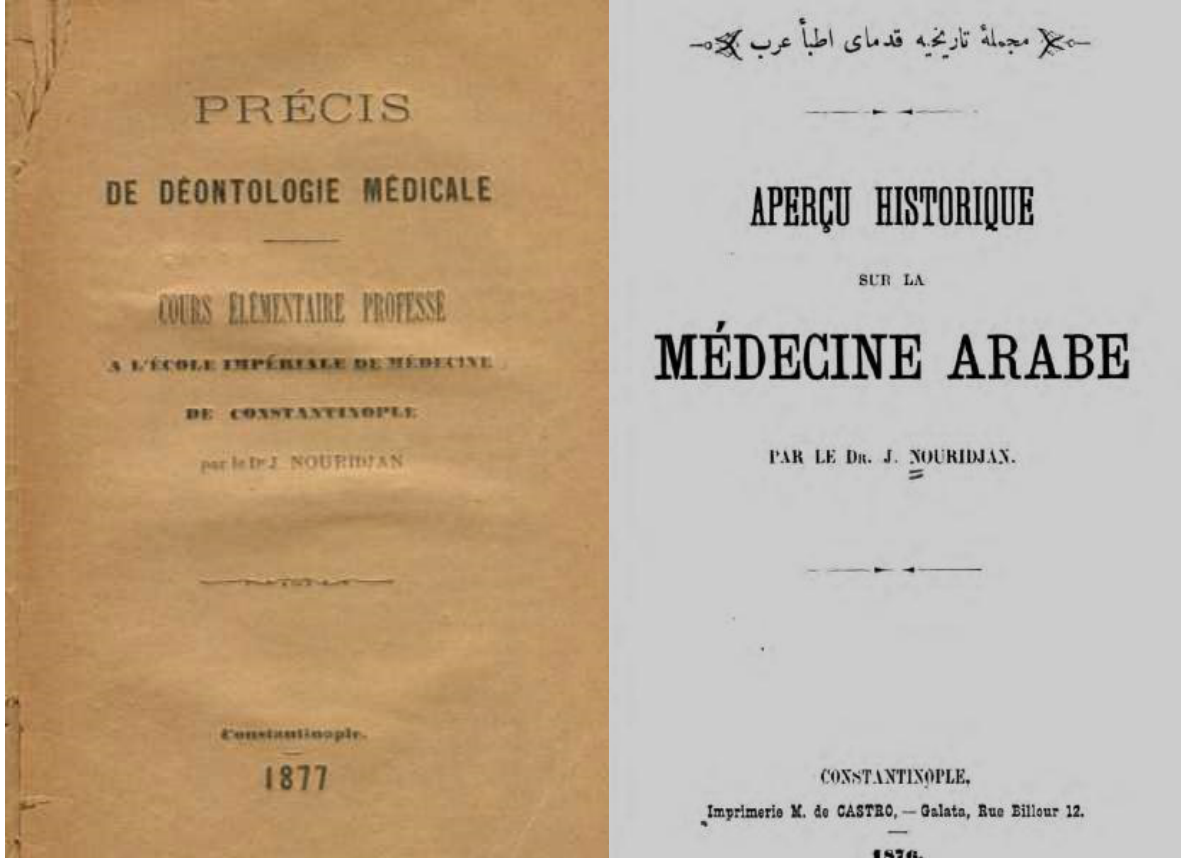
Dr. Nurican'ın muhtelif konularda çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Bununla birlikte edebi çevirileri hariç tutulursa, basılmış iki kitabı bilinmektedir. İlki bu yazının konusu olan ve bizdeki ilk müstakil tıp tarihi eserleri arasında zikredilen *Aperçu Historique Sur la Médecine Arabe*^{xiii} ([Arap Tıbbi Üzerine Kısa Bir Tarihî Değerlendirme] İstanbul 1876) adlı 50 sayfalık kitapçığıdır.¹ İkincisi ise, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'deki deontoloji hocalığı esnasında bastırıldığı ders notlarından müteşekkil *Précis de Déontologie Médicale* ([Muhtasar Tıbbi Deontoloji] İstanbul 1877) adlı kitabıdır^{xiv} ki bu ders notları kitaplaştırılmadan önce Dr. Nurican'ın editörlüğünü yaptığı *Revue de Médecine et de Pharmacie de l'Empire Ottoman* adlı derginin 15 Şubat 1877 tarihli sayısından itibaren uzun bir süre tefrika halinde yayımlanmıştır.^{1,12} (*Şekil 1*)

Dr. Nurican'ın makaleleri genel olarak 1875-1877 yılları arasında Fransızca olarak ayda iki kez çıkan ve kendisinin editörlüğünü yaptığı *Revue de Médecine et de Pharmacie de l'Empire Ottoman* adlı dergi¹³ ile ilk sayısı Nisan 1857'de çıkan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin yayın organı *Gazette Médicale d'Orient*^{da} yayımlanmıştır.

Bir kısmı tefrika halinde birkaç sayıda tamamlanan makalelerinden bazıları şunlardır¹⁴⁻¹⁶:

- Cours de déontologie médicale à l'École impériale de médecine de Constantinople. Rev. de

- Méd. et Pharm. de l'Empire Ottoman, Constantinople, 1876-7, II; 58; 81; 93; 107; 122; 129; 158.
- Sur l'épidémie de la fièvre typhoïde. Rev. de Méd. et Pharm. de l'Empire Ottoman, Constantinople, 1876-7, ii; 105; 117.
- De réformes à apporter à l'organisation de l'enseignement médical. Gaz. Méd. d'Orient, 1877, XX., 121-125.
- Cancer de la glande pituitaire et du corps de l'os sphénoïde ; symptômes névralgiques variés; mort. Autopsie. Gaz. Med. d'Orient., Constantinople, 1879, XXII., 9, 15.
- Typhlite; perforation de l'appendice vermiculaire ; péritonite sur-aigue ; mort ; autopsie. Gaz. méd. d'Orient, 1880-1, XXIII, 20.
- L'hygiène de la vue dans les écoles. Gaz. Méd. d'Orient, Constantinople, 1887-8, XXX, 199-205.



Şekil 1. Dr. Nurican'ın *Précis de Déontologie Médicale* adlı Şekil 2. Dr. Nurican'ın *Aperçu Historique Sur la Médecine*

YÖNTEM

Dr. Hovsep Nurican'ın müstakil ilk tıp tarihi kitaplarımız arasında zikredilen, Fransızca olarak kaleme aldığı, 1876 tarihinde bastırılan 50 sayfalık *Aperçu Historique Sur la Médecine Arabe* adlı küçük hacimli kitabı üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmada sözkonusu kitabın araştırmacının kişisel koleksiyonunda yer alan nüshası kullanılmıştır.

BULGULAR

Fransızca olarak kaleme alınan kitabın iç kapak sayfasında *Aperçu Historique Médecine Arabe*^{xv} başlığı ile birlikte, sayfanın tepesinde küçük punto ile Arapça "Mücmele-i târîhiye-i kudemâ-yı 'arab"^{xvi} ibaresi yer almaktadır. (Şekil 2) Kitap İstanbul'da 1876 yılında M. De Castro Matbaası'nda basılmıştır. Tamamı 50 sayfa hacminde olup, giriş mahiyetindeki bir yazı ile üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde her biri ayrı bir başlık altında olmak üzere toplam yirmi yedi kişinin^{xvii} kısa biyografisi ve eserlerine yer verilmiştir. Kronolojik olarak ilerleyen kitapta, her bir bölüm belli bir çağa ayrılmıştır ve IX ile XVI. yüzyıllar arasındaki dönem değerlendirmeye alınmıştır.

Giriş yazısı 10 sayfa hacminde olup, bir insanın kendinden önceki meslektaşları hakkında onların müstahak oldukları değeri kavrayabilmesinin önemine dikkat çekerek kitabı hazırladığını ifade etmiştir. Kitabın, Wüstenfeld^{xviii}, Haeser^{xix} ve Choulant'dan^{xx} istifade ile gayet muhtasar vasıfta olduğunu bildirmiştir.

Hatta giriş yazısı metni içerisinde yer yer cümle sonlarında alıntı yaptığı yazarın adını vermiştir. Dr. Nurican bu kısımda IX. asra kadarki dönemi Hipokrat'tan (MÖ 460-370) itibaren özetlemeye girişmiştir. Bu bağlamda tıp nazariyatının nasıl doğup geliştiği, Galenos (130-210) etkisi, İskenderiye Okulu, ilk tıp ekolleri, Nesturîler, Cundişapur Okulu, İslam'ın ilk dönemi, Emevî hanedanı ve ilk Abbâsî halifeleri dönemi kısaca tarihî seyir içerisinde bahis konusu edilmiştir.

Yazar, kadîm medeniyetlerden İslam Dünyası'na intikal eden bilimsel birikimin tahrip edilmek bir yana tezyid edilerek korunduğu kanısındadır. Tıbbın Araplarca Yunan hükemâsından iktibas edildiğini doğrular, bununla birlikte yerinde saymayarak İslam eliyle –anatomî (ilm-i teşrîh) ve fizyoloji (menâfi'ü'l-a'zâ) hariç tutulursa- geliştiğini vurgular. Nihayet, Arap Tıbbi'nin Dr. Haeser'den itibaren üç çağa taksim edilerek incelendiğini, bunların sırasıyla mütercimler çağı (époque de traducteurs), orijinal eserler çağı (époque de travaux originaux) ve çöküş çağı (époque de décadence) olduğunu belirterek girişe son verir.

İlk bölüm, birinci çağ başlığını taşımaktadır. Başlığın hemen altında dönemin bilimsel faaliyetlerini yürüten ve bu bölümde adı geçecek olan kişileri tanımlayan “mütercimler (Les Traducteurs)” ifadesi yer almaktadır. Ardından kişiler birer alt bölüm olarak sıralanmakta ve her biri için birkaç cümle ile bir paragraf arasında değişen uzunluklarda kısa açıklamalar yapılmaktadır. Kişi adları ve alt başlıklar hem Arap harfleriyle ve hem de Fransızca imlâ ile gösterilmiştir. İlk olarak, meşhur Bahtışu Ailesi (La Famille Bakhtichua) ile başlayan liste el-Kindî (Alkindus), Ebu Zekeriya Yahya bin Meseveyh el-Cundisabûrî (Mesue Senior), Huneyn bin İshak (Joannitus), Sabîiler (Les Sabiens) ve İsa bin Ali (Issa ben Ali) ile devam etmektedir.

İkinci bölüm, ikinci çağa ayrılmış olup, alt başlığı “orijinal çalışmalar (Travaux Originaux)”dır. Bu bölümde yine kronolojik sırayla dönemin önde gelen hekimleri sıralanmakta ve kısaca yaşamları anlatıldıktan sonra belli başlı eserleri hakkında da bilgiler verilmektedir. Bu bölümde öne çıkan kişiler arasında Ebu Bekir Zekeriya el-Râzî (Rhazès), Ali bin el-Abbas Alâeddin el-Mecûsî (Hali Abbas), Ebu Ali el-Hüseyn bin Abdullah bin el-Hüseyn bin Ali eş-Şeyhu'r-reis İbn Sînâ (Avicenne), Ebu'l-Kasım Halef bin Abbas ez-Zehrâvî (Aboul-Cassem), Ebu'l-Velid Muhammed bin Ahmed bin Rüşd (Averroes), İbn Meymûn el-Kurtubî (Maymonides), Ebu Muhammed Abdullah bin Ahmed Ziyaüddin el-Mâlikî ibn Baytâr (El-Beithar) ve İbn Ebu Useybia (Osseibia) yer almaktadır.

Üçüncü ve son bölümde ise, büyük bir atılımla zirveye ulaşan Arap Tıbbi'nin bu çağda çöküşüne şahit olduğumuzu belirten yazar, siyâsî inkırazın medeniyet yolunda atılan adımlara da mâni olduğunu belirtmektedir. Siyâsî inkırazın ise temel olarak dış etkenler (Moğollar gibi) ya da liyakatsiz idareciler yüzünden ortaya çıktığı, İslam'ın ilk dönemindeki “adaletle yönetme” yetisinin zamanla bozulduğu kanısındadır. Ardından Humboldt'un *Kosmos* adlı eserinden^{xxi} Araplar ve bilimsel gelişmeye katkıları ile ilgili övücü cümleleri nakleder. Ayrıca Araplar'ın Batlılar'dan çok önce Çinliler'den iktibâsen pusula, barut ve kâğıdı kullandıklarını ifade eder.

Bu kısımda özellikle, sonraki asırlarda Arap tababetinin Râzî, İbn Sînâ ve Ebu'l-Kasım gibi belli başlı birkaç ismi dışında pek çoğunun eserinin basılmadığını ve adlarının ve orijinal nitelikteki eserlerinin tozlu raflarda unutulmaya bırakıldığını belirtmesi dikkat çekicidir. Yazar, Batı'da Hipokrates'in bile eserlerinin birçok dilde müteaddit baskılar yapmasına rağmen, Şarklıların kendi medeniyetlerini teşkil eden âdeta temel taşı niteliğindeki eserlere ve kişilere karşı kayıtsız kalınmasına esef etmektedir. Son olarak, Lavallée'nin Osmanlı Tarihi'nden^{xxii} naklen, Yunan ve Roma ile başlayan bilim silsilesinin Araplar sayesinde günümüze ulaştığını inkâr etmenin büyük haksızlık olacağını, Kur'ân-ı Kerim'in Arap edebiyatına, kelâmına vb. olumlu tesirlerinin olduğuna, nasıl ki Got mimârîsi İncil hükümlerinden doğdu ise Kur'ân'dan da başka bir inşâ tarzının doğduğunu beyan etmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Ülkemizde tıp tarihi çalışmalarının geçmişi, şu anki bilgilerimize göre XIX. yüzyılın ikinci yarısından daha eski bir tarihe gitmemektedir. Bilindiği kadarıyla ilk yazılı eser, Dr. Kırımlı Aziz İdris Bey'in (1840-1878) *Kimyâ-yı Tıbbî* adlı eserinin ilk cildinin giriş kısmında yer alan 68 sayfalık değerlendirmedir.¹⁷ Bununla birlikte, müstakil olarak kaleme alınmış ilk tıp tarihi eserinin Dr. Mehmed Emin Fehmi'nin (ö.1871) 1870 tarihli *Hakayık-ı Tabâbet* adlı 88 sayfalık çalışması olduğu kabul edilmektedir.^{18,19} Bunu Dr. Nurican'ın makalemize konu olan çalışması takip etmektedir.

Dr. Nurican'ın ülkemizdeki ilk tıp tarihi çalışmaları arasında önemli bir yeri olan bu kitabı kendisinden önceki çalışmalar gibi muhtasardır fakat onların aksine genel bir tıp tarihi eseri değildir. Adından da anlaşılacağı üzere, İslam Medeniyeti'nde büyük bir atılımın ortaya çıktığı dönemde (IX-XIII. yüzyıllar) yaşamış meşhur hekimler ve eserlerini konu edinmektedir.

Eserin bir başka farklılığı ise dilinin Fransızca olmasıdır. Dr. Nurican'ın kitabın basıldığı yıl (1876) Fransızca eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye'de deontoloji dersleri vermeye başladığı göz önüne alınırsa, Osmanlı Devleti'nin mensubu olduğu medeniyetin (İslam Medeniyeti) bilim ve tıp tarihindeki yerini kısaca vurgulayan kitabını öğrencilerinin istifadesine sunmak üzere bu dilde hazırladığı düşünülebilir. Nitekim kitabının giriş kısmının hemen ilk satırlarında "...Bir insanın asıl bilimsel eğitiminin, önceki meslektaşlarının kıymetine ve geçmiş zamana dair yargılarının tarzında kendisini bulacağını..." belirtmesi, hekim adayı öğrencilerini meslek hayatına hazırlamak amacıyla verdiği "ilm-i edeb ve vazîfe-i tıbbiye (deontoloji)" derslerinin özüne uygun düşmektedir.

Bir diğer üzerinde durulması gereken nokta ise yazarın, kitaba esas teşkil eden kaynakları doğrudan vermemesine rağmen, yararlandığı yazarların isimlerini zikretmesidir. Bunun dışında, ayrıca metin içerisinde bazı küçük alıntılar yaptığı birkaç yazar adı daha vermiştir. Kaynak olarak zikredilen isimler alanında söz sahibi kişilerdir ve bunlar içerisinde bilhassa Alman şarkiyatçı Heinrich Ferdinand Wüstenfeld (1808-1899) mütebahhir bir âlim olmakla, Dr. Nurican'ın kitabına sahih ve kuvvetli kaynaklar seçtiği söylenebilir. Metin içerisinde ve giriş kısmında isimleri zikredilen kişiler incelendiğinde, Dr. Nurican'ın Almanca ve Fransızca kaynaklardan yararlandığı anlaşılmaktadır. Viyana'da uzun yıllar geçiren yazarın, Türkçe ve Ermenice dışında, Almanca ve Fransızca'ya da vâkıf olduğu görülmektedir.

Dr. Nurican Osmanlı tebaasından Ermeni asıllı olmakla birlikte, İslam Medeniyeti'nin tıp –ve bilim-tarihindeki konumunu gerçeğe uygun şekilde takdir eden çalışması ile tıp tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Ülkemizde alanındaki ilk eserler arasında zikredilen bu kitabı da muhtasar fakat titiz ve sağlam kaynaklara istinâd etmektedir. Kitabın girişindeki cümlelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Dr. Nurican'ın hekimlik sanatında maharet kazanabilmenin ve iyi bir hekim olabilmenin aşamalarından birini de, "iştigal ettiği sanat dalındaki öncülerin tarihini iyi bir şekilde öğrenerek geçmiş hakkında sahih bir değerlendirme yapabilmek" olduğunu düşündüğü açıktır. Böylelikle, Dr. Nurican deontoloji ile tıp tarihi arasında makul bir münasebet kurmayı başarmıştır.

KAYNAKLAR

1. [Hovsep (Joseph) Nurican]. İhsanoğlu E, editör. Cilt 2. Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi. İstanbul: IRCICA; 2008. p.676.
2. Yarmen A. Ermeni Etbbba Cemiyeti (1912-1922). İstanbul: 2014. p.415
3. Seropyan V. Hovsep Nurican. In: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2008. Vol. 2, p: 377.
4. Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental, du Commerce, de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature). Constantinople: Cervati Frères & C.; 1891. p.521.
5. Günergun F, Yıldırım N. [The Criticisms Brought on the Ottoman Imperial School of Medicine by the "Société Impériale de Médecine de Constantinople" Between 1857-1867]. Osmanlı Bilimi Araştırmaları 2001;3(1):19-63.
6. Yarmen A. Ermeni Etbbba Cemiyeti (1912-1922). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 2014. p.168-9.
7. Ahmed Midhat Efendi. Hilâl-i Ahmer: Cemiyet-i İnsâniyenin Târîhi. İstanbul: 1302. p.80.
8. Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. İstanbul: 1295 (M. 1878). p.237.
9. Yıldırım N. [Nahabed Roussignan, the First Professor of Deontology at the Royal School of Medicine]. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 1995;1:148-161.
10. Nurican J. Müslümânların Tabâbete Ettikleri Hizmet. Çeviren Hüseyin Hulki. İstanbul: 1300. p.7.
11. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İradeler, Dahiliye, Hicrî 10 Cemâziye'l-âhir 1300 [Milâdî 18 Nisan 1883], Dosya no:879, gömlek sıra no:70150.
12. Yıldırım N. [The Newly Found Deontology Book of Nouridjan I]. Tarih ve Toplum 1993;116:16-21.
13. Öztekin-Mat A. Les Périodiques Pharmaceutiques en Langue Française dans l'Empire Ottoman. Revue d'Histoire de la Pharmacie 1996;84(312):315-317.
14. Index-catalogue of the Library of the Surgeon-General's Office, United States Army. Authors and Subjects (Series 1, Volume 4). Washington: 1880. p.74,370,816.
15. Wagner C. Diseases of The Nose. New York: 1884. p.245.
16. Kelynack TN. The Pathology of The Vermiform Appendix. London: 1893. p.194.
17. Kırımî Aziz Efendi. Kimyâ-yı Tıbbî. Cild-i Evvel. 1. Baskı. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası; 1285 (M.1868-9). p.Ye(ع) -Ayn Be (ع ب).

18. [Mehmed Emin Fehmi]. İhsanoğlu E, editör. Cilt 1. Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi. İstanbul: IRCICA; 2008. p.541-542.

19. Günergün F. [Medical History in Turkey: A Review of Past Studies and Recent Researches]. Çeviren: Murat Yolun. Journal of History School 2013;14:267-280.

EK 1: Dr. Nurican'ın kitabında müstakil bir konu başlığı ile anılan kişi ve grupların kitapta geçtiği yazım şekliyle araştırmacı tarafından oluşturulan alfabetik listesi

Ali bin el-Abbas Alâeddin el-Mecûsî (Hali Abbas)

1. Ali bin Ridvân (Haly Rodoam)
2. BahtıŖu Ailesi (La Famille Bakhtichua)
3. Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah bin el-Hüseyin bin Ali eŖ-Ŗeyhu'r-reis İbn Sînâ (Avicenne) s.20-28
4. Ebu Ali Yahya bin İsa bin Cezlâ (Ben Djezla)
5. Ebu Bekir Zekeriya el-Râzî (Rhazes) s.13-17
6. Ebu Cafer Ahmed bin İbrahim bin Ebu Halid İbn el-Cezzâr (Algazirah)
7. Ebu Mansur Muvaffak bin Ali el-Hirevî (Alhervi)
8. Ebu Mervân bin Zuhr (Abiméron Avenzoar)
9. Ebu Muhammed Abdullah bin Ahmed Ziyaüddin el-Mâlikî ibn Baytâr (El-Beithar)
10. Ebu Muhammed Abdullatif bin Yusuf bin Muhammed (Abdollatif)
11. Ebu Vâfid el-Lahmî (Abenguéfit)
12. Ebu Yakub İŖhak bin Süleyman el-İsrâilî (Isaac Judaeus)
13. Ebu Zekeriya Yahya bin Meseveyh el-Cundisabûrî (Mesue Senior)
14. Ebu'l Hasan el-Muhtar bin Butlân (Ellukassem Elimithar)
15. Ebu'l-Kasım Halef bin Abbas ez-Zehrâvî (Aboul-Cassem) s.29-37
16. Ebu'l-Velid Muhammed bin Ahmed bin Rüşd (Averroes)
17. El-Kindî (Alkindus)
18. Garîb bin Saîd (Garib ben Said)
19. Huneyn bin İŖhak (Joannitus)
20. İbn Ebu Useybia (Osseibia)
21. İbn Meymûn el-Kurtubî (Maymonides)
22. İbn Serabî (Serapion Junior)
23. İsa bin Ali (Issa ben Ali)
24. Masviyeh el-Mardinî (Mesue Junior)
25. Sabîîler (Les Sabiens)
26. Yahya ibn Serabî (Serapion Major – Janus Damascenus)

i Konusu tıp tarihi olan müstakil eserlerin ilk örneklerinden birisi Dr. Hüseyin Remzi Bey (1839-1896) tarafından kaleme alınan ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye toplantılarından birisinde okunduğu bildirilen Terakkiyât-ı Tıbbiye adlı küçük risaledir. Risalenin basımı her ne kadar 1891 yılında yapılmışsa da Dr. Hüseyin Remzi Bey'in risaleyi 1857-1861 yılları arasında kaleme aldığı ve sözkonusu Cemiyet'in toplantısında sunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Emre Karacaoğlu. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye Toplantısında Sunulan Bir Tıp Tarihi Makalesi: Terakkiyât-ı Tıbbiye. Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2016;24(2):44-54.

Dr.Mehmed Emin Fehmi'nin 1870 yılında basılan Hakayık-ı Tababet adlı eserinin basılı ilk tıp tarihi kitabımız olduğu ve kendisinin bu alanın öncülerinden olduğu bilinmektedir. Bkz. Gülten Dinç. Mehmet Emin Fehmi'nin Tıp Tarihi Alanındaki Öncü Eseri: Hakayık-ı Tababet. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2004-2005;(10-11):155-208.

ii Dr. Kırımlı Aziz İdris Bey'in (1840-1878) Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'deki fenn-i kimyâ hocalığı esnasında bastırıldığı Kimyâ-yı Tıbbî (H.1285/M.1868-9) adlı kitabının ilk cildinin mukaddime bölümünde oldukça geniş bir kimya tarihi serimi bulunmaktadır. Bkz. Kırımlı Aziz Efendi. Kimyâ-yı Tıbbî. Cild-i Evvel. 1. Baskı. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası; 1285 (M.1868-9). Mukaddime (71 sayfa).

iii Kaynaklar incelendiğinde Dr. Nurican'ın adının Fransızca'da ve Türkçe'de dört farklı şekilde yazıldığı tespit edilmiştir. Fransızca'da "Nouridjan" veya "Nouridjian", Türkçe'de ise "Nurican (نوريجان)" veya "Nuriçyan (نوريجيان)".Bkz. Ahmed Midhat Efendi. Hilâl-i Ahmer: Cemiyet-i İnsâniyenin Târîhi. İstanbul: 1302. p.80; Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental, du Commerce, de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature). Constantinople: Cervati Frères & C.; 1891. p.521,545,636; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. İstanbul: 1295 (M. 1878). p.237.

iv Asıl adı Manuk Bedrosyan (1676-1749) olduğu halde "teselli eden, rahatlatan" manasındaki Mihitar (Mıkhitar) lakabını kullanan Sivaslı Ermeni din adamının Katolikliği benimsedikten sonra fikrî ve dinî alanda Ermeni milletin uyanışını sağlamak amacıyla tesis ettiği tarikata ait, kendisinin ölümünden yıllar sonra takipçileri tarafından 1811'de kurulan Viyanâ'daki manastır. Bu tarikatın Osmanlı Ermenileri'nin Katolikleşmesi ve Ermeni millî kültürünün teşekkülü bakımından mühim bir rol oynadığına dâir bkz. Ahmet Türkan, İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, p.77-83.

XIX. yüzyıl Osmanlı Ermeni aydınlarından Hovsep Vartanyan (Vartan Paşa, 1816-1879) ile Dr.Kapriyel Sevyan (Kapriyel Paşa, 1822-1900) da burada eğitim almıştır. Bkz. Kevork Pamukciyan. Biyografileriyle Ermeniler. İstanbul: Aras Yayıncılık; 2003, p.373 ve Arsen Yarman. Ermeni Etıbbâ Cemiyeti (1912-1922). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 2014. p.415-421.

v Annuaire Oriental du Commerce adlı İstanbul'daki kişi ve kuruluşların adres bilgilerini ihtiva eden 1891 tarihli yıllıkta Dr. Nurican, Surp Agop (Saint-Jacques) Ermeni Katolik Hastanesi'nde başhekim (médecine en chef) kaydıyla zikredilmektedir. Bkz. Annuaire Oriental, p.521.

vi Tam adı Marko Apostolidis olan Ferik Marko Paşa (1824-1888), 1871 yılından vefatına dek Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin nâzırı ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ilk başkanıdır. Bkz. [Marko Paşa]. In: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2008. Vol.2, p.77.

vii Ahmed Midhat Efendi'nin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adlı kitabında, 12 Ağustos 1876 tarihinde yapılan toplantıya iştirak eden kurumlar sayılırken Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin adı Cemiyet-i Etıbbâ şeklinde zikredilmiştir. Bkz. Ahmed Midhat Efendi, age, p.80.

- viii İstanbul'daki Alman Sefareti doktoru Dr. Andreas David Mordtmann (1837-1912). Bkz. Nuran Yıldırım ve Hakan Ertin, European physicians/Specialists During the 1893–95 Cholera Epidemic in Istanbul, In: İlhan İlkılıç, Hakan Ertin, Rainer Brömer, Hajo Zeeb (eds.). Health, Culture and The Human Body. İstanbul: 2014. p.189-215.
- ix Paris Tıp Fakültesi mezunu, Cemiyet-i Tibbiye-i Şâhâne'nin bir süre (1877-1878) başkanlığını da yapan Dr. Dikran Peştemalciyan (1838-1894). Ayrıntılı bilgi için bkz. Kevork Pamukciyan. Hilâl-i Ahmer Kurucusu Dr. Dikran Paşa. Tarih ve Toplum 1995;134:19-22.
- x Jean-Pierre Claris de Florian (1755-1794), Fransız yazar ve şâir.
- xi Paris'te tıp okuyan Dr. Nahabed Rusinyan (23 Eylül 1819-29 Kasım 1876), Mekteb-i Tibbiye-i Şâhâne'de 1864-1872 yılları arasında ilm-i teşrih-i emrâz (patolojik anatomi) dersi vermiştir. Ayrıca 1876 yılında kısa bir süre deontoloji dersleri vermekle Mekteb-i Tibbiye'nin müstakilen deontoloji dersi veren ilk hocası olmuştur. Vefatının ardından deontoloji dersleri Dr. Nurican tarafından verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arsen Yarman. age. p.419-420; Nuran Yıldırım. Mekteb-i Tibbiye-i Şahanenin İlk Deontoloji Hocası Nahabed Rusinyan. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 1995;1:148-161.
- xii Dr. Nurican 1891 yılı itibariyle Beyoğlu'ndaki Rue de Broussé'da (şimdiki Sadri Alışık Sokağı) numara 14'te kayıtlı görünmektedir. Annuaire Oriental, p.636
- xiii Bu kitap ayrıca Dr. Hüseyin Hulki (1862-1894) tarafından eklenen takdim yazısı ve çok sayıda açıklayıcı dipnotla birlikte Müslümânların Tabâbete Ettikleri Hizmet adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Hüseyin Hulki. Müslümânların Tabâbete Ettikleri Hizmet. İstanbul: Mihran Matbaası; 1300. 86p.
- xiv Dr. Nurican'ın bu kitabının keşfiyle birlikte, kıta Avrupası'nda telif edilen üçüncü deontoloji kitabının (ilki İngiliz filozof ve hukukçu Jeremy Bentham'ın (1748-1832) kaleminden Deontology or The Science of Morality [Deontoloji Yahut Ahlâk Bilimi], Londra 1834; ikincisi ise Fransız hekim Maximilien Isidore Amand Simon'dan (1807-1889) Déontologie Médicale [Tıbbi Deontoloji], Paris 1845) İstanbul'da basıldığı ve Mekteb-i Tibbiye-i Şâhâne'nin de bu konuyu ders olarak müfredatına alan ilk fakültelerden olduğu anlaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuran Yıldırım. Nurican Efendi'nin Yeni Bulunan Deontoloji Kitabı I. Tarih ve Toplum, 1993;116:16-21.
- xv “Arap Tıbbi” ya da “Arap Bilimi” tabirleri –ya da bazı kaynaklarda geçtiği şekliyle İslam Tıbbi veya İslam Bilimi- özellikle yabancı kaynaklarda sık kullanılan bir adlandırmadır. Bunun sebebi, bilim tarihçilerinin kabul ettiği şekliyle, IX-XII. yüzyıllarda bilimin hemen her alanında seçkin eserlerin kaleme alındığı coğrafyadaki (İslam Dünyası) bilim dilinin Arapça olmasıdır. Bilindiği üzere, aslında bu eserlerin sahipleri o dönemdeki geniş İslam Coğrafyası'nda yaşayan Arap, Türk, Fars, Süryani, Müslüman, Yahudi, Hristiyan vb. değişik etnik ve dini kimliğe sahip bireylerdir. Bkz. Douglas Guthrie. A History of Medicine. 1945. p.86; Toby E. Huff. Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi; İslam Dünyası, Çin ve Batı. Çeviren: İnan Kalaycıoğulları, Ertan Tağman, Aynur Yetmen. Ankara: Epos Yayınları; 2010. p.83.
- xvi “Eski Araplar'ın Kısa Târîhi” anlamındadır.
- xvii EK 1'de bu kişilerin adları kitapta geçtiği yazım şekliyle alfabetik olarak bir liste halinde sunulmuştur.
- xviii Heinrich Ferdinand Wüstenfeld (1808-1899) Alman şarkiyatçısı ve doğu dilleri profesörüdür. Telif ve tercüme çok sayıdaki eserleri arasında Dr. Nurican'ın kitabına şu eseri kaynak olabilir: Geschichte der Arabischen Ärzte und Naturforscher ([Arap Tabip ve Doğabilimcileri Tarihi], Göttingen 1840). Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Görgün. Heinrich Ferdinand Wüstenfeld. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı; 2013. Vol. 43, p.166-168.

xix Heinrich Haeser (1811-1885) Alman hekim ve tıp tarihçisidir. Dr. Nurican, içinde “Araplarda Hekimlik” başlıklı bir bölüm de bulunan üç ciltlik şu eserin ilk cildini kullanmış olması muhtemeldir: *Geschichte der Medicin im Alterthum und Mittelalter* ([Antik ve Ortaçağ Tıbbı Tarihi], Jena 1875).

xx Johann Ludwig Choulant (1791-1861) Alman hekim ve tıp tarihçisidir. Tüm eserleri Dr. Nurican’ın kitabının basımından önce yayımlanmış olmakla birlikte şu eserin kaynak olması muhtemeldir: *Handbuch der Bücherkunde für die Ältere Medicin* ([Eski Tıp İçin Bibliyografik El Kitabı], Leipzig 1828, 1841).

xxi Alexander von Humboldt (1769-1859), Prusyalı doğabilimci ve kâşiftir. Bir kısmı ölümünden sonra yayımlanan söz konusu eseri: *Kosmos: Entwurf Einer Physischen Weltbeschreibung* [Kozmos; Dünyanın Fiziksel Bir İzahı], 5 Bände, 1845-1862.

xxii Théophile Sébastien Lavallée (1804-1866) Fransız tarihçidir. Söz konusu eseri: *Histoire de l’Empire Ottoman Depuis les Temps Anciens Jusqu’ á nos Jours* [Eski Zamanlardan Günümüze Osmanlı İmparatorluğu Tarihi], Paris 1855, 528p.

FARMAKOLOJİ İLE MÜZİK ARASINDAKİ OLASI ETKİLEŞİMLERİN ARAŞTIRILMASI

Investigation of possible interaction between music and pharmacology

İsmail Ün¹

¹ Doç. Dr. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Farmakoloji AD

ÖZ

Müziğin çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılması, tarihsel ve güncel olarak iyi bilinen bir konudur. Ancak farmakoloji ile müzik arasındaki ilişki farklı boyutlarıyla ortaya konulmamıştır. Bu çalışmanın amacı, farmakoloji ile müzik arasında tespit edilen etkileşimleri kategorik olarak araştırmaktır. Kasım 2015-Mayıs 2016 tarihleri arasında yayımlanan başta Scopus, Pubmed olmak üzere The Newyork Times, Researchgate kaynaklarından yararlanılmıştır. Müzik, farmakoloji ve ilaç anahtar kelimeleriyle ulaşılan çalışmalar, esasen betimsel bir araştırma olarak çalışılmıştır. Yaptığı çalışmaları “müzikal farmakoloji” ve kendisini ilk müzikal farmakolog olarak tarif eden bir araştırmacı tespit edilmiştir. Sosyal farmakolojinin ilgi alanı olarak “müziğin sosyal farmakolojisi” olarak tanımlanan bir etkileşim tespit edilmiştir. Yıllara göre giderek artan sayıda ve en belirgin artış 2000 yılından sonra olmak üzere ilaç ve müzik etkileşimi ile ilgili 1557 çalışma mevcuttur. Bu alandaki belgelerin % 60’ı araştırma makalesi ve % 22,5’i derleme makalesinden oluşmaktadır. Belgeler çalışma alanlarına göre en fazla % 74 tıp, % 12,7 sosyal bilimler, % 10,6 sinirbilim, %9,8 psikoloji ve % 7,9 farmakoloji toksikoloji ile ilişkili bulunmuştur. Bu çalışmalardan 6 araştırma makalesi, 2 konferans bülteni, 2 derleme, 1 mektup olmak üzere 11 tanesi Türkiye adresli olarak görülmektedir. Türkiye adresli çalışmaların 9’u tıp, 1’i bilgisayar bilimleri ve 1 tanesi de sağlık meslekleri tarafından yapılmıştır. Sonuç olarak farmakoloji ile müzik arasında üç farklı kategoride sınıflandırılabilir etkileşim tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi müzikal farmakoloji, ikincisi müziğin sosyal farmakolojisi ve üçüncüsü ise müzik ile farmakolojinin karşılıklı birbirlerinin etkilerini artırma yada azaltma şeklindeki etkileşimlerdir.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Farmakoloji, İlaç, Etkileşim

ABSTRACT

The usage of music in the treatment of various diseases is both historically and currently a well-known issue. However, the relationship between music and pharmacology has not been revealed with its different dimensions. The aim of this study is to categorically investigate the interaction between music and pharmacology.

Between the November 2015 and May 2016 Scopus, Pubmed as well as The Newyork Times and Researchgate were used as source material. Literature found by the music, drug and pharmacology keywords were studied mainly as a descriptive research.

An investigator who described her work as “musical pharmacology” and herself as the first musical pharmacologist was determined. An interaction has been identified as an interest of social pharmacology which could be defined as “social pharmacology of music”. 1557 documents are available about drug and musical interaction which increases by the year. 60 % of documents are research article and 22,5 % are review. Documents by subject area were 74 % medicine, 12,7 % social sciences, % 10,6 neuroscience, 9,8 % psychology and 7,9 % pharmacology and toxicology. Total 11 of document which consists of 6 research articles, 2 conference papers, 2 reviews and 1 letter address is related to Turkey. Documents from Turkey According to subject area were 9 medicine, 1 computer science, 1 engineering, and 1 health professions.

In conclusion, interactions such as musical pharmacology, social pharmacology of music and reciprocal interaction which could be classified as in three categories have been identified.

Keywords: Music, Pharmacology, Drug, Interaction

GİRİŞ

Müzik ile tıp arasındaki ilişki, tarihsel ve güncel olarak iyi bilinen bir konudur.^{1,2} Müziğin tıp alanında kullanımı ile ilgili “müzik terapi” ve “müzik tıbbı” kavramlarıyla karşılaşmaktayız. Müzik terapi (Music therapy), müziğin yetkilendirilmiş müzik terapisti tarafından, terapötik ilişki içinde, bireyselleştirilmiş tedavi hedeflerini gerçekleştirmek için kullanılması olarak tanımlanmıştır.³ Müzik terapisti genellikle o anda müzisyenin enstrüman veya sesiyle icra ettiği canlı müziği, bazen de önceden kaydedilmiş hazır müziği kullanır. Hastalar pasif dinlemenin ötesinde söyleme, müzik aleti çalma, dans gibi uygulamalarla terapiye katılarak tıbbi hedeflere ulaşmaya çalışırlar. Müzik tıbbı (Music medicine), önceden kaydedilmiş müziğin, müzik terapisti dışındaki bir sağlık personeli tarafından, hastaya pasif olarak dinletilmesi olarak tanımlanmıştır. Genellikle müzik kulaklıkla dinletirilir. Bu uygulama şeklinde hasta müzik seçiminde yer alabilir ya da almayabilir.⁴ Gerek “müzik terapi” , gerekse “müzik tıbbı” çalışmaları incelendiğinde, müziğin farmakoloji bilimi ile olan ilgisini detaylı bir şekilde analiz eden bir çalışma bulunmamaktadır.⁵

Fachner, müzik dinlemenin EEG üzerine etkisini incelemiştir. EEG’ yi değiştirmemiş fakat müzik intoksikasyonu durumunda alfa dalgası amplitüdünde artış tespit etmiştir. Müzik dinleme Gestalt EEG’de bireylerarası (inter-individual) farklılık gösterirken, bireyin kendisi için (intra-individually) stabil olarak bulunmuştur. Bunun anlamı müzik bireylerarasında farklı olarak algılanır ve işlenir, fakat aynı kişide dinleme stratejisi kişilik ve müziğin algılanışı ile bağlantılıdır.⁶ Bu bilgilerden hareketle tedavide kullanılan müziğin, ilaçlarla olan etkileşmesinin bireye özgü farklılıklar göstereceğini söyleyebiliriz.

Sosyal farmakoloji, ilaçların kullanımında tüketme davranışları ile ilgilenen farmakoloji disiplindir. Bu davranışlar sosyal çevrelerinde gözlemlenir ve tanımlanır. Farmakolojik, sosyal ve psikolojik metotlar ile yorumlanır. Bu anlamda ilaç ile müzik arasındaki etkileşim sosyal farmakolojinin ilgi alanına girmektedir.⁶ Bu çalışmanın amacı mevcut literatür bilgisinden faydalanarak farmakoloji ile müzik arasındaki etkileşimin esasen betimsel olarak ortaya konulmasıdır.

GEREÇ ve YÖNTEM

Bu çalışma Kasım 2015-Mayıs 2016 tarihleri arasında yapılmıştır. Müzik terapi ile ilgili bilgilere ulaşmak için başta Scopus ve Pubmed’te yayınlanan makaleler olmak üzere ayrıca The Newyork Times, Researchgate gibi siteler kaynak olarak kullanılmıştır.

Scopus, hakemli literatür için özet ve atıf veri tabanlarından biridir; bilimsel dergi, kitap ve konferans tutanaklarını da tarama imkanı vermektedir.⁷ Scopus’ta İngilizce olarak “music and drug” anahtar kelimeleri girilerek tespit edilen literatürün analizi yapılmıştır. Scopus çıkan sonuçların analiz edilmesine imkan vermektedir.

Pubmed biyomedikal literatürle ilgili MEDLINE, yaşam bilimleri dergileri ve online kitaplardan bilgi içeren bir sitedir.⁸ PubMed’te İngilizce olarak “music and pharmacology” anahtar kelimeleri girilerek çıkan yayınlar incelenmiştir. Yayınlar niteliksel olarak sınıflandırılmıştır.

Researchgate bilim insanı ve araştırmacıların yayınlarını paylaşıp soru sorabildikleri, işbirliği yapma imkanı sağlayan en büyük akademik sosyal ağlardan biridir. Researchgate, The Newyork Times gibi iletişim kaynaklarından ve konu ile ilgili röportajlardan da faydalanılmıştır.⁹⁻¹¹

BULGULAR

Müzikal farmakoloji bulguları

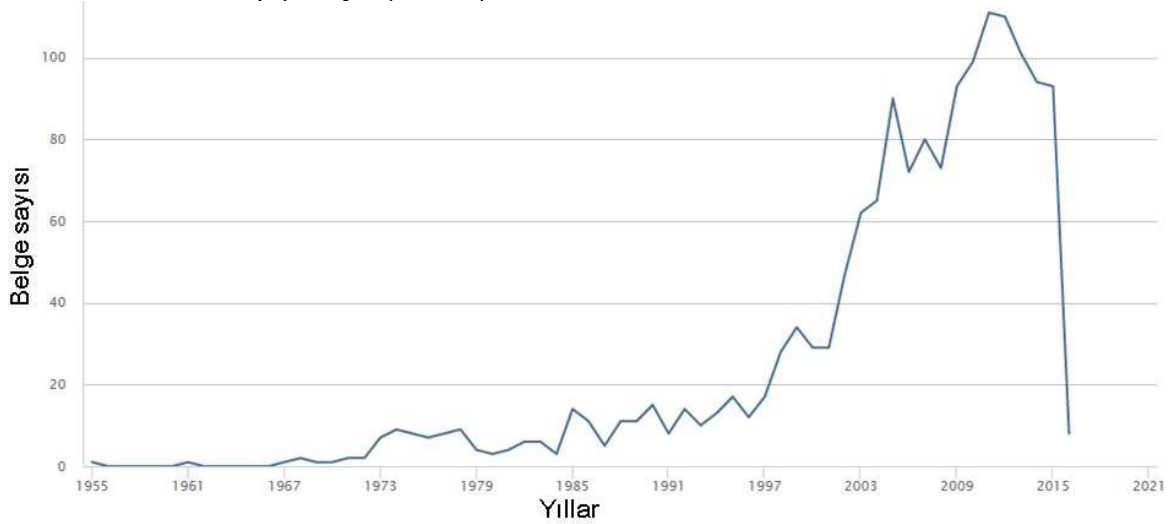
Müzikal farmakoloji olarak tanımlanan farmakolojinin çalışma prensiplerinden faydalanan bir etkileşim tespit edilmiştir. Bu yönetime göre, teşhis konulduktan sonra hasta iPod benzeri cihaza yüklenmiş bir müzik dinleme protokolü ile eve gönderilir. Müziğin zamanlaması kritik öneme sahiptir. Eski zamanlardaki eczacıların doğadaki bitkilerden elde ettiği gibi, Brandes ve arkadaşları her türlü müziği inceleyerek “aktif içeriği” elde etmekte daha sonra bunları harmanlayıp dengelenmiş “tıbbi bileşiklere” dönüştürmektedirler. Metodları psikosomatik bozukluklar, ağrı tedavisi, anksiyete, depresyon, insomnia ve belirli aritmi tiplerinde yaygın kullanım alanına sahiptir. Şimdilik Farmakope’leri 55 tıbbi müzik (medicinal music) olarak tanımladıkları parçadan oluşmaktadır.⁹⁻¹¹

Sosyal farmakolojinin ilgi alanı olarak müzik bulguları

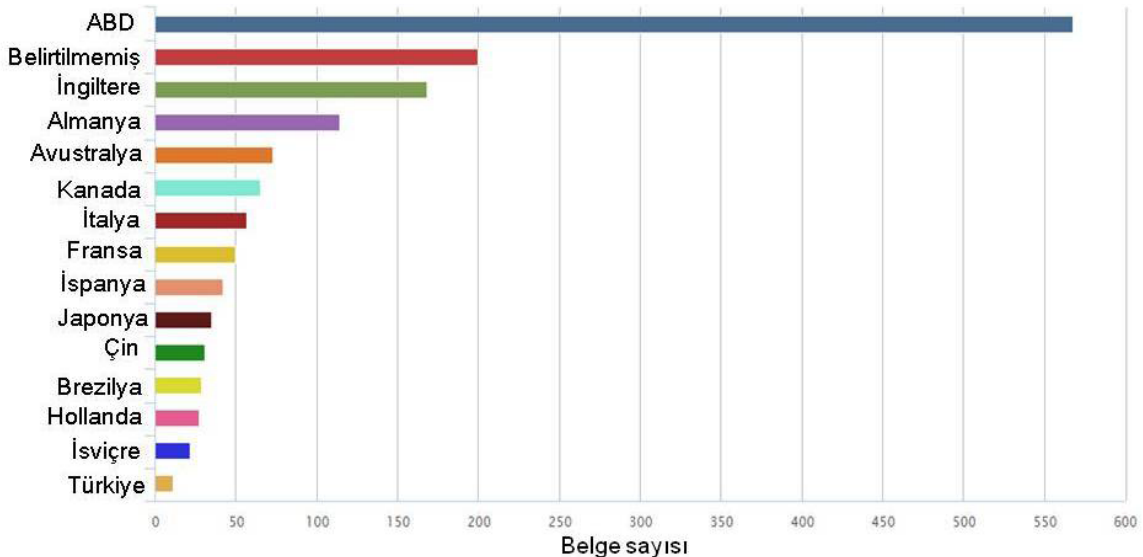
Belirli ilaçlar müzisyenleri belirli müzik stillerine ve performanslarına yönlendirebilmektedir. Bazı müzisyenler spesifik ilaçlar tarafından etkilenmektedir. Örneğin Mezz Mezzrow, 1930'lardan bir Jazz Müzisyeni; çalma stili dışında marihuana kullandığı bilinmekte, Louis Armstrong, Hoagy Carmichael, Tommy Dorsey gibi arkadaşları ile meşhur olmuştur.⁶ Benzer şekilde diğer birçok psikoaktif maddenin de bu amaçla kullanıldığı görülmektedir.⁶ Glaskow'da 1523 okul çağındaki çocukla yapılan bir çalışmada (Forsyth, Barnard, & McKeganey, 1997), diğer müzik türlerini tercih edenlerle karşılaştırıldığında, çılgın parti müziği (rave music) hayranları arasında ilaç kullanımının daha yaygın olduğu tespit edilmiştir.⁶

Scopus veritabanında "müzik ve ilaç" anahtar kelimeleri ile elde edilen bulguları

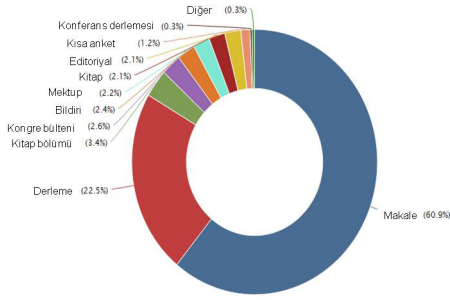
Bu anahtar kelimelerle yapılan arama ile çıkan belge sayısı 1561'dir. Bu alandaki yayın sayısındaki en belirgin artış 2000 yılından sonra olup günümüze doğru gelindikçe yıllara göre artış göstermektedir. (Şekil 1). Amerika 568, İngiltere 168, Almanya 114 ve Avusturya 73 ile en fazla belge ile ilişkili olarak bulunurken; Türkiye 11 belge ile ilişkili olarak bulunmuştur (Şekil 2). Bu alandaki belgelerin % 60'ı araştırma makalesi ve % 22,5'i derleme makalesinden oluşmaktadır (Şekil 3). Belgeler çalışma alanlarına göre en fazla % 74 tıp, % 12,7 sosyal bilimler, % 10,6 sinirbilim, %9,8 psikoloji ve % 7,9 farmakoloji toksikoloji ile ilişkili olarak bulunmuştur (Şekil 4). Bu çalışmalardan 6 araştırma makalesi, 2 konferans bülteni, 2 derleme, 1 mektup olmak üzere 11 tanesi Türkiye adresli olarak görülmektedir (Tablo 1). Türkiye adresli çalışmaların 9'u tıp, 1'i bilgisayar bilimleri ve 1 tanesi de sağlık meslekleri tarafından yapılmıştır (Tablo 1).



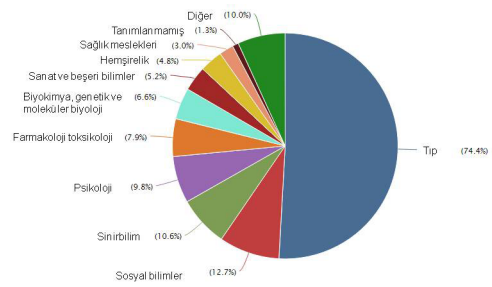
Şekil 1. Müzik ve ilaçla ilgili belgelerin yıllara göre dağılımı.



Şekil 2. Müzik ve ilaçla ilgili belgelerin bazı ülkelere göre dağılımları



Şekil 3. Müzik ve ilaçla ilgili belgelerin yayın türlerine göre dağılımları



Şekil 4. Müzik ve ilaçla ilgili belgelerin çalışma alanlarına göre dağılımları

Tablo 1. Müzik ve İlaçla İlgili Türkiye Adresli 11 Çalışma

1	Kurtulus K, Kurtulus S, Bulut D. Social media and the era of internet addiction. IMSCI 2014 - 8th International Multi-Conference on Society, Cybernetics and Informatics, Proceedings 2014.
2	Raghu G, et al. Macitentan for the treatment of idiopathic pulmonary fibrosis: The randomised controlled MUSIC trial. European Respiratory Journal 42 (6) 2013.
3	Güçlü O et al. Musical hallucinations of an unidentified melody. General Hospital Psychiatry 35 (5) 2013.
4	Ekinci Ö et al. The association between music preferences and psychiatric problems in adolescents [Ergenlerde müzik tercihi ile psikiyatrik sorunlar arasındaki ilişki]. Source of the Document Marmara Medical Journal 25 (2) 2012.
5	Şen H et al. Effect of music on sedation during local urological surgeries. Anatolian Journal of Clinical Investigation 3 (2) 2009.
6	Ovayolu N et al. Listening to Turkish classical music decreases patients' anxiety, pain, dissatisfaction and the dose of sedative and analgesic drugs during colonoscopy: A prospective randomized controlled trial. World Journal of Gastroenterology 12 (46) 2016.
7	Bozcuk H et al. Does music exposure during chemotherapy improve quality of life in early breast cancer patients? A pilot study. Medical Science Monitor 12 (5) 2006.
8	Boga C et al. Aplastic anemia in a professional musician exposed to instrument polish. International Journal of Hematology 81 (4) 2005
9	Alkan A, Subaşı A, Kıymık MK. Comparison of MUSIC and AR methods in diagnosis of epilepsy [Epilepsi tanısında MUSIC ve AR yöntemlerinin karşılaştırılması]. Proceedings of the IEEE 13th Signal Processing and Communications Applications Conference, SIU 2005.
10	Aydın K et al. Quantitative proton MR spectroscopic findings of cortical reorganization in the auditory cortex of musicians. American Journal of Neuroradiology 26 (1) 2005.
11	Türe H et al. The art of alleviating pain in Greek mythology. Neurosurgery 56 (1) 2005.

Pubmed'te "müzik ve farmakoloji" anahtar kelimeleri girilerek ulaşılan yayınların bulguları

Bu anahtar kelimelerle ilgili çıkan yayın sayısı 987'dir. Bu yayınların 128 adedi derleme, 188 adedi klinik denemedir. Bu çalışmaları aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz. Her bir numaraya karşılık gelen birer örnek çalışma Tablo 2'de sunulmuştur (Tablo 2).

1-Müziğin ilaca verilen cevabı değiştirdiği şeklindeki çalışmalar

2-İlacın müziğe verilen cevabı değiştirdiği şeklinde çalışmalar

3-Müziğin ağrı kesici ve anestezi gibi ilaçlara olan ihtiyacı azalttığını gösteren çalışmalar

4-Hastalıkların nonfarmakolojik bir ajan olan müzik ile tedavisini konu alan çalışmalar

Tablo 2. Müzik ve Farmakoloji İle İlgili Farklı Çalışma Örnekleri

1	Kim HY, et al. The Sound of a Buk (Korean Traditional Drum) Attenuates Anaphylactic Reactions by the Activation of Estrogen Receptor- β . <i>Int Arch Allergy Immunol.</i> 2015;167(4):242-9.
2	Milan RC, et al. Oral Contraceptives Attenuate Cardiac Autonomic Responses to Musical Auditory Stimulation: Pilot Study. <i>Altern Ther Health Med.</i> 2015 Sep-Oct;21(5):37-43.
3	Palmer JB, et al. Effects of Music Therapy on Anesthesia Requirements and Anxiety in Women Undergoing Ambulatory Breast Surgery for Cancer Diagnosis and Treatment: A Randomized Controlled Trial. <i>J Clin Oncol.</i> 2015 Oct 1;33(28):3162-8.
4	Pillai Riddell RR, et al. Non-pharmacological management of infant and young child procedural pain. <i>Cochrane Database Syst Rev.</i> 2015 Dec 2;12:CD006275.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmanın verilerine bakarak müzikal farmakolojiyi, müziğin sosyal farmakolojisini ve farmakoloji ile müziğin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediğini görmekteyiz.^{10,6,8}

Eski tarihlerdeki eczacıların bitkilerden elde ettiği gibi, Brandes ve arkadaşları müziğin içindeki "aktif içeriği" harmanlayıp dengelenmiş "tıbbi bileşiklere" dönüştürerek tedavide kullanmaktadırlar.⁹⁻¹¹ Brandes yapılan işi "müzikal farmakoloji" ve kendisini de "ilk müzikal farmakolog" olarak tanımlamaktadır.⁹⁻¹¹ Kullandıkları müziğin etkililiğini göstermek amacıyla, ilacın etkililiğini göstermek için nelere bakılıyorsa müzik içinde aynı parametrelere bakmaktadırlar.¹¹ Müziğin stresin neden olduğu gerginlikte derin rahatlama yaptığını, sedasyon ve analjezi için gerekli ilaç miktarını azalttığını belirtmektedirler. Bu çalışmalarda taze hazırlanmış müzikler kullanarak hafızadaki müzikle ilgili tepkilerin devreye girmesini ekarte etmektedirler.¹¹ Dr. Kamal Chemali, Cleveland Klinik'te nöroloji uzmanı olarak çalışmaktadır ve aynı zamanda piyanisttir. Chemali kalp gibi bazı organların ritmik çalıştığını, dolayısıyla dışarıdan duyduğumuz bir "ritmik müziğin" nabzı hızlandırabileceğini belirtmektedir. Tam tersine melodi ağırlıklı müziğin uyku, sedasyon amaçlı kullanılabileceğini belirtmektedir. Müziğin kullanıldığı hastalıklara otizm, alzheimer, parkinson, multipl skleroz, stroke gibi hastalıklarda eklenerek endikasyonlarının sayısı giderek artmaktadır.¹¹ Müzik yanlış kullanıldığında, hipertansiyon, sinirlilik, çınlama gibi yan etkiler yapabileceğini belirtmektedir.¹¹ Bu gün için üzerinde fazla durulmasa da müziğin, ilacın etkisini değiştirmesi, giderek önem kazanacak gibi görünmektedir. Müziğin sosyal farmakolojisi, ilaç kullanma davranışı paternlerini ve sonuçta oluşan risk davranışını anlamaya çalışmakta ya da tanımlamaktır.⁶ Tecrübeli ilaç bağımlıları, işin başlarında rock konserlerine daha sonra çilgin partilere katılmaktadır.⁶ Caz müzik yapmak, esrar kullanmak ve caz argosu (jazz slang) konuşmak bir yaşam tarzı olarak yorumlanabilir.¹² İlaçla indüklenen pozitif duygu, durum ve öfori, müzik-yapma ve dinleme, yeme ve seks gibi haz veren aktiviteler beynin ödül merkezi tarafından yönetilmektedir.¹³⁻¹⁵ "Drugs and Rock'n Roll", isimli kitabında Shapiro şu tezi savunur; Bu yüzyıldaki her popüler müzik stili, aynı zamanda belli bir yaşam tarzının ifadesiydi. Bu yaşam tarzının ise kullanılmak üzere tercih edilen ilaçla ilişkili olarak, sanatçının yaptığı müziğin türüne ve bu müziğin çevresindeki sosyal kültürel yapıya bağlı olduğunu belirtilmektedir.¹⁶

Müzik ve ilaç alanındaki yayınların sayısı giderek artmakla birlikte 2000'li yıllardan sonra önemli bir artış görülmektedir.⁷ Bu yayınların büyük çoğunluğunun gelişmiş ülkeler tarafından yapıldığı dikkat çekmektedir. ⁷ Bu alandaki yayın türleri çok çeşitli olmakla birlikte çoğunluğu sırasıyla makale, derleme ve kitap bölümlerinden oluşmaktadır. Farmakolojinin ilgi alanı olan ilaç aynı zamanda birçok tıp ve tıp dışı disiplinlerin ilgi alanına girmektedir. Bu nedenle müzik ve ilaçla ilgili yapılan aramada, saf farmakolojik çalışmalardan çok diğer bilimlerle ortaklaştığı çalışmaların sayısı daha fazladır. ⁷

Literatürde farmakoloji ile müziğin birbirini etkilediğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin geleneksel bir Kore davulunun sesinin, farelerde 48/80 maddesi ile indüklenen anaflaktik reaksiyonları, estrogen reseptör- β düzeylerinin artması aracılığıyla azalttığı gösterilmiştir.¹⁷ Bir başka çalışmada oral kontraseptifler müziğin otonomik etkilerini azaltmıştır.¹⁸ Yine müzik terapisi, meme kanserli hastalarda teşhis ve tedavi esnasındaki anestezi ihtiyacını ve anksiyeteyi azaltmıştır.¹⁹ Son olarak non-farmakolojik olarak ifade edilen yöntemlerle yapılan çalışmalarla karşılaşmaktayız.²⁰ Ancak yukarıda örnek olarak verilen çalışmalar bu çalışmadaki bakış açısıyla ilk kez sınıflandırarak niteliksel olarak değerlendirilerek ortaya konulmuştur.^{7,8}

Sonuç olarak farmakoloji ile müziğin birlikte değerlendirildiği çalışmaların sayısı giderek artmaktadır.⁷ Müzik ile farmakolojinin karşılıklı etkileştiğini görmekteyiz.⁸ Müzik doğru kullanıldığında özellikle bazı endikasyonlarda etkili olabilir ve kullanılacak ilaç miktarını azaltabilir.^{7,8} Yanlış kullanıldığı durumlarda bazı yan etkileri görülebilir.¹¹

Bu çalışmada tespit edilen “müzikal farmakoloji” terimine benzer şekilde “müzikofarmakoloji”, “farmakomüzik” gibi yeni terimlerin literatüre girmesi olası görünmektedir.

KAYNAKLAR

1. Lippi D, di Sarsin PR, D’Elios JP. Music and medicine. Journal of Multidisciplinary Healthcare 2010; 3: 137-141.
2. Babikian T, et al. Music as Medicine: A Review and Historical Perspective. Alternative and Complementary Therapies 2013; 19 (5): 251-254.
3. What is music therapy? (American Music Therapy Association 2014). Erişim: (<http://www.musictherapy.org/about/musictherapy/>).
4. Yinger OS, Gooding LF. A systematic review of music based interventions for procedural support. J Music Ther. 2015; 52 (1): 1-77. doi: 10.1093/jmt/thv004.
5. Erişim: (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/?term=music+pharmacology>).
6. Fachner J. Jazz, improvisation and a social pharmacology of music. Music Therapy Today. Vol. IV (3) June 2003
7. Erişim: (<https://www.scopus.com/>).
8. Erişim: (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/>).
9. Erişim: (https://www.researchgate.net/profile/Vera_Brandes).
10. Erişim: (<http://www.nytimes.com/2009/03/29/arts/music/29gure.html>).
11. Erişim: (<https://www.wnyc.org/radio/#/ondemand/42824>).
12. Curry A. Drugs in Rock and Jazz music. Clinical Toxicology 1968; 1 (2): 235-244.
13. Blood AJ, Zatorre RJ. Intensely pleasurable responses to music correlate with activity in brain regions implicated in reward and emotion. Proc Natl Acad Sci USA 2001; 98 (20): 11818-11823.
14. Lukas SE, Mendelson JH, Benedikt R. Electroencephalographic correlates of marijuana-induced euphoria. Drug Alcohol Depend 1995; 37 (2): 131-140.
15. Wise RA, Bozarth MA. Brain mechanisms of drug reward and euphoria. Psychiatr Med 1985; 3 (4): 445-460.
16. Shapiro H. Drugs & Rock’n Roll (D. Voigt, Trans. Dt. Edition 1989 ed.). Hannibal Verlag, Wien 1988.
17. Kim HY, et al. The Sound of a Buk (Korean Traditional Drum) Attenuates Anaphylactic Reactions by the Activation of Estrogen Receptor- β . Int Arch Allergy Immunol 2015; 167 (4): 242-249.
18. Milan RC, et al. Oral Contraceptives Attenuate Cardiac Autonomic Responses to Musical Auditory Stimulation: Pilot Study. Altern Ther Health Med 2015; 21 (5): 37-43.
19. Palmer JB, et al. Effects of Music Therapy on Anesthesia Requirements and Anxiety in Women Undergoing Ambulatory Breast Surgery for Cancer Diagnosis and Treatment: A Randomized Controlled Trial. J Clin Oncol 2015; 33 (28): 3162-3168.
20. Pillai Riddell RR, et al. Non-pharmacological management of infant and young child procedural pain. Cochrane Database Syst Rev 2015; 12: CD006275.

BİLİMİN DOĞUŞUNU TARİHSEL SÜREKLİLİK İÇERİSİNDE İRDELEME BİLİMİN DOĞUŞU

Studying the Birth of Science in Historical Continuity

Eyüp Erdoğan¹

¹Doç. Dr. Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

ÖZ

Bilimin tarihini aydınlatmak yalnızca bilim için değil, tüm uygarlık tarihi için önemli, gerekli fakat güç bir iştir. Güçlüklerden ilki, işe nereden başlanacağı üzerinedir. Çünkü başlangıç noktası belirlemek, bilimin nerede, ne zaman, nasıl ortaya çıktığının, dünyaya geldiğinin, doğduğunun açık ve kesin olarak bilindiğini iddia etmek demektir. Oysa bilimin doğuşu hala tam olarak aydınlatılmamış bir konudur. Ve bu yüzden bu konuda çok farklı görüşler vardır. Bunlardan biri, bilimin Antik Yunan'da doğduğu, birdenbire, mucize eseri ortaya çıktığı yönündedir. Diğeri ise, bilimin kökeninin doğu uygarlıklarına dayandığı Yunan'a sonradan geldiği yönündedir. Tarihsel sürekliliği öne çıkaran ve daha tutarlı olan ikinci görüş, bilimin farklı uygarlıkların ortak ürünü olduğu, Yunanlıların, Mısır, Mezopotamya, Hint, Çin gibi eski uygarlıkların belirli düşünce geleneklerinden, bilgi birikimlerinden, gözlem verilerinden bol miktarda alımlama yaptığı, bilimin birdenbire, mucize eseri olarak doğmuş olduğu tezinin abartılı olduğu yönündedir.

Anahtar kelimeler: Bilimin doğuşu, Yunan Mucizesi, Yunan, Mısır, Mezopotamya, Hint, Çin, Thales.

ABSTRACT

Enlightening the history of science is an important, necessary but difficult job not only for the science but also for the history of all civilization. The first of the difficulties is on where to start; because determining a start point means claiming to know precisely and certainly where, when and how the science has come up, come to earth and been born. However, the birth of science is still a topic that has not been enlightened yet. This is why there are many different views on this point. One of these is that the science was born in Ancient Greece, that it came up suddenly, miraculously. Another one is that the science had been based on the Eastern civilizations and came to Greece later. The second view, putting forward the historical continuity and seeming more consistent, is in the direction of the science's being the joint product of different civilizations, Greeks' making plenty of receptions from the specific idea traditions, knowledge and observation data of ancient civilizations like Egypt, Mesopotamia, Indian and China, and the thesis' that science was born suddenly, miraculously being exaggerated.

Keywords: Birth of science, Greek Miracle, Greek, Egypt, Mesopotamia, Indian, China, Thales.

GİRİŞ

Tarih hafızadır. Hafızasını kaybeden sadece geçmişini yitirmekle kalmaz, aynı zamanda geleceğini sağlıklı bir şekilde inşa etmekten de mahrum kalır. Çünkü bugün geçmişin, yarın da bugünün mirasıdır. İşte bu yüzden ki olup biten her şey olarak tarih, konu edindiği alana ilişkin olay süreçlerini, geçmişi, gelişimi ve değişimi içinde inceleyerek o alandaki sürekliliği ortaya koyan bir irdelemedir. Her şeyin olduğu gibi, bilimin de bir tarihi vardır. Bilimin de geçmişi, gelişimi, değişimi inceden inceye, özenle incelenmelidir. Bilim alanına ilişkin olay süreçleri de süreklilik içerisinde ortaya konulmalıdır. Bu doğrultuda yapılacak irdelemeler sadece bilimin tarihini değil, aynı zamanda uygarlık tarihini de aydınlatacaktır. Bilim tarihini akademik bir disiplin haline getirmiş olan George Sarton'a göre, bilim tarihi, bütün tarihsel araştırmaların kilit taşıdır: "Eğer, bilim, sistematize edilmiş pozitif bilgi olarak tanımlanırsa, bilim tarihi, bu bilginin gelişiminin betimlenmesi ve açıklanmasıdır..."

Lokman Hekim Dergisi, 2016; 6(3):165-173

Geliş Tarihi-Received: 02.07.2016; Kabul Tarihi-Accepted: 22.08.2016

İletişim- Correspondence Author: Mersin Üniversitesi Çiftlikköy Kampüsü, Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü-Mersin University Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Mersin-Türkiye.

eyup.erdogan@yahoo.com.tr

Bir kimse, pozitif bilginin kazanılması ve sistematize edilmesinin gerçekten birikebilen ve ilerleyebilen tek insanî faaliyet olduğunu aklında tutarsa, bu çalışmaların önemini hemen kavrar. Şayet insanoğlunun gelişimini açıklamak isterse, açıklaması bu faaliyet üzerinde odaklanmalıdır ve bu geniş anlamıyla bilim tarihi, bütün tarihsel araştırmaların kilit taşı olmaktadır.¹ Bilim tarihinin bir keşifler hikâyesi olmadığını söyleyen Sarton'a göre, keşifler geçicidir; bir süre sonra eski keşiflerin yerini yenileri alır. Bir bilim tarihçisinin asıl görevi keşifleri kaydetmek değil, bilimsel düşüncenin gelişimini, yani insan bilincinin gelişimini açıklamaktır. Ancak açıklamanın mükemmel olabilmesi bilimle bağlantılı olan din ve felsefedeki gelişmelerin de ihmal edilmemesini, din tarihi ile felsefe tarihinden sağlanacak verilerin de değerlendirmelere eklenmesini gerektirmektedir.² Cemal Yıldırım'a göre, kökleri tarih içerisinde çok gerilere uzanmakla birlikte, bugün "bilim" diye nitelediğimiz bilgi ve düşünme türü, uygarlığımızın oldukça yeni sayılabilecek bir ürünüdür. Tarih öncesi çağlarda felsefe, din, efsane gibi ruhsal, el sanatları gibi pratik yaşam ihtiyaçlarına yönelik uğraşlar dışında, gözleme dayalı kavramsal düşünme demek olan bir bilimden söz etmek zordur.³ Tarih öncesi (Prehistorya) yazının icadından önceki çağlardır. Yazının icadından önceki dönemlerde düşünceler, bilgiler nesilden nesile sözlü olarak aktarılmıştır. Böylesi bir aktarımda nelerin aktarıldığını açığa çıkarmak, betimlemek ve yorumlamak kolay değildir. Fakat yazının icadından sonraki çağlar için böylesi bir zorluk söz konusu değildir. Bilgilerin saklanması, korunmasını sağlamış olan yazı, insan bilgisinin aktarılmasında devrim yapmış ve insanlığın gelişimini hızlandırmıştır. Yazı aracılığıyla insan, deneyimlerini ölümsüzleştirebilmiş, çok uzaklardaki çağdaşlarına ve gelecek kuşaklara ulaştırabilmiştir.⁴ Yıldırım'ın ifade ettiği şekliyle, gözleme dayalı kavramsal düşünme demek olan bilim, yazının icadına çok şey borçludur. Yazıyı icat etmiş veya geliştirmiş olan Mezopotamya, Mısır, Hint, Çin gibi ilk uygarlıkların bilimsel bilgi adına yüksek bir düzeye erişmiş olmaları bunun en açık delilidir. Ve bu deliller, bilimin geçmişi, gelişimi, değişimi adına yapılacak bir araştırmanın, incelemenin söz konusu ilk uygarlıklardan yola çıkılarak yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

II

Bilim tarihi yazımı, 20. yüzyıl başlarında son derece radikal bir değişime doğru gitmiştir. Bilimin batı toplumlarıyla sınırlı olmadığını, batılı olmayan toplumların da son derece gelişmiş ve sofistike bilim kültürleri olduğunu göstermeyi amaçlayan bu değişimin temelini anıtsal nitelikteki iki eser oluşturmuştur. Bunlardan ilki, George Sarton tarafından, 1927 ile 1948 yılları arasında yayımlanan *Introduction to the History of Science* (Bilim Tarihine Giriş) adlı eserdir. Dört ciltlik bu kronolojik çalışmanın ilk üç cildinin, büyük ölçüde İslam dünyasında bilim konusuna ayrılmış olması, eserin en şaşırtıcı yönünü oluşturmaktadır. İslam olmaksızın Batı biliminin düşünülmemeyeceğini açıklamakla kalmamış, İslam'ın bilime katkısının, hem nitelik hem de nicelik bakımından, bilimi sadece batının eseri olarak görenleri kaygılandırarak boyutta olduğunu gözler önüne sermiştir. İkincisi ise, Joseph Needham'ın kaleme aldığı *Science and Civilization in China* (Çin'de Bilim ve Uygarlık) adlı eserdir. İlk cildi 1954'te yayımlanan bu devasa eserle, bu defa Çin uygarlığının bilime katkıları son derece etkili bir dille ortaya konulmuştur. Sarton ve Needham, bilimin batı toplumlarıyla sınırlı olmadığını, batılı olmayan toplumların da son derece gelişmiş ve sofistike bilim kültürleri olduğunu göstermişlerdir.⁵ Bu konuda ortaya konulmuş önemli çalışmalardan bir diğeri George Sarton'un öğrencisi Aydın Sayılı tarafından kaleme alınmış olan *Mısır ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi, Matematik* adlı eserdir. Bilimin Klasik Yunan'da doğduğu tezini kabul etmemiş, bilimin hangi şartlarda ve nerede başladığı sorularına yanıt aramış olan Sayılı, eserinde Mısır ve Mezopotamya'da yapılan çalışmaların sistematik bir bilimsel faaliyet olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini tartışmış, değişik görüş açılarından konuyu incelemiş, bu uygarlıklarda verilen bilgileri Klasik Yunan'daki ilgili konularda verilen bilgilerle karşılaştırmıştır. Bu eserde, verilen açıklamalar ve özellikle eserin son kısmında yapılan karşılaştırma, Mısır ve Mezopotamya'nın bilimsel çalışmalarının bilim tarihindeki yeri ve önemi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu eserden, günümüz bilim mirasının köklerini daha sağlıklı olarak öğrenebilmemiz, eski uygarlıklardan Mısır ve Mezopotamya'nın bu mirasta ne kadar payı olduğunu belirlememiz mümkün olmaktadır.⁶ Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının başlangıç tarihi olarak genellikle MÖ 3000 yılları kabul edilmektedir. Bu uygarlıklarda yapılan çalışmalar ise, öncelikle matematik, geometri, astronomi ve tıp alanlarını kapsamaktadır. Bu alanlarda yapılmış çalışmaların bir ölçüde sistematize olduğu, büyü ve sihirle karıştığı kabul edilmekle birlikte, bir ölçüde teorik amaçla bazı problemlerin ele alındığı da görülmektedir. Böyle bir tartışma doğrudan doğruya bilimin nerede ve nasıl başladığı sorusuyla yakın ilgi içindedir.⁷

J.D. Bernal'e göre, bu uygarlıklarda takvim her şeyden önce gelmektedir. Hatta bilim takvim çalışmalarıyla başlamıştır. "İlk kentsel uygarlıklar ile bilim arasındaki bağlantı, kent yaşamının gerektirdiği birtakım rutin işlevlerin yerine getirilmesinde kendini gösterir. Bunlar arasında bilimle en yakından ilişkili olanı üretim, özellikle de tarımsal üretimdir. İşte takvim de burada devreye girer. Aslında eski uygarlıklarda bilim takvimle birlikte doğmuş ve gelişmiştir. Diğer bir deyişle takvim bilimdi ya da bilim takvimdi. Takvim gök cisimlerinin hareketlerinin bilinmesi ve anlaşılması demektir ki bu da çağlar boyunca yaşamsal önem taşımıştır. Özellikle Mısırlılar takvimle çok yakından ilgileniyorlardı, zira yaşam kaynakları Nil, her yıl aynı dönemde taşmakta ve çevrelerindeki ekili arazileri sular altında bırakmaktaydı. Diğer ırmakların ne zaman ne yapacakları belli olmazdı ama Nil'e güvenebilirdiniz".⁸ Mısırlılar takvimlerini Sirius yıldızına göre ayarlamışlardı. Bunun nedeni, Sirius'un doğuşunun Nil'in taşıdığı Temmuz ayına rastlaması, dolayısıyla Sirius'un taşkını haberveriyor olması olasılığı yüksekti. Bir yılı 12 aya, her ayı 30 güne ayırmış ve her yıla 5 gün ilave etmiş olan Mısır takvimi böylece yılı 365 güne tamamlamıştı. Mezopotamya'da, gerek yazı, dil, tıp, astronomi, matematik, gerekse din, fal, büyü ve mitoloji gibi alanlarda ilk öne çıkan toplum Sümerler, bilgi birikimleri ile daha sonraki uygar oluşumların temellerini atmışlar. Sulama sistemi kurarak düzenli sulamaya dayalı bir tarım geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda teknolojiye de oldukça ilerlemişler, tekerleği icat edip tarlaları öküzlerin çektiği sabanlarla sürmüşler. Çanak-çömlek yapmayı, madenleri işlemeyi başarmış olan Sümerliler, ateşte kimi mineralleri bakıra dönüştürmüşler, bakıra çeşitli biçimler vermişler, bakır ile kalay alaşımından daha dayanıklı ve kaynaşmaya elverişli bronz elde etmişler.³ Aritmetik ve geometrinin temellerini atmış olan Sümerler, dört işlemi, çarpma ve bölme tablolarını bulmuşlar, daireyi 360 dereceye bölmüşler. 60 tabanlı konumsal bir sayı sistemini geliştirmiş olan Sümerler, bu sistemi bütün zaman ve uzay hesaplarında kullanmışlar. Ayı 30, yılı 360 gün olarak hesaplamışlar, gece ve gündüzü 12'şer saate bölmüşler, bir yılı 12 ay olarak hesaplamışlar, güneş saatini icat etmişler, Ay ve Güneş tutulmasını hesaplamışlar. Özellikle matematik ve astronomide büyük ilerleme kaydetmiş olan Babilliler ise, Sümerlerin tamsayılar için geliştirdikleri sistemi kesirlere de uygulamışlar, karekök, küp kök alma; ikinci ve üçüncü dereceden denklemler içeren problemleri çözme amacıyla tablolar geliştirmişler. Bir saati 60 dakikaya, bir dakikayı 60 saniyeye bölmüş olan Babilliler, yılın uzunluğunu sadece 4.5 dakika gibi küçük bir hata payı ile hesaplayabilmişler, her 18 yılda bir meydana gelen ay tutulmalarını da öngörebilmişler. British Museum'daki bir tablet üzerinde bir dizi örnek bulunmakta. Bunlar Babillilerin *Pythagoras Teoremi*'ni ispatsız keşfettiklerini belirtir. Fakat Mısırlıların *Pythagoras Teoremi*'ni bildiklerine ilişkin kesin bir bulguya rastlanmamıştır. Her ne kadar, Kahun Ppirüsü'ne dayanılarak dikaçı oluşturmak için, kenar uzunlukları 3, 4, 5 ya da 10, 8, 6 olan üçgenleri kullandıkları, dolayısıyla bunların *Pythagoras Teoremi*'nin uygulamaları olduğu sık sık ileri sürülmekteyse de, bu doğrulanmamış bir varsayımdır.^{4,9} Aslında Mısırlılar, teknik bilgi düzeyinde çok ilerlemiş olmakla birlikte hekimlik dışında, bilimin hiçbir dalında Mezopotamya'da ulaşılan düzeye tam olarak erişememişlerdir. Mumyalama tekniği sayesinde çok gelişmiş olan tıp, önemli ölçüde uzmanlaşmış ve yüksek bir iyileştirme seviyesine ulaşmıştır. Üzerinde çalışılan sorunlar, doğrudan doğruya çevreden kaynaklanan tıbbi sorunlardır. MÖ 1550 yıllarında yazılmış olduğu tahmin edilen ve Mısır'a ait tıp bilgileri içeren en eski ve en önemli metinlerden biri olan "Ebers Tıp Papirüsü", çeşitli tedavileri, hayvanların verdiği zararları gidermeye yönelik reçeteleri ve birçok büyü formülünü anlatmaktadır. Bir yanı ile büyüye dayanmakta olan Mısır tıbbında hastalık, kötü ruhun vücuda yerleşmesi olarak yorumlanmış, iyileşmek için bu kötü ruhun kaçırılması gereğine inanılmıştır. Metin ayrıca, dolaşım sistemi, kan damarlarının tüm vücudu sardığı, kalbin kanı dağıtan bir merkez olduğu gibi bilgileri de içermektedir. En eski cerrahi doküman olan, "Edvin Smith Papirüsü" ise, MÖ 1700 yıllarından kalmaz. Baş ve göğüs yaralanmaları üzerinde durulmakta olan metinden, hekimlik uygulamasının sistematik bir yöntemle yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Önce hastanın dikkatli bir muayeneden geçirilmesi, sonra tanı konması ve tedavi biçiminin belirlenmesi, en sonunda da tedavinin yapılması belirtilmektedir. Tedavi sürecinde, ilaç sürme, yaralı organın sarılması ve hareketsiz hale getirilmesi, sürekli veya aralıklı bakım söz konusudur. Travmatik yaralanma vakalarını içermekte olan metin, kafa travmaları ile başlayıp boyun, kol ve gövde yaralanmalarının tedavileriyle devam etmektedir. Empirik nitelikte olan bu uygulamaların, insan anatomisi ve fizyolojisi ile ilgili herhangi bir bilgiye dayandığını söylemek güç olsa da, beyin ve iç organların anatomik yapısıyla ilgili ilk bilinen tanımlamaları yapmış olduğu bir gerçektir. Tıpta, hastaları iyileştirme ve kötü ruhları kovma uygulamasından daha ileriye gidilememiş olan Mısır'da, astronomi ve matematikte de pratik problem çözmenin ötesine geçilememiş, em-

pirik olmaktan öte kuramsal seviyeye ulaşamamıştır. Matematik, arazi ölçümü ve iş yaşamı hesaplamaları gibi pratik problemlerin çözümüyle sınırlı kalmıştır. Nitekim *pratik-teknik* gereksinimlerden doğmuş olan Mısır geometrisi, ülke için yaşamsal önemi olan Nil'in yıllık taşmalarını düzenlemek, bunun için kanallar açmak zorunluluğundan gelişmiştir. Bu şekilde doğan geometri, pratiğe bağlı olmaktan hiç bir zaman kurtulamamıştır. Mısırlılar buldukları geometri teoremlerine *empirik* bir yolla ulaşmışlardır; onun içindir ki, örneğin yüzeyleri ölçmede kullanılan formüller, bugünkü geometride olduğu gibi, birtakım aksiyom ve tanımlara dayanan bir sistem oluşturmamıştır; bunlar tek başlarına, dağınık bir haldedirler, aralarında bir bağlantı yoktur.¹⁰ Aynı şekilde, gök cisimlerinin devinimleri üzerine yapılmış olan gözlemlerle güvenilir, yararlı ve düzenli bilgiler elde edilmiş, fakat gözlem sonuçlarını açıklayıcı kuramsal nitelikte bir genellemeye ulaşamamıştır. Gözlemlerle saptanmış olan gökyüzündeki devinimler fiziksel olarak açıklama yoluna gidilmemiş, gökyüzü üzerine ilgili takvim veya astroloji çalışmalarının ötesine geçememiştir. Çünkü ilk uygarlıklarda bilim, olgu toplama, pratik ilgi ve ihtiyaçlara yanıt arama aşaması ötesinde, kuramsal nitelikte sorulara yönelememiştir. Sağlanan tüm bilgi ve beceriler, yaşamın pratik ihtiyaçlarına yönelik, empirik ve teknik bilgi düzeyinde kalmıştır. Doğanın yapı ve işleyişi üzerinde herhangi bir kuramsal spekülasyona gidilmemiş, katıksız bir tutkuyla evreni anlama çabası içine girilmemiştir.³ Çin uygarlığındaki bilimsel faaliyetin başlangıcı ise MÖ 2500'lere kadar görülebilmektedir. Çin'de kullanılan sayı sistemi 10 tabanlıdır. Ayrıca, işlem yapmalarını kolaylaştıran, abaküs ve çarpım cetveli gibi bazı basit aletler de kullanmışlardır. Daha çok aritmetik ve cebir bilimlerinde gelişme gösterilmiş, geometri problemleri bile bu iki disiplinden yararlanılarak çözülmeye çalışılmıştır. Diğer uygarlıklarda Güneş ve Ay temel alınmakta iken, Çin astronomisi bir yıldız astronomisidir. Gözle görülebilen yıldızlar, kuyruklu yıldızlar ve kutup yıldızı hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Çin tıbbı, evren, doğa ve insan arasındaki sıkı bir ilişkinin bulunduğu anlayışına dayanır. Çinli düşünürler, evrenin sürekli bir oluşum içinde olduğuna inanırlar; onlara göre, bu sürekli devinim daima bir başlangıca dönüşü içerir. Evrensel sistemin bir parçası olan insan, ikilem gösteren yin yang ilkesinin etkisi altındadır. Geleneksel Çin tıbbının tedavi şekillerinden olan masaj ve akupunktur yöntemleri günümüze kadar ulaşmıştır. Çin uygarlığı, genellikle kapalı bir uygarlık olarak nitelenmiş, bilimsel gelişmede doğrudan doğruya bir etkisi olmadığı söylene de, erken dönemlerde komşuları Türklerle ve daha sonra Hintlilerle yakın ilişki içinde oldukları bilinmektedir. Bu etkileşim sonucunda Türklerin kullandıkları On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni benimsemişlerdir. Hint uygarlığından ise, özellikle matematik konusunda etkilendikleri bilinmektedir. 12. yüzyıldan itibaren yapılan seyahatler sonucunda, matbaa ve barut gibi teknik buluşlar, Avrupa'ya Çin'den götürülmüştür. Hindistan'daki bilimsel etkinliklerin başlangıcını ise MÖ 5000'lere kadar geriye götürmek mümkündür; ancak sistematize edilmiş bilgi topluluğunun oluşumu MÖ 2500'lerde başlamıştır. Hindistan'da matematiğin gelişmesinin tarihi, halkın kendisi kadar eskidir. İkel devirlerde, ölçüm ve çeşitli hesaplamalarla başlamış olup, o devirden itibaren gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır.¹¹ Hindistan'da kullanılan sayı sistemi de 10 tabanlıdır. Sıfır ilk kez Hint matematiğinde kullanılmıştır. Cebir alanında birinci ve ikinci derece denklem çözümleriyle ilgilenmişler ve trigonometri alanında ise, sinüs ve kosinüs fonksiyonlarını kullanmışlardır. Hint astronomisi yer merkezlidir. Ay ve Güneş'in hareketleri ve tutulmaları, Dünya, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'ün hareketleri, Dünya ve Güneş'in birbirlerine uzaklıkları hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Hint tıbbı, Hint felsefesi ve kozmolojisiyle iç içedir. Canlı varlıklar evrenin küçük bir modelidir ve doğadaki diğer varlıklar gibi, toprak, su hava, ateş ve eterden oluşmuştur. Hint uygarlığındaki bilimsel faaliyetler, bilimin gelişimi üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu etki ilk dönemlerde tacirlerin, seyyahların ve askerlerin yardımlarıyla gerçekleşirken, daha sonraki dönemlerde, doğrudan doğruya bilginler ve mütercimler yoluyla gerçekleşmiştir.¹² Esin Kâhya'ya göre, Mısır ve Mezopotamya'da bulunanlar, belli bir düzeyde bilim tekniği geliştirmeyi başarmışlar, bu faaliyetleriyle başta Yunanlılar olmak üzere, diğer uygarlıkları da etkilemişlerdir. Fakat bugün uzak doğu dediğimiz Çin ve Hint uygarlıklarının, günümüz biliminin oluşmasında yoğun bir etkisi olmadığı kabul edilir. Ancak bu doğru değildir. Hint uygarlığı açısından konu ele alınacak olursa, diğer uygarlıkların şekillenmesinde Hint uygarlığının inkâr edilemez bir etkisi vardır. Ancak, bu etkinin genellikle geri planda tutulmuş olması ilginçtir. Hatta pek var sayılamamıştır. Mısır ve Mezopotamya'nın etkilerine göre nispeten geri planda olduğu kabul edilmiştir. Oysa Hint bilimi, erken dönemde Yunan'da daha sonra da İslam Dünyasının

erken dönem bilimsel faaliyetinin şekillenmesinde önemli katkılar yapmıştır.¹¹

III

Batı uygarlığına ait olduğu iddia edilen birçok şeyin gerçekte doğu kökenli olduğu söylenebilir. Yunan uygarlığının önemini göz ardı edemeyiz; fakat Yunan uygarlığı kendiliğinden doğmamış, kendiliğinden gelişmemiştir. Önceki uygarlıklardan birçok öğeyi bünyesine katmış ve bunları yeniden şekillendirmiştir.¹³ Oysa yukarıda özetlenmeye çalışılmış olan Mısır, Mezopotamya, Hint, Çin gibi eski uygarlıkların bilgi birikimleri, ne yazık ki bazen görmezden gelinmiş, bazen küçümsenmiş, bazen de yok sayılmıştır. Bu uygarlıklar ile Yunan uygarlığı arasındaki süreklilik gizlenmeye, koparılmaya veya yok sayılmaya çalışılmıştır. Örneğin, Britanyalı filozof, matematikçi, tarihçi B. Russell, "*Batı Felsefe Tarihi*" adlı eserinde, Yunan uygarlığını kuran öğelerin, zaten binlerce yıldan beri Mısır ve Mezopotamya'da bulunmakta olduğunu, oradan da komşu ülkelere yayıldığını belirtmiş, fakat yine de matematiği, bilimi ve felsefeyi Yunanlıların bulduğunu iddia etmiştir. Ona göre, Yunanlıların bu başarısını açıklamak ölçüsünde güç ve şaşırtıcı, hatta gizemli bir iş yoktur. Asıl şaşırtıcı olan, Russell'ın, Mısırlılar ve Babilliler arasında aritmetik ve biraz geometri bulunduğunu, fakat genellikle parmak hesabından öteye geçememiş oldukları yönündeki gerçeği yansıtmaktan çok uzak sözleridir.¹⁴ Macit Gökberk'e göre ilk Yunan düşünürleri, bir takım bilgileri elbette doğudan almışlardır; bu arada, özellikle geometri bilgilerini Mısırlılardan, astronomi bilgilerini de Babillilerden edinmişlerdir. Ama Yunanlıların doğu'dan aldıkları bu bilgileri, bu bilme gereçlerini işleyiş ve değerlendirişlerinde, Yunan düşüncesinin, başka hiçbir yerde bulamadığımız başarısını çok açık olarak görebiliriz. Mısır geometrisi pratik-teknik gereksinimlerden doğmuştu. Mısırlılar buldukları geometri teoremlerine empirik bir yolla varmışlardı. Örneğin yüzeyleri ölçmede kullanılan formüller, bugünkü geometride olduğu gibi, bir takım axiom ve tanımlara dayanan bir sistem meydana getirmiyordu; bunlar tek başlarına, dağınık bir halde idiler, aralarında bir bağıntı yoktu. İşte Yunanlıların bu alanda ulaştıkları büyük başarı: Mısırlıların parça parça bilgilerinden bir sistem geliştirmek, yalnız teknik nitelikte olan bilgilerinden teorik bir bilim yaratmak olmuştur. O sıralarda doğuda çok ilerlemiş olan başka bir bilgi kolunda, astronomide de durum böyleydi: Babillilerin ünlü astronomisi, yıldızlara tapan Babillilerin dinine dayanıyordu, bu dinin ve pratiğin hizmetindeydi. Yunanlılar, Babillilerin zengin gözlem gereçlerinden yararlanmışlar, ama sonunda, bu pratiğin emrindeki dağınık gereçlerden yararlanmışlar, ama sonunda, bu pratiğin emrindeki dağınık gereçlerden gökyüzünün bilimsel bir görünüşünü çizen bir teori kurmuşlardır. Bütün bunlardan görüyoruz ki: Yunanlılar, doğruya ve bilgiye, doğrunun ve bilginin kendisi için yönelmiş olan bir bilimin, bir felsefenin ilk yaratıcılarıdır. Bu söylenenleri göz önünde tutarsak, yani bugünkü anlamında bilim ve felsefenin beşiğinin Antik Yunan olduğunu düşünürsek, Yunan felsefesinin önemi kendiliğinden belli olur. Yunan düşüncesi, bilim ve felsefeyi yaratan özelliği ile sıradan bir tarih araştırmasının konusu değildir. Avrupa kültürünün, bütün batı kültür çevresinin kurucu düşüncelerinin, bugüne kadar süregelen başlıca ilkelerinin kaynağı burası olduğu için, üzerinde çok önemle durulmaya değer. Yunan felsefesi tarihinden, bir de tek tek bilimlerin meydana gelişlerinin tarihini öğrenebiliyoruz.¹⁰ Bilim ve felsefeyi Yunan düşüncesinin yarattığı yönündeki düşünce daha ileri götürülerek, bu yaratının bir mucize eseri olduğu da iddia edilmiştir. E. Renan'a göre, "güneş altında tek mucize vardır, bu da Yunan Mucizesi'dir". Renan, Yunan'ın bu mucizeyi yaratmasının sebebi olarak da, Yunan ülkesine hâkim olan iklimi göstermektedir. Maine'e göre de doğa kuvvetleri hariç, evrende hareket eden ne varsa hepsinin kaynağı Yunan'dır.¹⁵ Çok dar bir kara parçası üzerinde gelişen İyonya uygarlığının doğuşu, uzun bir süre "Yunan Mucizesi" olarak adlandırılmıştır. Ancak dünya uygarlık tarihi üzerinde yürütülen araştırmalar, yavaş yavaş konuyu daha geniş bir görüş açısı içinde ele alma olanağı sağlamıştır.¹² Andre Bonnard'a göre, Yunanlılar bilimi mucizevi bir şekilde keşfetmemişler; bilimi sözcüğün çağdaş anlamında keşfetmişler, yani bilimsel yöntemi keşfetmişlerdir. Bilimsel yöntemin keşfini başarmaları da, onlardan çok önce Kaldelilerin (Babilliler), Mısırlıların ve daha başkalarının yıldızlar hakkında olsun, geometrik biçimler hakkında olsun, yığınla gözlem biriktirmiş olmalarıdır; bu gözlemler örneğin denizcilerin denizde yollarını bulmalarını, köylülerin tarlalarını ölçmelerini, çalışmalarını için tarih belirlemelerini sağlamaktaydı.¹⁶ Doğu biliminin hiçbir zaman teorik ve soyut bir bilim anlayışına yükselebilecek ölçüde faydacı ve empirik kaygılardan kurtulamamış olduğunu, Pythagorasçıların, Yunanlıların doğu halklarından almış oldukları parça parça ve faydacı kavramları kullanarak aritmetik ve geometrinin gerçek kurucuları olduklarını savunmuş olan A. Arslan da "Metafizik" in çevirisine yazdığı dipnotta, son elli yılın arkeolojik keşiflerinin ve filolojinin kaydettiği

ilerlemelerin artık eskiden olduğu gibi Yunanlılarda bilimsel düşüncenin mutlak orijinalliğini ve Yunan mucizesinin kendiliğinden ortaya çıkışını savunmaya imkân vermemekte olduğunu, bugün artık Mısır uygarlığı gibi, Orta Doğu'nun eski uygarlıklarının (Hititler, Babilliler, Asurlular vb.) 6. yüzyıl düşünürlerine, hiç olmazsa üzerlerinde dehalarını uygulayacakları bol miktarda malzemeyi vermiş olduğunun kesin olarak belirlenmiş olduğunu "ifade etmekten geri duramamıştır.¹⁷ Bu yüzden, Yunanlıların kendilerinden daha eski uygarlıklara çok şeyler borçlu oldukları, bilimdeki atılımlarını tarihsel süreklilik anlayışı içinde açıklamanın daha uygun olduğunu söylemek yerinde bir ifadedir. Örnek vermek gerekirse; kozmoloji (*evrenbilim*) üzerinde yaptığı çalışmaları sayesinde, ilk filozof ve bilim adamı olarak gösterilen Thales'in, yaklaşımlarının aslında orijinal olmadığı artık herkesçe bilinen bir gerçektir. Nitekim Mezopotamya ve Mısır Uygarlıları'ndan elde edilen bilgiler Thales'in orijinal bir kozmogoninin (*evrendoğum*) mucidi olmadığını göstermiştir. Gerçekten de dikkatli bir bakış, söz konusu kozmoloji ve kozmogonin, bir yanıyla Mezopotamya ve Mısır Uygarlıları'nın, diğer yandan da kendi uygarlığının ürünü olan mitosların etkisi altında kalınarak ortaya konulmuş olduğunu görmekte zorlanmayacaktır. Nitekim Antik Yunan'da M.Ö. 10. yüzyılı izleyen üç yüz yıl boyunca düşünce hareketlerine ilişkin birer kaynak olarak elimizde İlyada, Odyssea ve ozan Hesiodos'un yapıtlarından başka bir şey yoktur. Bu eserlerde de bilimsel anlamda öğrenebileceğimiz pek bir şey bulunmamaktadır.¹⁸

Thales'in öğretisinin, mythos ile büsbütün ilgisiz olmadığı bilinen bir gerçektir. Nitekim M. Gökberk'te, Thales'te Okeanos sözünün geçmekte olduğunu, Yunan mitolojisinde Okeanos (Okyanus)'un tanrılarla insanların babası sayıldığını, sonra Thales'in suya "tanrısal" demiş olduğunu, bunun da mythosun etkisini ayrıca göstermekte olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Gökberk'in bu sözlerine katılmamak mümkün değildir. Zira "Yunan Erken İlk Çağ'ının dünya görüşüne göre, yeryüzü yuvarlak ve yassı bir diske benzer, Okeanos bu diski çepeçevre sarar. Okeanos aslında bir deniz gibi değil, evrensel bir ırmak ve ırmakların babası olarak tasarlanır. Derin anafolu, burgaçlı diye nitelenmesi akan bir su olduğundandır. İnsan, dünya'nın ucuna doğru hangi yönde giderse gitsin Okeanos'a batar, ertesi sabah yine Okeanos sularından doğup yükselir."¹⁹ Görülen o ki, Thales'in, *ana maddenin*, yani *arkhenin hydor* (sıvı olan) olduğunu ileri sürmesi, her şeyin *hydordan* türemiş olduğunu, *hydorun* değişik biçimleri olduğunu, var olan her şeyin, varlığını, *hydordan* almakta olduğunu söylemesi, Yunan için büsbütün yeni bir düşünce olmayıp mythosun devamıdır. Gerek tarihçi Herodot (M.Ö. 484-425), gerekse Yeni-Platoncu düşünür Proklos (M.S. 410-485) tarafından ilk Yunanlı matematikçi olduğu da söylenmiş olan Thales'in, matematik ve geometri konusunda ortaya koyduklarını da, Mısır'a gittiğinde öğrenmiş olduğu bildirilmektedir. Ayrıca, Diogene Laertius (Diogenes Laertius) tarafından tespit edilmiş olan, Thales'in çağdaşlarından Pheresid'e görüşme talebiyle yazmış olduğu mektupta, iki kez Girit'i ve oradan da Mısır'ı ziyaret ederek bu yerlerin rahip ve astronomlarıyla görüşmek için denizi iki kez Solan'la birlikte aşmış olduğunu, kendisiyle görüşebilmek için bir kez daha aşmaktan tereddüt etmeyeceklerini yazmıştır.²⁰ Thales, Mısır'da 603 yılındaki Güneş tutulmasını ya bizzat görmüş ya da Mısırlılardan işitmiştir. Çünkü 18 yıl 11 gün sonra, başka bir tutulmanın daha olacağı hesaplanabilir bir durumdur. Ve bu tutulma da 585 yılına rastlamaktadır: "Böyle bir tahmini yapabilmek için Thales'in astronomi bilgisinin tamamen ve gayet kesin olarak yetersiz olduğu şüphesizdir. Şu halde, böyle bir tahmin yapmış olabilir mi ve eğer yapmışsa bunu nasıl başarmış olabilir? Bu soruya verilmiş olan yanıtlardan biri şudur ki, Thales bu tahmini Mezopotamyalılardan elde ettiği bilgi yardımıyla yapmış olmalıdır."²¹ "Thales bu bilgisini, 223 kavuşum aylık devreyi, yani Saros devresini bilen Mezopotamyalılardan, doğrudan doğruya ya da Mısırlılar aracılığı ile öğrenmiş olmalıdır."²² Aristoteles'e göre de, matematik Yunan'da değil Mısır'da doğmuştur. Aristoteles, kast sistemini Mısırlıların yarattığını ve dolayısıyla da matematik sanatların Mısır'da doğmuş olduğunu, çünkü orada rahip sınıfının çok boş zamanı olduğunu savunmuştur.¹⁷ Faklı bir söyleyişle, serbest zaman, *schole* verilmiş olan rahipler, Yunanlıların edinmeye başladığı *mathematikai technai*'yi (matematik sanatlar) icat etmişlerdir. Bu sanatlara geometri, aritmetik ve astronomi de dâhildir.ⁱⁱ Thales'in atalarının Fenikeli olduğu söylenir. İyonyalı olan Thales'in gençlik yılları ticaret işleriyle geçmiştir. Bu nedenle birçok geziye katılmış ve bilgilerini bu gezilerden elde etmiştir. Mısır'da geometriyi, Ortadoğu'da da astronomiyi öğrenmiştir. Nitekim Yunan'da Thales'le başlamış olan kozmoloji, kozmogoni, astronomi ve matematik gibi bilimlerin temelleri, Thales'in gezindiği topraklarda yeşermiş olan uygarlıklar tarafından atılmıştır. Bu alanlar üzerinde yapılmış olan ayrıntılı incelemeler, bu gerçeği kolayca açığa çıkarmıştır. Örneğin, matematiğe mercek tutulduğunda görülen odur ki, Yunan matematiğinin

gerçekleştirdiği büyük atılımının sırrı, Mısır ve Babil matematiğinin özümsemesinde saklıdır. Mısır ve Babil matematiğinin özü uygulamaya yöneliktir. Mısır ve Babilliler, deneme ve yanılgılar yapmışlardır. Hatta bunun için bazı aletler yaparak kullanmışlardır. Herodot'a göre, matematiğin ilk kez Mısır'da ortaya çıkışının nedeni de budur. Bilindiği gibi, Mısır topraklarının %97'si tarıma elverişli değildir; Mısır'a hayat veren, Nil deltasını oluşturan %3'lük kısım'dır. Bu nedenle, bu topraklar son derece değerlidir. Oysa her sene yaşanan Nil nehrinin neden olduğu taşkınlar sonucunda, toprak sahiplerinin arazilerinin sınırları belirsizleşmektedir. Toprak sahipleri de sahip oldukları toprakla orantılı olarak vergi ödedikleri için, her taşkından sonra, devletin bu işlerle görevli "geometricileri" gelip, gerekli ölçümleri yapıp, toprak sahiplerine bir önceki yılda sahip oldukları toprak kadar toprak vermeleri gerekmektedir. Herodot, geometrinin, işte bu ölçüm ve hesaplarının sonucu olarak oluşmaya başladığını söylemiştir. Kimine göre, söz konusu önermeyi evirmek daha doğrudur. Buna göre, matematik Mısır'ın ürünü değil, Mısır, Nil'in denetlenmesi ve kullanımı için gerekli matematiğin ürünüdür. Kaynağı Babil astronomisi olan bu matematik, Mısır'da dev bentler, piramitler, saraylar inşa ettiren mühendislik bilimini var etmiştir. Matematik, düşünce biçimiyle düzen kurma ve onu sürekli kılma çabası, Mısır üzerinden Fenike tüccarları kanalıyla Akdeniz kolonileri olan Girit, Mikene, Efes, Bergama, Atina, Sparta gibi Ege'nin iki yakasındaki İon kentlerine taşınmıştır. Antik Yunan'a ulaşan matematik, Yunanlıların elinde eskisinden çok farklı parlak bir görünüm ve yüksek bir seviye kazanmıştır. Yunan matematiğini, Mısır ve Babil matematiğinden farklı ve ileri yapan en büyük özellik, soyut ve tümdengelimli olmasıdır. Bu özellik, ispat düşüncesinin ilk kez Yunan matematiğinde ortaya çıkmış olmasının nedenidir. Yunan-öncesi uygarlıklar da, örneğin "Mezopotamya ve Mısır matematiğinin hiçbir bölümünde ispat yoktur. Mezopotamya ve Eski Mısır'da yazıcı okullarında aritmetik, cebir ve geometri bir kurallar dizisi olarak öğretilmiştir. Hiçbir genel kural belirtilmemiş, yapılan işlemlerin gerekçesi açıklanmamıştır. Verilen örneklerin çözümü sözel olarak, retorik anlatımla belirtilmiş; sonuca ulaşmak için 'şöyle yap, böyle yap' denilmiştir".⁴ Çünkü söz konusu uygarlıklarda, problemlerin çözümleri teorik değil, pratiktir. Buna rağmen, çözümlerin çoğu doğrudur. Yunanlılar sorunlarının çözümlerinde hep "neden" ve "niçin" sözcükleriyle soru sorarak sonuca gitmişlerdir. İşte, bu "neden" ve "niçin" sorularına verdikleri yanıtlarla kendilerinden önceki uygarlıklardakinden daha ileri bir bilim anlayışına ulaşmışlardır. Belli bir mantık düzeni içinde gelişen tümdengelimli bir ispat yöntemi geliştirmişlerdir. İzledikleri yöntemde, önce "tanım"lar vermişlerdir. Daha sonra, "aksiyom" diyeceğimiz belli kabulleri sıralamışlardır. Bu aksiyomlar altında "teorem"lerin hipotezlerini sunmuşlar, bu koşullarda teoremleri ispatlamışlardır. Bu büyük atılımı daha önceki uygarlıkların hiç biri gerçekleştirememiştir. Yunanlıların gerçekleştirmiş olduğu bu ispat düşüncesi, matematik tarihinde bir ilktir, büyük bir atılımdır, büyük bir devrimdir, ama *mucize* değildir. "İşte kısaca özetlersek bazı koşulların ortaklaşa etkisi Yunan uygarlığının doğuşunu hazırlar ve olanaklı kılar. Yunan uygarlığının doğuşuna uygun bir durumun ne yalnızca doğal koşullar (iklim, toprak ve deniz), ne de tarihsel zaman (önceki uygarlıklardan gelen) ne de yalnız toplumsal koşullar (yoksullar ile zenginlerin çatışması, tarihin bu "motoru") değildir. Bir takım bilim adamları ya da öyle geçinenler 'Peki Yunan mucizesi'ne ne diyorsunuz?' diye haykıracaktırlar. Yunan mucizesi falan yoktur."¹⁶

IV

Demir Çağında Doğu Akdeniz havzası, günümüzdekinden çok farklı biçimde sık ormanlarla kaplıydı. Özellikle bugünkü Lübnan ve Suriye'nin bulunduğu bölgede yer alan sedir ormanlarından gemi yapımı için çok uygun olan bir kereste türü elde ediliyordu. Yunanistan'da geniş ormanlık alanlar bulunuyordu ve Yunanlılar bu sayede gemi yapıcılığında çok ilerleyerek kısa sürede tüm Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyıları boyunca su buldukları her yerde yeni yerleşim merkezleri kurmuşlardı. Bu yeniliklerin bilimin gelişimini de olumlu yönde etkilemiş olması doğaldır. Gemi yapıcılığının ve denizciliğin ilerlemesi ile insanlar uzak ülkeleri görme olanağına sahip oldular ve bunun bir sonucu olarak da ticaret de gelişmişti. Aylar süren seferler boyunca farklı ülkeler ve farklı insanlar tanıyan tüccarlar kendi ülkelerinde bulunmayan malları satın almanın yanı sıra yeni bilgiler de edinmişlerdi. Babillilerden bir şeyi Mısırlılardan başka bir şey, Hintlilerden apayrı bir şey öğrenmişler ve bu bilgileri de ipek ya da baharatın yanı sıra ülkelerine taşımışlardı. Yunanlıların o dönemde Babillilerden ve Mısırlılardan özellikle ilgilerini çeken astronomi alanında öğrendikleri çok şey vardır.⁸ Bilimin doğuşuna ve gelişimine tarihsel süreklilik içerisinde bakıldığında, sadece Yunan'ın diğer uygarlıklardan alımlamalar yapmış olduğunu değil, diğer uygarlıkların da birbirlerinden alımlamalar yapmış oldukları görülür.

Örneğin Mısır'ın büyük bir uygarlılık olduğu, yüksek bir seviyeye ulaşmış olduğu doğrudur. Fakat

Mısır'ın iki büyük uygarlığa komşu olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu uygarlıklar Hint ve Çin uygarlıklarıdır.

E. Kâhya'ya göre, Hint bilimi erken dönemde Yunan'da, daha sonra da İslam dünyasının erken dönem bilimsel faaliyetlerin şekillenmesinde önemli katkılar yapmıştır. Hint uygarlığı ile komşuları arasında yoğun bir bilgi alış verişinden bahsetmek mümkündür. Sadece İran gibi yakın komşuları ile değil, aynı zamanda Mısır gibi, Yunan gibi, nispeten daha uzak olan ülkelerle aralarında yoğun bir bilgi alış verişini olduğunu belirleyebiliyoruz. Erken dönemde yaşanan etkileşimde, İran, Ortadoğu ülkeleri ile Hint arasında adeta köprü vazifesini görmüştür.¹¹

Bilimin batı toplumlarıyla sınırlı olmadığını, batılı olmayan toplumların da son derece gelişmiş ve sofistike bilim kültürleri olduğunu görebilmek için başvurulması gereken belki de en önemli kaynak G. Sarton'dır. Sarton'ın 1927 ile 1948 yılları arasında yayımlanan "Introduction to the History of Science" (Bilim Tarihine Giriş) adlı eserinin en şaşırtıcı yönü, dört ciltlik bu kronolojik çalışmanın ilk üç cildinin büyük ölçüde İslam dünyasında bilim konusuna ayrılmış olmasıdır. Sarton, İslam olmaksızın batı biliminin düşünülmeceğini açıklamakla kalmamış; İslam'ın bilime katkısının, hem nitelik hem de nicelik bakımından, bilimi sadece batının eseri olarak görenleri kaygılandırarak boyutta olduğunu gözler önüne sermiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak denilebilir ki, Yunanlılar diğer uygarlıkların birikimlerinden yararlanarak büyük bir gelişme, büyük bir atılım, büyük bir sıçrama gerçekleştirmişlerdir. Yunanlıların bu övgüye değer, görkemli başarısı, salt kendi uygarlıklarının ürünü olmaktan çok, bütün eski uygarlıkların hazırladığı ortak bir süreçtir. Bilimin doğuşunu tüm eski uygarlıkların katkı yaptığı bir süreç olarak görmek, Yunanlıların sürece yaptıkları övgüye değer, görkemli katkılarını küçümsemek veya göz ardı etmek anlamına gelmemektedir. Antik Yunan, bilimin doğuşu, gelişimi söz konusu olduğunda büyük, ama çok büyük öneme sahip bir uygarlıktır. Fakat bu büyük önem, gerçekçi bir bakışla anlaşılmalı. Bilimin doğuşu ile ilgili farklı görüşler olması doğaldır. Fakat farklı uygarlıkların ortak ürünü olduğu açık iken, bilimin doğuşunu sadece bir ulusa, bir uygarlığa mal etmek ve hatta birdenbire, mucize eseri doğduğunu söylemek pek doğal değildir. Farklı nedenlerden ötürü ortaya atılmış olan ve doğal olmayan bu görüşün doğru olmadığı her geçen gün biraz daha açığa çıkmaktadır. Bilimin doğuşunu tarihsel süreklilik içerisinde irdelemek ise düşünce ufukumuzu her geçen gün biraz daha genişletmektedir

KAYNAKLAR

1. Sarton, G. Bilim Tarihi. çev. Demir, R. Felsefe Dünyası 1994; 11:69-80. (History of Science. Encyclopedia Americana 1956: 24: 413-417).
2. Unat, Y. Asâr-ı Bâkiye ve Yazılış Yöntemi. Osmanlı Bilimi Araştırmaları 2005;7(1); 23-24. Available from: (<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuoba/index>)
3. Yıldırım, C. Bilim Tarihi. 1 st ed. Remzi Kitabevi 1992. pp: 14,17,19-20.
4. Gündüz, A. Mezopotamya ve Eski mısır Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür. Bûke Yayınları 2002. pp: 20, 273, 296.
5. Serdar, Z. Thomas Kuhn ve Bilim Savaşları. çev. Kılıç E. Everest Yayınları 2001. pp:19-20.
6. Kahya, E. Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın Ardından. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 1995; 6: 427-450.
7. Sayılı, A. Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp. Türk Tarih Kumru 1966. pp:7-8.
8. Bernal, J. D. Modern Çağ Öncesi Fizik. çev. Yurtören D. Tübitak Popüler Bilim Kitapları 1995 pp: 66.
9. Burkert, W. Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri. çev. Yavuz, M. F. İthaki Yayınları 2012 pp: 9-12.
10. Gökberk, M. Felsefe Tarihi. Remzi Kitabevi 1985. pp:14-16,21.
11. Kahya, E. Hint'te Bilim. Nobel Yayın Dağıtım 1999. pp:1,68,75.
12. Tekeli S, Kâhya E, Dosay M. Bilim Tarihine Giriş. Nobel Yayın Dağıtım 1999. pp: 2-5,18.
13. Karlığa, B. Batıya Doğru Akan Nehir. Bahçeşehir Üniversitesi, Medeniyet Araştırmaları Merkezi 2012. pp:89.
14. Russell, Bertrand. Batı Felsefesi Tarihi. çev. Muammer Sencer, Say Kitap Pazarlama 1983 pp:11.
15. Meriç, C. Umrandan Uygarlığa. İletişim Yayınları 1998. pp: 10.
16. Bonnard, A. Antik Yunan Uygarlığı I. çev. Kurtgözü K. Evrensel Basım Yayım 2004. pp: s:36.
17. Aristoteles. Metafizik. çev. Arslan A. Sosyal Yayınları 1996. pp: 79-80,981b-20.
18. Theil, P. Dünyamızı Kuranlar. çev. Tiryakioğlu S. Varlık Yayınları 1979. pp: 21.
19. Erat, A. Mitoloji Sözlüğü. 13 th ed. Remzi Kitabevi 2004. pp: 267.
20. Sena, C. Filozoflar Ansiklopedisi. Remzi Kitabevi 1975. pp: 385.
21. Küyel, M. T. Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp Adlı Eserinin Muhtasarı. Atatürk Kültür Merkezi Yayını 1996. pp: 67.
22. Heath, T. A History of Grek Mathematics. 1. st ed. Oxford: The Clarendon Press 1921. pp: 137-138.
23. Bernal, M. Kara Atena. çev. Buze, Ö. 2 nd ed. Kaynak Yayınları 2003. pp: 69.

i Ülkemizde akademik bilim tarihi çalışmalarının başlatıcısı olan ve 5 TL'lik banknotların arka yüzünde resmi bulunan, bilim tarihçi Ordinaryus Profesör Aydın Sayılı (1913-1993), George Sarton'un öğrencisi olarak dünyada bilim tarihi alanında bilinen ilk doktora derecesinin sahibi olmuştur.

ii Aristoteles, sadece Platon'un öğrencisi olmakla kalmamış, aynı zamanda Mısır'da on altı ay kalarak buradaki rahiplerle öğrenim görmek için kafasını usturayla tıraş ettirdiği söylenen büyük matematikçi ve astronom Knidoslu Evdoksos zamanında Akademi'de öğrenim de görmüştür. Aristoteles aynı zamanda Mısır konusunda Herodotos'un yoğun etkisi altında kalmış ve açıkça görüldüğü gibi, bu ülkeye büyük bir hayranlık duymuştur. Her ne kadar zaman zaman Mezopotamya ve İran uygarlıklarının çok eski olduklarını vurgulamışsa da, görünüşe göre, asıl görüşü en eski halkın Mısırlılar olduğudur... Aslında, Aristoteles'in Mısır'a duyduğu hayranlık, bir bakıma Herodotos'un hayranlığını da ötesine geçmiştir. Herodotos Mısırlıların anahtar bilim olan geometriyi pratik nedenlerle -yani, Nil'in taşması ile işaretlerin ortadan kalkmasından sonra toprağın ölçülmesi için- geliştirdiklerine inanırken, Aristoteles ise rahipler tarafından teorik olarak geliştirildiği kanısındadır.²³

SAVAŞTAKİ DÜŞMANLARDAN BİR DİĞERİ: TÜBERKÜLOZ

Another Enemy in War: Tuberculosis

Kadircan KESKİNBORA¹

¹Bahçeşehir Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

ÖZ

Çeşitli formlarda vücudu enfekte eden tüberküloz, edebiyat ve sanat alanında birçok eserin konusu olmuştur. İyileşme sağlandıktan sonra bile, süregelen bir sağlık sorunu olarak ve yeniden enfeksiyon tehdidi devam eden önemli ve ölümcül bir hastalıktır.

Tarih öncesi Afrika'sında varlığı ispatlanan tüberküloz, insanların kıtalar arası geçişleriyle beraberlerinde, 9000 yıl önce, belki de daha önce açılan Bering Boğazından Amerika'ya geçmiştir. Göçen insanlarla beraber yayılan tüberküloz bütün dünyada aynı oranda görülmemektedir. Hastalığın yaygınlığı zaman zaman çok artmakta ve bazı yörelerde yüksek oranlarda görülebilmektedir. Dünya nüfusunun içte biri bu hastalıkla enfekte ise de, çoğu kişide hastalık oluşmamaktadır. Tüberküloz mikobakterisi, diğer enfeksiyon hastalıklarında olduğu gibi, vücuda girer girmez hemen aktif olmamakta, geçim sıkıntısı, gıdasızlık, fakirlik, uykusuzluk, yorgunluk, olumsuz sosyal yaşam, içki ve sefahat hayatı, rutubetli ve karanlık ev yaşamı gibi kötü yaşam koşullarıyla hastalık başlamaktadır.

Olumsuz koşulların en kötüsü olan savaş ve esirlik, tüberküloz hastalığına yakalanmaya bir hayli yatkınlık yaratır. Böyle bir örneği yaşamış olan, Rus Ordusu tarafından esir edilen bir Osmanlı subayının günlüğü gözden geçirilecektir. Buradan hareketle hem Birinci Dünya Savaşındaki Osmanlı Doğu Cephesindeki koşullar, hem de Rus esirliği hakkında Ruslara esir düşen askerin ağzından bazı fikirler edinilecek ve bu önemli bulaşıcı hastalık tarihçesiyle beraber gözden geçirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tüberküloz, Tıp Tarihi

ABSTRACT

Tuberculosis is a disease that infect the body in various forms, the subject of many works of literature and arts. It is an important and killing disease as a chronic health problem and continuous threat of reinfection although after healing. Tuberculosis almost certainly was well established in prehistoric Africa. As humans left that continent to populate the globe, they took this disease with them, reaching the Americas before the Bering Strait opened 9000 years ago, and perhaps much earlier. As tuberculosis spread with these migrating peoples, it was not uniformly endemic. Disease prevalence soars at some times and remains high in many places; although one third of the world's population is infected, almost most people will never experience the disease. Unlike the other infectious diseases, the mycobacterium tuberculosis does not activate illness as soon as entering the body. The disease begins after the bad life conditions such as bad straits, undernourishment, poorness, sleeplessness, fatigue, negative social life, alcoholism, debauchery, living in damp and dark houses.

The worst negative conditions which are war and captivity create highly predisposition to catch tuberculosis. An example of this situation, an Ottoman officer who was captivated by Russian Army during the First World War will be studied by way of examining his diary. Moving up from this point, some information will be made about the conditions of the Ottoman's East Front as well as the conditions of the captivity under Russia. And this prominent infectious disease, tuberculosis disease will come under review together with its history.

Keywords: Tuberculosis, History of Medicine

Bu makalenin kaleme alınma amacı, olumsuz sosyoekonomik koşulların oluşumunu kolaylaştırdığı Tüberküloz (verem) hastalığı ve tüberkülozla mücadele tarihine başka bir açıdan bakmaktır.

Tüberküloz bakterisi, diğer enfeksiyonlu hastalıklarda olduğu gibi, vücuda girer girmez hemen aktif olmamaktadır. Geçim sıkıntısı, gıdasızlık, uykusuzluk, yorgunluk, olumsuz sosyal yaşam, içki ve sefahat hayatı, rutubetli ve karanlık ev yaşamı gibi olumsuz koşulların bağışıklık sistemini kırması sonucu hastalık başlamaktadır. Bağışıklık sistemi yeterince güçlü olmayanlarda eskilerin tabiriyle "Gallopian Fitizi" yani çok hızlı seyredir.¹

Lokman Hekim Dergisi, 2016; 6(3):174-184

Geliş Tarihi-Received: 26.07.2016; Kabul Tarihi-Accepted: 31.08.2016

İletişim-Correspondence Author: Kadircan Keskinbora, Bahçeşehir Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD-

Bahçeşehir University, Faculty of Medicine, Department of Medical History and Ethics, İncirli Cad. 43/5, 34740, Bakırköy / İstanbul-Türkiye.

kadircan.keskinbora@gmail.com

Verem hastalığına bir çok isim verilmiştir. İnsanları eriterek öldürdüğü için “*Tüketim hastalığı*” anlamındaki “*Consumption*”, hastaları soldurarak yok ettiği için “*Beyaz Ölüm*” (white death), beyaz veba (white plague) ve çok insanın yaşamını sonlandırdığı için de “*Ölümün Kaptanı (Captain of the Death)*” diye anılırdı. Romalılar bu hastalığı, hırıltılı nefes alıp verme ve öksürükle balgam atma anlamındaki “*Phytisis*” adını koydular.^{2,3} Bizim dilimizde ise “ince hastalık, teverrüm, zaafiyet, duman” adlarıyla anılan veremin en çok kullanılan tanımı “*İnce Hastalık*”tır.

Çeşitli formlarda vücudu enfekte eden, edebiyat ve sanat alanında birçok eserin konusu haline gelmiş tüberküloz, iyileşme sağlandıktan sonra bile, bir sağlık sorunu olarak ve yeniden enfeksiyon tehdidi devam eden önemli bir hastalıktır. Bulaşma riski yüksek bir hastalık olduğu, insandan insana soluduğumuz hava, kullandığımız eşyalarla geçtiği için, birlikte yaşayan aile bireyleri de tehlike altındadır. Olumsuz koşulların en kötüsü olan savaş ve esirlik tüberküloz hastalığına yakalanmaya bir hayli yatkınlık yaratır. Böyle bir örneği yaşamış olan, yedek subay olarak Birinci Dünya Savaşına katılmış, eli kalem tutan ve günlük yazmış bir Osmanlı askerinin Rusya’da esirliği sırasında ortaya çıkan verem hastalığını ve yaşamının sonrasını konu alan günlüğü gözden geçirilecektir. Askerlik ve tutsaklık yaşamı 9 yıl süren ve memleketine 13 yıl sonra dönebilen bu asker evine aktif verem hastası olarak dönebilmiştir. Buradan hareketle hem Birinci Dünya Savaşındaki Osmanlı Doğu Cephesindeki koşullar, hem Rus esirliği hakkında Ruslara esir düşen askerlerin ağzından bazı fikirler edinilecektir. Ayrıca, bu önemli bulaşıcı hastalık, tarihçesiyle beraber gözden geçirilecek, adı geçen hastalığın tedavisindeki güçlükler ve başarılarla beraber güncel durumunun genel değerlendirmesi yapılacaktır.

TARİHÇE

Tüberküloz dinazorlar çağından beri dünyada var olan bir mikrobik hastalıktır.⁴ Tarih öncesi Afrikasında varlığı ayrıca gösterilmiş olan tüberküloz, insanların kıtalar arası geçişleriyle beraberlerinde, 9000 yıl, belki de daha önce açılan Bering Boğazından Amerika’ya geçmiştir. Göçen insanlarla beraber yayılan tüberküloz bütün dünyada aynı oranda yaygın değildir.⁵

İnsanlık tarihi kadar eski bir tarihi olan bu hastalık hakkında diğer bilgiler milattan üç bin yıl önce Nil nehri kenarındaki Dar Abu-El Naga isimli kasabada yaşamış olan ve kanlı balgam çıkararak ölen genç bir kızdan öğrenilmiştir.⁶ DarAbu El-Naga’da yaşamış olan kız çocuğunun kavruk yapıda, ateşi, hemoptezisi ve kambur bir çocuktur. Din adamları “verem bela bir hastalıktır ve Allah onun şifasını vermemiştir” diyerek onu büyü yaparak tedavi etmek istediler. Mumyasında yaygın tüberküloz olduğu anlaşıldı.

M.Ö. 1000 li yıllarda yaşamış olan Rahip Nesperehan’un mumyasında belirgin kifozite (kamburluk) ile birlikte psoas apsesi tespit edilmesi onun Pott hastalığı denilen vertebra tüberkülozu (omurga kemikleri veremi) ve vücudunda Mycobacterium Tuberculosis (MT) ile hastalandığını göstermektedir.^{6,7} MÖ. 700 yılında henüz on yaşındayken ölen Peru’lu çocuk Hacienda Agua Salada’da gömüldü. Bu çocuk Pott hastalığı yüzünden mezarında oturarak bırakılması için özel bir sistem yapılmıştı. Onda ayrıca karaciğer, böbrek ve perikardında tüberküloz tespit edilmişti. Araştırmacılar bu üç mummyda da MT göstermekle kalmamışlar PCR (polymerase chain reaction) yöntemiyle basilin DNA’sını ortaya çıkarmışlardır. Peru’da bulunan 140 mummyanın yedisinde tüberküloz tespit edilmiştir.⁷ Günümüzden 2,500 yıl önce Bodrum’un karşısındaki Kos adasında yaşamış olan Hippocrates’in kitapçıklarında veremin daha çok 18-35 yaşlarındaki kişilerde görüldüğü yazılıdır.⁷

Aceves-Avila ve arkadaşlarının Meksika’da 16. yüzyılda yaşamış Amerikan yerlilerine ait 443 iskelette, romatizmal hastalıklar yönünden yaptıkları araştırmada 19 Pott hastalığı görmelerine karşın Gut görülmemiştir.⁸

Verem hastalığının kliniğiyle ilgili bilgileri Roma İmparatorluğu döneminde hekimlik yapmış olan iki Anadolu hekimden öğreniyoruz:⁹

Kapadokyalı Aretaeus veremli hastaları şöyle tarif etmiş: “*Sesleri kısık, boyunları hafif bükük ve sert; parmakları silindirik fakat eklemleri şiş, bedenleri iyice erimiş olduğu için kemikleri belirginleşmiş. Tırnakları eğri, yassılaştırmış ve kırılğan; burunları keskin ve silindirik, yanakları belirgin derecede pembeleşmiş, gözleri iyice çukura çekilmiş fakat parlaklığını kaybetmemiş... Yüzü kadavra gülüşü haline gelmiş. Kol ve bacak kasları erimiş. Kadınların sadece meme başları kalmış. Kaburgalarının başladığı ve sonlandığı yerler eklemleri net bir şekilde seçiliyor. Skapulalar kuş kanadı halini almış*”.

Hekim Aretaeus, intermittant ateş ve terleme ile birlikte, genel bitkinliğin de mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Bergamalı hekim Galen, veremi az bulaşıcı bir hastalık olarak niteleyerek, ateş, terleme ve hemoptizi belirtilerini sıralamaktaydı. Tedavisi içinde perhiz ve egzersiz yapmak, seyahat etmek yeterliydi. İlaç önermemekte, hastayı etki altına almak için, “*Ne söylüyorsam onu yap. En iyisini ben bilirim*” demektedir.⁹

Üç yüz milyon yıldan beri soyunu sürdüren verem mikrobu, doğada her yerde, örneğin sularda, otlaklarda, çamurda, toprakta, otta bol miktarda bulunur. İnsanlarda hastalık yapması sığırların ehlileştirilmesiyle başlamıştır. Büyük baş hayvanları ile yaşamaya başlayan insanlar, hayvanların sütü ve etiyle ilk kez “*Sığır tipi verem basili*” olan “*Mycobacterium Bovis*” ile karşılaşmışlardır. Önceleri bu mikropla lenf bezlerinde kemiklerde yaptığı verem hastalığı görülüyordu. İnsanlara bulaşan bu tür mikrop sonradan değişerek en çok akciğerlerde verem hastalığı yapmaya başlamıştır. Sığır tipi verem basili sonradan DNA’sını değiştirerek daha virülan olan insan türüne “*Mycobacterium Tuberculosis Humanus*” dönmüş ve bu değişiklik insanları kırıp geçirmeye sebep olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa nüfusunun %70’i vereme yakalanmış ve bunların 1/7 si de ölmüştür. Verem, yoksulların, fakirlerin ve dâhi derecesinde yetenekli sanatçıların erkenden ölmesine sebep olmuştur.^{2,3}

Verem tarihi hakkında araştırma yapanlar, milattan önceki ve sonraki yüzyıllarda tüberkülozun belirli dalgalanmalar yaptığını ortaya çıkarmışlardır. M.Ö. 1500-750 yılları arasında Nil vadisinde, 1500-50 arasında Eski Yunan’da; M.S. 250-1500 süresinde Amerika’da, M.S.1000-2000 arasında da Avrupa’da epidemiler yapmıştır. Bu salgınlarda belirli bir süreç içinde hastalık en yüksek seviyeye çıkmış ve sonradan ani olarak azalmıştır.¹⁰ Bu tür salgın dalgalarının oluşmasında, bağışıklık sistemi, sosyo-ekonomik olaylar ve hastalığın doğal seyrinin etkisi vardır. Bunlar arasında nüfus artışı, gelir farklılığı, yoksulluk ve sanayi devrimi önemli etki göstermiştir.

Kimi yazarlar tarafından tıp alanında reformist ve pozitif bilime ilk adım atan kişi olarak kabul edilen ve şov gibi gösterilerle konuşmalar yapıp, dikkatleri ve ilgiyi üzerine çekmek için Hipokrat ve Galen’in kitaplarını yakan Paracelsus (1493-1541), maden iççilerinde veremin daha yaygın olduğunu göstererek siliko-tüberkülozu tanıtmıştır.⁶

Tüberkülozun kavite ve skar dokusuna sebep olduğunu gösteren ilk hekim olan Padua Üniversitesinden Giovanni Battista Morgagni (1682-1771), veremin bulaşıcı bir hastalık olduğuna inandığı için onlara otopsi yapmak istememiştir.⁶

Veremin en önemli belirtisinin ateş yükselmesi olduğu eski çağlardan beri biliniyordu. Beden ısısını ölçebilecek aleti bulmak 1710 yılında Alman fizikçisi Gabriel Daniel Fahrenheit’e (1686-1736) nasip olmuştur.⁶ Bu aletle vücut ısısını ölçmek için yaklaşık 50 cm. uzunluğunda camdan yapılmış bir cihazın rektumdan sokulmasına gerek vardı.

Kırsal alanda yaşamayı tercih eden Amerikan yerlileri, Buffalo denilen yabani sığırlardaki hastalık yapması düşük atipik mikobakterilerin sağladığı bağışıklık sebebiyle vereme tutulmazken; beyazların Avrupa’dan getirdiği gerçek verem mikrobunu tanımadığı ya da bunlara bağışıklıkları olmadığı için kısa sürede hastalanmış ve ağır kayıplar vermişlerdir. Aynı durum, Güney Afrika ve Yeni Zelanda’da yaşayan Maoriler’in de başına gelmiştir. Yerli halk üzerine dışarıdan getirilen verem mikrobunun kötü etkisi Pasifik Okyanusundaki Pitcarin adasındaki olay net olarak göstermektedir.¹¹

TEDAVİ ÇABALARI

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılda veremli hastaların izolasyonu düşünülerek bunun için dağlık yerlerde sanatoryumlar yapılmaya başlanmıştır. Çoğu fakir olan hastalar için hapisane gibi evler kullanılıyordu Zengin olanlar İsviçre’nin Davos ve St.Moritze şehirlerinde yapılan sanatoryumları tercih ediyorlardı.⁹ Bunların sayesinde bu ülkede yeni doğmuş olan ilaç sanayi hızla gelişmişti ve onlarla birlikte bankacılık sektörü de at başı gidiyordu.

Verem hastalığının tanınması, sebebinin öğrenilmesi ve tedavisinde ileri adımların atılması Paris’teki Necker hastanesinde çalışanlar gibi kendisi de veremli olan Rene Laennec’in çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Beş yaşında öksüz kalan Laennec ve iki kardeşini Nantes şehrinde doktor olan amcası büyütüştür. Amca, ihtilalin en alevli günlerinde evin önünde kurulan giyotin devamlı çalışmasını yeğenlerinin görmemesi için, onları evin arkasındaki kapıdan çıkarıp okula gönderiyordu.¹²

Laennec, Napoleon'un İmparatorluğun doktoru için "Tıbbı inanmam fakat Corvisartt'a inanırım" dediği hocanın yanında yetişmişti. Üniversite hocası, bilim adamı, otör, editör, çok iyi bir klinisyen olan Laennec tüberkülozun bütün klinik formlarını gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bilim adamı, başta akciğer olmak üzere, karaciğer, dalak ve diğer organlarda "tüberküloz" denilen kabarcıkların bulunduğunu tarif etmiştir. Otopsi yaparken 7 kez parmağı ölüden kaynaklanan mikrop ile enfekte olmuştur. Laennec, 1819 yılında şişman bir hastayı muayene ederken, solunum seslerini iyi duymadığı zaman, çocukluk devrinde yaptığı gibi, eline geçirdiği kalın bir kâğıdı boru haline getirdikten sonra hastanın göğüs duvarına dayadığı zaman kalb ve solunum seslerini daha net duyduğunu anladı; böylece, akciğer ve kalb sesleri daha net duyması üzerine stetoskopu ilk bulan kişidir.⁶

19. yüz yılın ikinci on yılında sağlığı bozulmuş ve kendi tabiriyle "Paraxysms Asthma" diye değerlendirdiği sağlık sorunu sonradan üzerine ateş yükselmesi de eklenince, Reenfeksiyon Tipi Tüberküloz olduğu anlaşılmıştır. Britanya'nın havası iyi olur düşüncesiyle İngiltere'ye gitmesinin hiç yararını görmeyince tekrar Paris'e dönmüştür. Öksürük nöbetleri üzerine eklenen ateş ve ishal onu iyice zayıflatmıştır. Eskiden tüberkülozlu hastaların bazılarında, durdurulamayan ishal ile perde kapanıyordu. Bu deyim Laennec için de geçerli olmuş 1826 yılında üzerinde çok çalıştığı tüberkülozdan ölmüştür. Yakın arkadaşı olan Boyle 39 yaşında, Marie Francois-Xavier Bichat ise aynı hastalıktan henüz 31 yaşındayken ölmüşlerdir. Bu iki klinik araştırmacı içinde 900 otopsi raporu olan tüberkülozlu hastaların bulgularını "Recherchez sur la phythisic pulmonaire" isimli kitabı yayınlamışlardır.^{5,12}

VEREM BASİLİNİN BULUNMASI

Aslında, önceleri tüberküloz hastalığının sebebinin, ne olduğu hakkında fikir uyuşmazlığı vardı. Bazılarına göre hastalık genetik idi, bazıları göre kötü beslenmeden kaynaklandığına inanılıyordu. Tüberküloz hastalığının özelliklerini ilk kez Fransız askeri hekimi Jean Villemin saptamıştı. Hastalığın oluşmasında bir mikroorganizmanın varlığından uzun süredir kuşkulanıyordu. Jean, tüberkülozun bir mikroorganizma ile oluşan, bulaştırılabilen, bir hastalık olabileceğini göstermişti. 1765 yılında "Tüberkülozun Nedeni ve Özellikleri ile İnsandan tavşana bulaştırılması" adındaki eserinde deneylerinin sonuçlarını yayınladı. Tüberkülozlu balgam şırınga ederek tavşanlara ve maymunlara hastalığı bulaştırdığını bildirdi. Villemin 1768 yılında yayınladığı "Tüberküloz üzerinde İncelemeler" adındaki yazısında bu fikrini ortaya atmıştır.⁶

Koch, 1840 yılında Göttingen'deki hocası Jacop Henle'nin enfeksiyon hastalıklarında mikrobun tam izolasyonunun gerekli olduğunu ileri sürdüğü üç önemli koşul öğrenmişti. Hastalığa yakalanan organda mikrobun gösterilmesi, ikincisi mikrobun organdan izole edilmesi ve saf kültürde üretilmesi ve böylece onun morfolojik ve fonksiyonel özelliklerinin anlaşılması ve saf kültürlerinin deney hayvanlarında üretilmesi ve bunlardan mikrobun elde edilmesiydi. Koch bu ilkelere uyararak yaptığı çalışmalarla 1876 da bacillus anthracis ve kolera vibrionunu da bulmuştu.^{2,7,9}

Tüberküloz basili ilk kez 1882 yılında Robert Koch isimli bir kasaba doktoru, eşi Emmy'nin, kendisine yaş günü hediyesi olarak verdiği mikroskopla gösterdi. Aynı mikroorganizmayı vereme yakalanmış herkeste verem mikrobunu gösterdi ve sonunda "Tüberküloz bulaşıcı, korunabilir ve iyileştirilebilir bir hastalıktır" tezini yayınladı. Bu buluşunu, Almanya, Fransa ve İngiltere'deki tıbbi toplantılarda bilim kurullarına sundu.⁶ 1905 tarihinde verem mikrobunu bulması nedeniyle Nobel ödülünü aldı.

OSMANLIDA VEREMLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Osmanlı İmparatorluğuna modernleşmeyi başlatan II.Mahmut, Maslak'ta sonradan Prevanatoryum olarak kullanılan veremlilere özel hastane yaptırmıştır. Osmanlı Devletinde verem ve tedavisiyle ilgili bilimsel çabalar 1882 yılında Robert Koch'un verem basili bulmasından birkaç yıl sonra başlamıştır. 1885 yılında İstanbul'da balgamda boyama ile verem basili gösterilmiştir. Almanya'da 1890 yılında Koch'un "Tüberkülin" ile verem tedavisi, aynı yıl, Berlin'den dönen Türk doktorları tarafından İstanbul'da denenmiş, tüberkülin aşısı kullanılmış fakat başarılı sonuç alınamamıştır. Bu hekimler, bu gerçeği ve olumlu sonuç vermediğini Gazette Medicale d'orient'te yayınlamışlardır.¹

II. Abdülhamid'in arzusu üzerine Cemiyet-i Tibbiye-i Şahane tekrar tüberküloz konusuna eğilmiştir. Önemli çalışmalar arasında Dr. Nazım Şerafettin'in veremden korunma tedbirlerini sıralayan çalışması ile Dr. Avlonitis'in tüberküloza karşı bir savaş derneği kurulması önerisi büyük ilgi görmüştür. Öneriler arasında hastane ve cezaevlerinde veremli hastalara tükürük hokkası verilmesi şart koşulmuştur. Rus hastanesi hekimlerinden Stchepatiev, Marmara'daki Prens adalarında veremliler için sanatoryum yapılmasını önermiştir.¹³ Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk verem hastanesi olan Heybeliada

Sanatoryumu, 12 Haziran 1924'te Heybeliada'nın güney tarafındaki Çam Limanı'na bakan tepede inşa edilmeye başlanmıştır.

Türkiye'de ilk çocuk verem hastanesi 1906 yılında Şişli'de Baştabip İbrahim Paşa'nın emrinde Etfal hastanesinde faaliyete geçmiştir. Paşa, her ne kadar Kütahya'da da bir sanatoryum yapılmasını istemişse de bu talebi gündemden çıkarılmıştır.

Wilhelm Conrad Röntgen 1895'te X ışınlarını röntgende kullanmaya başlamıştır. İki yıl sonra İstanbul'da Dr.Esat Fevzi Bey kendi yaptığı röntgen cihazıyla Yıldız, Gülhane ve Hamidiye hastanelerinde radyoloji ünitelerini kurmuştur. Pavia üniversitesinden Carlo Forlanini'nin uyguladığı pnömotoraks tedavisi, Akil Muhtar ve Muzaffer Şevki tarafından İstanbul'da kullanılmaya başlanmıştır.¹³

Bilimsel alanda bu gelişmeler oluyorken, Osmanlı İmparatorluğunun özellikle petrol vb madenler açısından zengin ve sömürgecilik için ideal geniş toprakları, emperyal devletlerin ağzını sulandırıp duruyordu. Nihayetinde 1914 yılı sonuna doğru Birinci Paylaşım Savaşı başladı.

Bu savaşta vatan savunmasında hayatını kaybeden şehitlerimizi rahmet ve minnetle anarız. Bu savaştan gazi mertebesine erişerek memleketine dönebilen pek çok insan, sakat veya hasta olarak yaşamına devam edebilmiş, bu nedenle de uzun yaşamları olamamıştır. Bunlardan Ruslara esir düşüp verem hastalığı da kaparak yıllar sonra yurduna dönebilmiş 1894 doğumlu Nâibzâde Talat (Yazgı) Bey'in elimize geçen, Rumi 1331 Ağustosunda (miladi - m. 1915 Ağustos) başlayıp, m. 9 Ağustos 1923'te sona eren hatıra defterinden konumuzla ilgili yerlerinden alıntılarını paylaşalım:

1910 yılında öğrenim nedeniyle Mardin'den ayrılan Talat Bey, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı için başlatılan ilk seferberlik celbinde yedek subay olarak askere alınmıştır. Şam, Halep ve İstanbul'da geçen askeri eğitim döneminden sonra Doğu Cephesinde görevlendirilmiştir.¹⁴

Kalabalık Rus ordusu karşısında yaşanan bozgun ve esir alınmalar, göç eden halk, soğuk, ordumuz askerlerinin giyecek, yiyecek ve genel durumuyla ilgili fikir edinmek için alıntılarını okuyalım:

10 Ağustos 331 (m.23 Ağustos 1915): *Fakat alayın ric'at (geri çekilme) etmekte olduğunu görünce himaye mevzi'ini aldım. Düşman alayı şiddetli bir suretle takip etmekte ve bu ric'atin bir hezimete inkılap etmemesi (bozguna dönüşmemesi) için efradı durdurmak maksadına sarf eylediğim gayretler akîm (sonuçsuz) kalmaktadır. Burada alay kumandanı ile yaveri iki sahra topu ile topçu kumandanı esir oldu. Ricat devam etmektedir. Alay hiçbir yerde toplanamadı. Üç gün devam eden bu ric'atte tabur, bölük belli değildi. Ricatın üçüncü günü Karaçoban civarındaki Güzelbaba Dağları'na geldik. Orada hafif tertibat alarak yerleştik. Bölük 12 nefere tenezzül etti (indi). Pek şanlı muvaffakiyetlerle başlayan sağ cenâh harekâtı, bu hezimete münkalib olarak hitâm buldu (bozguna dönerek son buldu)..... Palandöken Ricatı dolayısıyla Divan-ı Harb'e verilen alayımızın muhakemesi görüldü.¹⁴*

2 Kânûn-i Sani 331 (m.15 Ocak 1916): *Bâdîcevân'dan hareket edildi. 11. Kolordu Karargâhı bulunan Bedrevâs'a muvâsalat edildiği müte'âkıb 18. fırka takviye edildi. 1. Tabur, Koziçan'da esîr olarak birçok zâyi'ât verdi. Tabur kumandanı yaveri esir edildi.¹⁴*

3 Kânûn-i Sâni 331 (m.16 Ocak 1916): *Düşmanın fa'ik (üstün) kuvvetlerle icra etmekte olduğu taarruz teskin edilememektedir. Evvelce ihzar edilen 3. hattı müdafaaya ric'at edildi ise de kıtaat (ordu kitaları, birlikleri) burada da tutunamayarak Köprüköy ve ba'dehû (sonra) Hasankale ihrak edildikten (yakıldıktan) sonra Erzurum tabyaları işgal edildi. Köprüköy'de, Hasankale ve etrafında toplanan kadın, çocuk kâfile-i muhacirin (göçmen kafilesi) cidden yüreği parçalamaktadır. Soğuk bütün şiddetiyle hüküm-fermadır. Kıtaat hemen gayr-i muntazam olarak ric'at etmekte ve hiç bir zaman için durdurmak mümkün olamamaktadır.*

..... *tipi göz açtırmamakta, soğuklar ise şiddetini icra etmektedir. Günde bölükten lâ-ekall 3-4 incimâd (en az 3-4 donma olayı) vardır. Su bile mefkûd (donmuş), çay yapmak için karları karavanada eritmek ve bilahare mataraya koyup kaynatmak suretiyle bir gece uğraşılmaktadır. Efrâd bütün manasıyla aç ve takatsizdir."¹⁴*

13 Şubat'ta Erzurum Ruslara terk olunarak Sakalkesen mevkiine çekilen birlikler her gün bir geriye, Mamahatun ve sonra Tercan'a doğru geri çekilir. Tercan'da silah altına alınan halktan her gece düşmana doğru firarlar olmaktadır. Ancak Haziran ayı sonuna kadar direnebilen birlikler 27 Haziran 332 (m.10 Temmuz 1916) de esir düşer:

"Manzara çok felâketli idi. Mecruh efradın yaygarası bir taraftan, namusumuz gibi sakladığımız güzel tüfeklerin kırılması diğer taraftan!.. Biraz sonra siperimde bulunan tekmil tabur zabitanı bir Rus çavuşuyla birkaç nefer muhafazasında esiren gidiyorduk. Demek ki bir buçuk sene cephe de şerefle

çarpıştıktan sonra en nihayet esaret de mukadder imiş. Ben askerliği bile hatırlamazken şimdi esir bile oluyorum. Düşman, tabur karargâhına muvasalat edince İslâm Bey isminde bir Rus zabiti tarafından işgal ve mevki'in icabına nazaran teselli edildik. Esiri olduğumuz bu ordu tarafından asla tahkire maruz kalmadık. Elbisemize, paramıza ve sair eşyamıza taarruz eden olmadı ancak ale'l-usûl tabanca ve dürbünler alındı. Fırka karargâhı olan Yeniköy'e varınca hastane çadırlarında istirahat ettirildik ve orada Sistrizeler tarafından çay verilmek suretiyle misafirperverlik gördük. Gece oradan maşiyen (yürüyerek) hareket ettik ve sabahleyin ordu merkezi bulunan Karabik'a geldik."¹⁴

"...Orada vicdan ve namusunu Ruslara satan Hasan Bey isminde bir Müslüman ve Türk tarafından isticvâb (sorgu) edildik. İsticvâb o kadar can sıkacak bir şey değildir. Bu, medeniyet ve insaniyet dahilinde yapılırsa kanunidir. Fakat bu namussuz Müslüman tarafından hedef olduğumuz tezyif ve istihzalar (aşşağılama ve alay edilme) o kadar acı idi ki orada intiharı düşünmemek mümkün değildi."

¹⁴

"...Kars ve Gürcistan üzerinden Eylül ayı sonunda Moskova'ya ulaşılır. 25 Türk subayı Moskova'nın kuzey doğusunda Viyatka Vilâyeti'ne bağlı Kotlinc Kasabası'na sevk edilir. Trenle altı gün seyahatten sonra varırlar. Kasaba, il merkezine 40 km. mesafede gayet güzel bir kasabadır. Hayat pek ucuzdur. Maaş muntazaman verilmektedir. Yalnız burada gezmek mahdûddur. Hergün ba'de'z-zevâl (öğleden sonra) saat dörtten beşe kadar muayyen caddeler dâhilinde ve posta hâlinde hava alabilmektedir. Bazen bu müsaade dahi geri alınmakta ve uzak için bile kimse çıkmamaktadır.... Burada ayrı bir karargâh da olmak üzere iki Ermeni zabiti vardır. Bunlar bizi birbirimize düşürüp üzerimize gülmek ve hiç olmazsa bir suretle olsun teşeyyü'a-i sabr (sabri zorlama) etmek için daima fitneler icat etmekten hâlf (boş) kalmıyorlar. Ve bunun için hususî hayatımız pek kıl ü kâl (dedikodu) içinde güzerân etmektedir (geçip gitmektedir). Kânûn-ı Sâni (Ocak) nihayetine kadar burada kalındı."¹⁴

26 Şubat 332 (m.10 Mart 1916): Buradan hareket ediyoruz. Altı gün tren seyahatinden sonra Yaroslav Vilâyeti'ne tâbi' Rinbesk Kasabası'na muvasalet edildi. Misafirhanede bir gece kalındıktan sonra kızaklara rakiben dört gün sonra Paşahonpa'ya geldik.¹⁴

3 Mart 333 (m.16 Mart 1917): Kosteroma vilayetine tâbi' ve 45 km mesafesinde vâki' Nirahte Kasabası'na muvasaletle gösterilen karargâhta (İnas Mektebi) (Kız Okulu) yerleştik, Burası oldukça mu'tedil ma'mûr ve sade bir kasabadır. Hayat da pek behâli (pahalı) değilse de, ekmek biraz azdır, Maaşlar muntazaman verilmektedir.¹⁴

Rusya'da yaşamaya başlamalarından itibaren Talat Bey'de zaman zaman nefes alma zorluğu ve kesik öksürükler olmaktadır. Mayıs ayı başlarında solunum yollarında sorunlar ve devamlı öksürme başlar. Geceleri ateşi çıkmaktadır. Durum ilerler ve kanlı balgam tükürmeye başlar.

21 Mayıs 333 (m.4 Haziran 1917): Mayıs evasıtında (ortalarında) birdenbire takriben bir kilo kan attığımdan ertesi gün doktora muayene oldum. Hemen teverrüm (tubercul pulmonauer) (Akciğer Tüberkülozu) diye teşhis ederek Kosteroma'daki hastaneye gitmek lüzumunu söyledi. Trene rakiben (binerek) bir muhafızla Kosteroma'ya geldim ve 24 Numaralı hastahaneye yerleştim. Bir ay kadar fevkalade tedaviden sonra hastahânedenden çıktım ve yine eski karargâha geldim. Me'a't-te'essüf burada yirmi gün kaldıktan sonra tekrar nüks etti ve yine mezkûr (adı geçen) hastaneye sevk edildim.¹⁴

¹⁴

11 Hazirân 333 (m. 24 Haziran 1917): Bu sefer hastanede yedi ay kaldım. Hakikaten tehlikeli hastalık içindeyim. Derece-i hararetim sabahleyin 37'den akşamda 39 ve 40'dan aşşağı değildir. Buna nazaran gerek tabib-i müdavi ve gerekse Sisteritse taraflarından fevkalâde ihtimam olunmaktadır. Günde dört muhtelif ilâç alıyorum. Ciğerleri beslemek, kan ve öksürüğü kesmek, uyumak ve kuvvet almak için ilâçlar. Bundan başka kırk gün arsenik şırıngası yaptırıldı. Yemeklerim gayet mukavvi (güçlendirici) ve bol. Çamaşır sık sık değiştirilmektedir. Binâ'enaleyh bu hastane benim için, hayatta unutulmayacak kadar kıymetdâr bir hatıradır. Bilhassa Sisteritse'ye medyûn olduğum hiss-i şükran ve muhabbeti asla unutmuyacağım. Bunlar bana hayat veren bir mesken ve bir yardımcıdır.¹⁴

"...Bîtaraf (tarafsız) bir memlekete tebdîl-i havaya göndermek için birkaç defa Moskova'ya yazdılsa da cevap gelmedi. Yedi ay zarfında kendimi topladım. Hastaneden çıkmak istiyorum fakat tekrar nüks etmekten ihtirâzen (çekinme) çıkarmak istemiyorlar. Nihayet ısrarım üzerine çıktım. Nirahte'ye geldim ise de üserâ (esirler) kumandanı, mezkûr hastane ser-tabâbetinin (baştabiplik) takriri (yazısı) üzerine beni belediye hastanesine yatırdı. Buradaistirâhat, ne derece-i ihtimâm ve fedâkâr Rûs milletinin iyiliklerini unutmak mümkün müdür?"¹⁴ Kânûn-ı Sâni 333 (m. Ocak 1918): Nirhate Belediye Hastanesinde devre-i nekâhetimi geçiriyorum. Rusya'da Bolşeviklik hükm-fermâ olduğundan her şeyde olduğu gibi me'a't-te'essüf hastanelerde de intizamsızlık başladı. Demek ki milletlerin ruhlarını değiştiren ahvâl-i idaredir.

*Eski Rusya'nın intizamiyla bugünkü Bolşevik Rusya'sının intizamsızlığı büyük bir tezâd teşkil etmektedir. Rusya Hükümeti'ne değil, Rus milletine acıyorum. Cidden yazık! Sibiryaya sevk edileceğimizden, hastaneden çıktım.*¹⁴

Mart 334 (m. Mart 1918): *Nikolaniski kasabasına muvasalat edildi (ulaşıldı). Burası Op Nehri kenarında 20-30 sene evvel tesis edilmiş şirin bir kasabadır. Yüz hanesi Müslümandır. Bulduğumuz askerî şehrcik (Ovinni Gradok) ile şehir arası bir dere ile yek-diğerinden ayrılmıştır. Karargâhta Müttefik Ordular Zabitanı vardır. Şehre serbest gidilebilmektedir. Lâkin esaret, artık uzadığından firara karar vererek şimdi yevmiyye 20-30 zabıt gitmektedir. Ben de hazırlanıyorum.*¹⁴

Firar etmekle başlayan ve yaklaşık 5 yıl süren, birbirinden ilginç badirelerden, tekrar tutuklanma ve saliverilmelerden ve türlü maceralardan sonra nihayet memleketi Mardin'e gelir:

17 Mayıs 339 Cuma (m. 30 Mayıs 1923): *Akşamdan çok sonra Mardin'e muvasalat ettim. On üç seneden beri göremediğim Mardin'i karanlık olduğu için bu gece de iyi göremedim. Doğruca hemşiremin evine gittim. Yağmur bütün şiddetiyle yağıyordu. Benim kapıyı çalmamı işitmediler; küçük hemşiremin evine gittim. Zavallı, haber alınca çarşafsız, yalın ayak, bağırarak, gülerek, ağlayarak sokağa atılışı, boynuma sarılması, 'Talat! Talat!' diye feryat etmesi ciğerimi yaktı. Fena oldum. Sonra büyük hemşirem geldi. Onun da maası masum gelişi, ağlayışı, gülüşü insanlar için anlaşılmayan ve fakat anlaşılması icap eden bir levha-i hüzn ü kederdi. Hemşirelerimi, akrabamın bazılarını gördüm. Fakat büyük ve pek büyük matemi bir boşluk... Doldurulması müşkil ve gayr-i kabil hazin bir boşluk hissettim. Bu memlekette müfarakat ederken (ayrılırken) gözyaşlarıyla beni teşyî'le (uğurlayan), dualarıyla teşci' eden (yüreklandiren) zavallı pederim ve pek zavallı validem nerede? Vaktiyle bıraktığım ocak ne oldu? Niçin başkalarının evine geldim? Hani ya bizim vaktiyle evimiz, hizmetkârımız, atmız ve saire vardı; şimdi hiç biri yok, ne oldu? İşte bütün bu boşluklar beni karşıladı: Peder yok, valide yok, hane satılmış, hizmetçiye, ata yol verilmiş, ben de kendi memleketimde misafirim. Ey Halık! (Yaradan) Şimdiye Halk eden, harap etmez, itabımı (sitemimi) tekrar ediyorum: imar ettiğin bir ocağı, bir zaman sonra harap etmek ne oluyor! Bu da hikmet; amenna!*¹⁴

31 Mayıs 339 (m. 13 Haziran 1923): *Teyze ve hemşirelerimin muvâfakatleriyle bana Adile'yi istediler. Amcam muvafakat etti; söz verdi. Muvaffakiyyet Halık'a mevdû' (Allah'a emanet). Yâ Rabbî! Temelini tekrar ihya etmek istediğim mukaddes bir ocağın se'âdet ve muvaffakiyyetle ikmâlinde bana zahir (aşikâr) ol, ihdâs buyurduğun (ortaya çıkardığın) boşluğu bu suretle kapamaya yardım et; muvaffakiyyet ihsân eyle. Bütün kalb ve vicdanlarıyla tek büyüklük ve senin birliğini takdis edecek iki masum kalbi birleştir, birleşmeye müsaade et.*¹⁴

Daha sonra, Mardin'in Ömerli kasabasına (sonra ilçe) Nahiye Müdürü olarak atanır. Bunca güçlükler karşısında, o günün ilaçsız, bakımsız koşullarında Talat Bey'in, eski tabiriyle ince hastalığı, her gün biraz daha ağırlaşır. Artık yataktan kalkamayacak kadar ağırlaştığı bir günde, eşi Adile Hanım'a "Gençsin. Evlen. Çoluk çocuğa karış." der. Adile Hanım cevaben "Sen toprak altında, ben ise toprak üstünde" der. Talat Bey, 11 Haziran 1930 tarihinde vefat eder. Adile Hanım da 53 yıl sözünde durarak Talat Bey'e sadakatine devam eder ve 1983 yılında vefat eder.

TÜRKİYEDE VEREMLE SAVAŞ

8 Haziran 1918'de, aralarında Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Pasa ve Dr. Besim Pasa'nın da bulunduğu 15 kişi tarafından kurulan "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti"¹⁵ Veremle Savaşın ilk adımıdır.¹⁶ Ancak; Mondros mütarekesi sonrası işgalciler, bu cemiyeti kapatmışlardır. Burada işgallerin sadece siyasi ve askeri sonuçlarının değil, aynı zamanda sosyal ve tıbbi sonuçları üzerinde de önemle durmak gerektiği sonucu çıkmaktadır.

İzmir Veremle Savaş Derneği, 1923 yılında Dr. Behçet Uz ve 18 arkadasının önderliğinde bu sahada kurulan ilk Veremle Savaş Derneğidir. Daha sonra 1927'de İstanbul Veremle Savaş Derneği, 1944'te Denizli Verem Savaş Derneği ve 1946'da Ankara Veremle Savaş Derneği açılmıştır. 1948'den sonraki yıllarda tüm dernekleri kendi çatısı altında "Türkiye Ulusal Verem Savaşı Dernekleri Federasyonu" adıyla toplayacak olan Türkiye Ulusal Verem Derneği kuruldu. 1948'de 5237 sayılı kanun ile, Sağlık Bakanlığından Verem Savaş Derneklerine para, teçhizat, malzeme ve personel yardımı sağlanmıştır. 1950'de oluşturulan Ftizyoloji Kürsüsü, 1955'te Göğüs Hastalıkları Kürsüsü olmuş ve daha sonra 2547 Sayılı Üniversite Kanununun uygulanmasıyla Göğüs Hastalıkları Ana Bilim Dalına dönüşmüştür. İlk önemli Tüberküloz Kongresi 1953'te İstanbul'da yapılmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu) ile yaptığı anlaşma sonucunda 1953-1972 yılları arasında 67 ilde BCG Kampanyasıyla 63 milyon kişiye tuberkülin testi yapılmış ve aşılama icap eden 28 milyon kişiye BCG Aşısı yapılmıştır.

1960 senesinde SSBY bünyesinde Verem Savaşı Genel Müdürlüğü kurulmuş, bu birim özellikle koruyucu hizmetleri üstlenmiştir. 20 doktor 200 sağlık memurunun bu örnek çalışması WHO Verem Savaş Şubesi Şefi Dr. Mahler tarafından “Türk Mucizesi” olarak adlandırılmıştır.^{16,17}

VEREM, SADECE YOKSULLARIN HASTALIĞI MI?

Osmanlıda veremin etkisini, Topkapı ve Dolmabahçe Sarayının veremli hastalarında da görüyoruz. III. Selim’in (1761-1808) gözdesi olan Safinaz isimli kadının, Kafkasyadan göç eden bir ailenin kızı olduğunu biliyoruz. Genç kızın giderek zayıflaması, öksürük nöbetlerine tutulması ve ateşlenmesi sebebiyle saray doktorları tarafından tedavi edilmek istenmiştir. Kendisine ince hastalık teşhisi ve Gallopan ftizi teşhisi konmuştur. III. Selim’in Safinaz’ın iyileştirilmesi için gösterdiği gayretler işe yaramamıştır.¹⁸

II. Mahmut’un (1808-1839) akciğer tüberkülozundan öldüğü kesindir. Babası I. Abdülhamit’in (1725-1789) Fransız uyruklu, Nakşidil kadın’nın (korsanlar tarafından Akdeniz’den kaçırılan Aimee’ye Nakşidil ismi verilmişti) akciğer tüberkülozundan öldüğü kesinleşmiştir.¹⁸

Osmanlı İmparatorluğunda, en modern görüşlü padişahı olan II. Mahmut’un annesi, analığı, kendisi ve oğlu Abdülmecit ve onu takip eden sultanların hemen hemen hepsi bu hastalığa yakalanmıştır. Verem hastalığını annesinden alması çok muhtemel olan II. Mahmut 14 Mart 1827 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane adıyla Askeri Tıp Okulunu açmıştır. Ondan önceki dönemlerde doktorların çoğu, Müslüman olmayan Ermeni, Rum, Musevi idi. Bunlar, İtalya, Avusturya, Fransa ve Almanya’da tıp eğitimi gördükten sonra İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde hekimlik yapıyorlardı. Sarayın doktorluğunu onlar üstlenmişti. Abdülmecid’in hekimliğini yapan saray hekimi Kostantin ve Zoğrafos isimli hekimlerdi. Abdülmecit’in verem hastalığını onlar üstelmişti. Padişahın gün geçtikçe zayıfladığını gören Türk doktorları onun Hıristiyan olan doktorlarını sıkıştırarak padişahın hastalığını öğrenmek isteyince, aldıkları cevap “Padişahın ciğerleri iyi, iç organları sağlam. Kendisi başka doktorlara görünmek istemiyor” idi. Bu yanıt Türk hekimlerini tatmin etmemişti. Sonunda Türk hekimleri konsültasyon yaparak bir rapor sunmuşlardır. Sultanı muayene eden Türk Hekimleri, “Sultanın akciğeri teverrüm ile (verem mikrobunu kaparak) tüberkül peydah etmiş ve üst taraf bütün bütün bitmiş” şeklinde rapor vermiştir.¹⁹

Abdülmecid’in (1823-1861) haremde bulunan, 18 kadının yarısı tüberkülozlu olup çocuk yaşta Kafkasyadan göç etmiş, esir pazarlarında satılmış kızlardı. Bunların bazıları, II. Abdülhamit’in (1842-1918) annesi Tirimüjgan, Düzdil, Mahitap, Nüketseza, Nesrin, Navermisal, Sultan 5. Mehmet’in annesi Gülcemal, Vahdetinin annesi Güüstü ve V.Murat’ın annesi Şevkefza isimli kadınlardır. II. Abdülhamit’in kalfası Nakşidil’de de Gallopan ftizi vardı.²⁰ Tirimüjgan’ın oğlu olan II. Abdülhamit’in uzun süre sebebi bilinmeyen ateşten hasta olduğu bilinmektedir. Göç sırasında karşılaştıkları zor şartlar, bakımsızlık, beslenme zorluğu, onları tüberküloza yatkın hale getirmişti. Son padişah olan Vahdetin’i, San Remo’da takip eden İtalyan doktor, ölüm sebebinin koroner artar hastalığı olduğunu, ancak sağ akciğerinin tüberkülozdan tahrip edilmiş olduğunu (Destroyed lung) rapor etmiştir.²¹

Osmanlıda uzun zaman Tazminat devrinde sadrazamlık yapan Ali Paşa’da tüberkülozdan ölmüştür. Osmanlıda yapılan nüfus sayımlarına göre 20. yüzyıl başında İstanbul’un nüfusu 1.2 milyon, İzmir’in nüfusu 200,000 olarak saptanmış olup yılda 2.800 kişinin akciğer vereminden öldüğü bildirilmiştir. 1892-1914 yılları arasında ölen 92.942 kişinin 14.700 ü yani % 15.8’i veremden ölmüştür.²²

Akciğer tüberkülozundan ölenler arasında VIII. Henry’nin oğlu olan Edward VI da vardır. Babasının ölümü üzerine 9 yaşında kral olan Edward VI, önce kızamık, ardından çiçek hastalığına tutulmuş, bunlardan kurtulmasına rağmen akciğer tüberkülozundan öldüğü otopsi ile gösterilmiştir.²³

Orta Çağ ve sonrası Avrupa’sında “King’s Evil” olarak bilinen lenf bezi tüberkülozu çok yaygındı. İngiltere Kralı Edward VI ve Fransız Kralı Charles IX bu hastalıktan ölmüşlerdir. Bu krallar lenf bezi tüberkülozlu hastalara el sürerek tedavi ettiklerini sanıyorlardı. İngiltere Kralı I. Edward bir ay içinde 533 hastaya el sürerek tedavi ettiğini sanıyordu. Fransız Kralı Philip Augustos, bir toplantıda 1,500 hastaya el sürmüştür. Bu yöntemle tedavi İngiltere’de II. Charles ve Queen Anne ve Macar Kralı Franz Joseph tarafından da kullanılmıştır.^{12, 23}

CALMETTE VE GUERİN’in BCG AŞISI

Fransız Albert Calmette Nice şehrinde lise öğrencisi iken l0 arkadaşını tifo’dan kaybetmişti. Lise’den ayrıldıktan sonra 1881 yılında Brest’teki Deniz Tıp Koleji’ne girmiş, tabip yardımcısı olarak Honkong ve Formoza adasında tropikal hastalıklar üzerinde çalışmak üzere görevlendirilmiştir.

Buradaki hocası, “flariasis” hastalığının etkenini bulan Patric Manson idi. Calmette, daha sonra, Fransızların Newfoundland adası yakınındaki iki küçük adada, kırmızı lekeli humma denilen hastalık üzerinde çalışmış ve bunu yapan mikrobu bulmuştu. Ardından Paris’teki Pastör Enstitüsündeki mikrobiyoloji laboratuvarının başında olan Emile Roux’un yanına gönderilmişti. Enstitüde gösterdiği başarı üzerine Fransız hükümeti ona Saygon’da üç tane Pastör enstitüsünü kurma görevini verdi. Burada su çiçeği ve yılan zehirlenmesine karşı aşı yapılmasını yönetti. Yakalandığı dizanteri sebebiyle Fransa’ya dönmek zorunda kaldı. Pastör enstitüsünde yılan zehirlenmesine karşı polivalent serum üzerinde çalıştı. Laboratuvarında çalışırken işaret parmağını ısırarak yılan zehirlenmesini, kendi bulduğu serum ile tedavi etti. Fakat parmağının uçunu da kaybetmiş oldu. Calmette Uzak Doğu’daki Veba salgını üzerinde de çalışmıştı.²³

Calmette başarıları yüzünden Lille’de yeni açılan Pastör enstitüsünün başına tayin edildi. Burada şehir kanalının temizlenmesi üzerine ağırlık verdi. Arkasından maden işçilerindeki “ankylostomiasis” hastalığının tedavisini yönettikten sonra, Portekiz, Cezayir ve Yunanistan’daki veba epidemisini durdurma görevini aldı. Birinci Dünya Savaşının 1914 yılında başlamasından sonra Almanlar Kuzey Fransıya işgal ettiler. Calmett’in Lille’de kalması emredildi fakat eşi Almanya’ya sürgüne gönderildi. Calmette’e, Alman askerlerinde başlayan tifo salgınına durdurma görevi verildi. Savaş bittikten sonra, Lille’deki görevini veteriner olan arkadaşı Guerin’e devrettikten sonra Paristeki Pastör enstitüsüne döndü. Yeni görevi verem hastalığına karşı aşı hazırlanması idi. Pasteur Enstitüsü’nde Bakteriyoloji Uzmanı Dr. Albert Calmette ile çalışma arkadaşı Veteriner Dr. Camille Guerin, birlikte verem aşısını bulmaya yönelik araştırmalar yapmaya başladılar. Amaçları, vereme karşı bağışıklık kazandıracak ama virülansı düşük bir mikobakterium üretmekti. Bir inekten elde ettikleri virülan bir tüberküloz mikrobunu patates, sığır safrası ve gliserinden oluşan yapay bir ortama (kültür) ektiler. İlk çalışmaya 1 Temmuz 1921’de Paris’te başlandı. Paris Belediye Hastanesinde anneleri tüberkülozlu olan 600 çocuk aşılandı. Hiçbiri hastalanmayınca, aşı uygulanması hızla yayıldı. Ancak, 1930 yılında beklenmeyen bir dram yaşandı. Almanya’nın Lubeck kentinde aşılardan 249 çocuktan 73’ü öldü. Herkes yeniden laboratuvara kapandı. Uygulamalar ve tüm kayıtlar sabırla didik didik incelendi. Sonunda, Almanya’nın Lubeck kentindeki çocuk hastanesine gönderilen BCG aşısı suşunun içine virülan verem basili karıştığı anlaşıldı. Böylece Calmette ve Guerin’in suçsuzluğu kabul edildi.²⁴

Yirmi yıl süren 230 denemeden sonra istedikleri sonuca vardılar. Sonunda yaşamını sürdüren, ancak hastalık yapma gücünü yitiren bir bakteri elde ettiler. Bilim çevreleri, bağışıklık yapma özelliği olan bu bakteriye **Bacille Calmette-Guerin (BCG)** adını verdiler.²⁴

DEĞERLENDİRME

19. yüzyılın başlarında Avrupa nüfusunun %70’inin veremli olduğu biliniyordu. Manchester fabrikalarında çalışan, göçmen İrlandalıların birçoğu genç yaşta veremden ölmüşlerdir. Eşi de Tüberkülozdan ölen, Dubos bu duruma, “*Verem epidemisi kapitalist toplumun insafsız emek sömürüsü nedeniyle ödemek zorunda olduğu kefarettir*” demektedir.⁹

Sosyal bilimlerin roman metinlerine birer yan kaynak olarak başvurması, aynı zamanda bilimsel bir yaklaşımdır: Zira sosyal bilimlerin ilk prensibi olan “*bütüncülük*” ilkesi, üzerinde araştırma yapılan fenomeni tüm cepheleriyle kavramak açısından olabildiğince fazla sayıda ve çeşitli malzemeye başvurmayı zorunlu kılar. Nitekim, Realizm/gerçekçilik akımına mensup romancı, ilgisini öncelikle içinde yaşadığı çağın ve toplumun belirleyici niteliklerini yansıtmaya hedefi üzerinde yoğunlaştırır. Tolstoy, Savaş ve Barış romanını yazabilmek için elinde haritalarla, tam iki gün at sırtında savaş alanında dolaşmıştır. Natüralizm akımının önemli temsilcilerinden Alphonse Daudet’in günü gününe tutulmuş sayısız defteri mevcuttur. Edmond de Goncourt, bir eserini kaleme almadan önce kadın okuyucularından, samimî itiraflarını ihtiva eden mektuplar yazmalarını, hatıra defterlerini göndermelerini ister.²⁵

Birçok romana konu, hatta araştırmacı yazara ilham kaynağı olan tüberküloz hastalığının 18. ve 19. Yüz yıl Avrupasında sanatçı ve yoksul kesimini kırıp geçirmesi mezarlık edebiyatı ve şairliğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hastalık ile zekâ arasında bir ilişki varlığına inanılıyordu. Alexander Dumas gibi yazarlar bile kendilerinde de tüberküloz olduğunu ima etmişlerdir. Gerçekten veremli olanlar arasında ünlü yazarlar ve müzisyenler vardı. Akciğer veremi kanamasından ölen Moliere’den başka,

ünlü edebiyatçılar Bronte kardeşler (Anne, Emily ve Charlotte) ve onların iki küçük kız kardeşleri (Maria ve Elizabeth), ünlü edebiyatçıların yağlı boya portrelerini yapan erkek kardeş Branwell de sonradan veremden ölmüşlerdir.²⁶ Maxim Gorki, Nicola Paganini, Franz Kafka, Frederic Chopin, D.H Lawrence, Zaro Aga, Anton Pavloviç Çehov, Frederich Schiller veremden ölen ünlüler arasında yer alır.²⁷ Nikiforuk, 19. yüzyılda veremden ölen sanatçıların listesinin Toronto şehrinin telefon rehberinden daha kalabalık olduğunu yazmaktadır.³ Bu listeyi daha da fazla uzatmak mümkündür. Ortaçağ batı dünyasında “*mağşerin dört atlası*” olarak savaş, kıtlık, ölüm ve veba sayılmıştır.³ Beyaz Veba isimli kitabın yazarı Thomas Dormandy⁶ veremin ortaya çıkmasında sadece basilin yetmediğini, kötü barınma koşulları, yetersiz beslenme, aşırı nüfus artışı, göç ve hava kirliliğinin de katkısı olduğunu yazmaktadır. Beyaz veba olarak ta nitelendirilen verem, dünyadaki tüm ölümlerin % 7’sinden ve gelişmekte olan ülkelerdeki ölümlerin % 26’sından sorumludur. Bu verilere göre verem, her yıl diğer enfeksiyon hastalıklarının (AIDS, diyare, sıtma ve diğer tropikal hastalıkların) toplam ölüm sayısından fazlasını tek başına gerçekleştirmektedir.²⁸

Tanzimat döneminde kaleme alınan birçok romanda, dramatik aksiyonun etrafında şekillendirildiği bir tema olarak kullanılan salgın hastalık meselesinin de aynı yüzyıl boyunca toplumun genelini ilgilendiren ciddi bir sorun hâline gelmeye başladığı görülmektedir.²⁹ Bizim de makalemize ilham kaynağı, esirliği sırasında verem hastalığına yakalanan bir Osmanlı askerinin tuttuğu güncedir.

Roman, öykü, günce türünde kaleme alınan eserlerin, yazarlarının tanık olduğu tarihi ve sosyal olay ve izlenimlerden iz taşımaması mümkün değildir kanaatindeyiz. Bu eserleri yazanlar; romanın, öykü veya olayın hammaddesi olan toplumsal yapının doğal parçasıdır. Böylece yarattıkları kurmaca metnin, bünyesinde oluşan toplumsal düzenin geleneksel, düşünsel, ahlaksal ve inançsal değerlerinden bağımsız olarak yorumlanamayacağı düşüncesindeyiz. Bu nedenle bu türdeki edebi kaynakların bilimsel yazılara ilham, hatta kaynak olabileceğinin bir örneğini sunmaktayız.

Verem hastalığının günümüzdeki tedavisiyle ilgili değerlendirmeye gelince:

Tüberküloz hastalığında 1950’li yıllardan itibaren antitüberküloz ilaçların tedaviye girmesiyle tam iyileşme mümkün hale gelmesine rağmen günümüzde ilaç tedavisinin en az altı ay sürdürülmesi gerekmektedir. Tedavinin tam yapılmaması veya hastalığın ilaçlara dirençli bir mikrop ile gelişmesi tedavinin başarısız olmasına neden olmakta, daha uzun ve pahalı tedaviler uygulamak zorunda kalınmaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde bu pahalı tedavi olanakları tam sağlanamamaktadır.³⁰ Ülkemizde ilaçlar mevcut olmasına rağmen hastaların takibinde sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Tüberküloz endüstri devriminden sonra insanların kentlerde yoğun ve kötü koşullarda yaşamaya başlamasıyla salgın haline dönüşmüştür. Tüberkülozdan korunma için BCG dışında koruyucu aşı çalışmaları olmasına rağmen gelecek on yıllarda hastalığı önleyebilecek bir aşının uygulamaya girmesi de söz konusu değildir.

BCG aşısı, özellikle çocukluk çağında tüberküloz hastalığı ve menenjit gibi ağır formlarından korunmak için önerilmektedir. Ülkemizde çocukluk çağı tüberküloz menenjit olgularının sayısı hala yüksektir ve BCG’nin yeterince uygulanmadığını düşündürmektedir. Özellikle göç alan ve veren bölgelerde aşılamanın sorunlu olduğu tahmin edilmektedir. Tedavisi yıllardır bilinen bir hastalık olmasına karşın Dünya Sağlık Örgütü’nün de tanımladığı gibi, tüm dünyada hâlâ en yaygın bulaşıcı hastalıklardan birisi olarak önemli bir toplum sağlığı sorunu olmayı sürdürmektedir. Hastalık tüm dünyayı etkilemekle birlikte olguların %85’i Afrika (%30) ve Asya’da (%55) ortaya çıkmaktadır. Hindistan ve Çin’deki tüberküloz hastaları tüm hastaların %35’ini oluşturmaktadır.³⁰

2006 yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) dünyada Tüberküloz (TB)’lu hasta sayısını azaltmak için “tüberkülozsuz bir dünya” vizyonu altında “Stop TB Stratejisi”ni benimsemiş ve bu amaçla 2006-2015 Küresel Planı’nı bir yol haritası olarak uygulamaya koymuştur. Bu stratejinin amacı “*Binyıl Kalkınma Hedefleri ve Stop TB Ortaklığı hedefleri ile uyumlu şekilde 2015 yılına kadar küresel tüberküloz yükünü çarpıcı şekilde azaltmak*”tır.^{31,32} Öte yandan milenyum çağı, “tarihin sonu”nun ilan edildiği ve tüm dünyada liberal demokrasi fikrinin tartışmasız kabul gördüğü bir döneme karşılık gelmektedir. Hiç kuşkusuz bu çağın karakteristik özelliği -reel sosyalist deneyimin ortadan kalkmasının da etkisiyle- kapitalizmin tek doktrin olarak dünyada neoliberalizm biçiminde yaygınlaşması ve kendisine çok umutlar bağlanan teknolojik devrimlerin yaşanmasıdır. Ancak görünen o ki; herkese refah, zenginlik ve demokrasi getireceği iddia edilen neoliberalizm, tüberküloz hastalığının kontrolünde belirlenen hedeflere ulaşmayı sağlayamamıştır.³³

DSÖ'nün markalı ilaçlar yerine ucuz temel ilaç uygulaması, mama yerine anne sütünün kullanımının yaygınlaşması konusunda izlediği politikalar, medikal şirketlerin ve mama üreticilerinin kazançlarını azalttığı için, örgütü hedef haline getirmiştir. Bundan başka, kaydedilen teknolojik gelişmeler de verem hastalığının korunma ve tedavisine önemli bir katkı veya gelişme sağlayamamıştır.

Değerli Tıp Adamı ve eski Sağlık Bakanı Prof. Dr. Nusret Karasu'nun "Bir ülkede Verem Savaşı, o ülkenin uygarlık savaşıdır"¹⁶ sözünü anmak gerekir.

Verem hastalığının sosyoekonomik faktörlere bağlı bir yoksulluk hastalığı olduğu, politik, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklardan yoğun olarak etkilendiği bilinen bir gerçektir. Tarihsel süreçte verem insidansında gözlenen düşüşlerin tıbbi müdahalelerin yanında, belki de bundan daha önemli olarak, ekonomik gelişme sonucunda yaşam koşullarının iyileşmesi, beslenme ve sağlıklı barınmaya bağlı olduğu görülmüştür. Bu açılardan bakılınca verem hastalığının tanısı, tedavisi ve bu hastalıktan korunmanın, basit bir enfeksiyon hastalığı müdahalesi değil, sosyoekonomik yönünün de değerlendirilmesini lüzumlu kılan, detaylı bir program içinde yürütülmesi gereken uzun bir uğraş olduğu anlaşılır.

KAYNAKLAR

1. Barış İ. "21. Yüzyılda Tüberküloz", Çağlar Boyu Tüberküloz Sempozyumu, Derleyen: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi, Samsun, 2003.
2. Hagard A. The doctor in History. New York: Dorset Press, 1989. s.332-335.
3. Nikiforuk A. Maşşerin Dördüncü Atlısı. İstanbul: İletişim Yayınları. 2001:165-187.
4. Hayman J. Mycobacterium ulcerans: an infection from Jurassic time? Lancet 1984;2:1015-6.
5. Daniel TM. The origins and precolonial epidemiology of tuberculosis in the Americas: can we figure them out? Int J Tuberc Lung Dis 2000;4:395-400.
6. Dormandy T. A History of Tuberculosis: The White Death. London: Hambledon Press, 1999: 3-12.
7. Daniel TM. Captain of the Death, The story of tuberculosis. New York: Univesity of Rochester, Press Rochester, 1997:1-
8. Aceves-Avila FJ, Baez-Molgado S, Medina F, Fraga A. Paleopathology in osseous remains from 6 th century. A survey of rheumatologic diseases. J Rheumatol 1998;4:776-782.
9. Dubos R, Dubos J. The White plaque. Tuberculosis, man and society. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1996:1-15.
10. Daniel TD. The impact of tuberculosis on civilization. Infect Dis Clin N Am 2004;18:157-165.
11. Nordhoff C, Hall JN. Mutinity on the Bounty. Boston, New York, Toronto, London: Bak Bay Books, Little Brown and Co., 1960:23-44.
12. Laennec R. Treate de L'auscultaton mediate Laennec et Boyle : Recherches sur la phytisic pulmonaire. 1810.
13. Unat EK. Osmanlı İmparatorluğunun son 40 yılında Türkiyenin Tüberküloz Tarihçesi. Cerr Tıp Fak Derg 1979;10:273-284.
14. Yazgı H. Mardinli Üç Esir Bacanak "Hatırât". İstanbul: Kutup yıldızı Yayınları, 2016, s.43-78.
15. Gökçe Tİ. Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği Kuruluş Gelişim ve Çalışmaları-1948-1972: Yurdumuzda Verem Savaşı Dernekleri. İstanbul: Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği Neşriyatı, 1973.
16. Özyardımcı N, Gürses AH. Yurdumuzda ve Dünyada Verem Savaşı ve Düşündükleri, Bursa, 2004.
17. Dr. Refik Saydam (1881- 1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına. Ankara: Sağlık ve Sosyal Bakanlığı yay.,Yay.No: 495.1982:139.
18. Barış İ. Osmanlı Padişahlarının Yaşamlarından Kesitler, Hastalıkları ve Ölüm sebepleri. Ankara: Bilimsel Tıp Yayınları, 2002.
19. Uluçay MÇ. Padişahların kadınları ve kızları. 3. Baskı. Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992:149, 184-187.
20. Barış YI, Hillerdal G. Tuberculosis in the Ottoman harem in the 19th century. J Med Biography 2009;17:170-173.
21. Bardakçı M. Şahbaba. 7 Baskı. İstanbul: Fan Yayıncılık, 1999:388-395.
22. Yenel F. Türkiye'de son yüzyılda akciğer tüberkülozu tedavisinde aşamalar. Cerr Tıp Fak Derg 1981;12:266-270.
23. Holmes G, Holmes F, McMorrough J. The Death of young King Edward VI. New Eng J Med 2001;345:60-62.
24. Sokulo A. BCG: Who were Calmette and Guerin. Thorax 1982;38:806-812.
25. Budan CY. Sosyal bilimlerde araştırmalarında edebi bir tür olarak romani araçsallaştırmak. CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2015;39:292-313.
26. Eren N. Çağlar Boyunca Toplum, Sağlık ve İnsan. İstanbul: Somgür Eğitim Hizmetleri Yayıncılık. 1996:454.
27. Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi. İstanbul: Sabah Gaz. Yay., 1993:759-761.
28. Glaziou P, Falzon D, Floyd K, Raviglione M. Global epidemiology of tuberculosis. Semin Respir Crit Care Med 2013;34:3-16.
29. Öztuna Y. Osmanlı Devleti Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1986: 527.
30. Türk Tabipler Birliği. Tüberküloz Raporu. Ankara, 2012.
31. WHO. The STOP TB Strategy. http://whqlibdoc.who.int/hq/2006/WHO_HTM_STB_2006.368_eng.pdf Accessed Jan. 4, 2016.
32. T.C. Sağlık Bakanlığı. Tüberküloz Tanı ve Tedavi Rehberi. Ankara, 2011.
33. Elbek O. Tüberküloz kontrolünde etik sorunlar. Turk Toraks Derg 2015;16:73-85.



YAZARLARA BİLGİ

GENEL BİLGİLER

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, tıp tarihi ve folklorik tıp uygulamaları konusunda yapılan “araştırma, derleme, monografi, kaynak içeren editöre mektup, editöryal yorum ve tartışma ile folklorik metot ve ürün tanıtımı” gibi bilimsel içerikli çalışmalarını yayınlamaktadır.

Dergi sadece elektronik ortamda yazı kabul etmektedir. Posta ile başvurular hiçbir şekilde değerlendirmeye alınmamaktadır.

Dergiye gönderilen yazıların daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması veya yayınlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir. Eğer yazıda daha önce başka bir yerde (basılı/elektronik ortam) yayınlanmış alıntı, tablo, resim, çizim vb varsa, yazar bunlara ait yayın hakkını elinde bulunduran kişi veya kurumlardan yazılı izin almalı ve yazının içinde bu durum bildirilmelidir. Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve özetleri yayınlanmış çalışmalar, yazıda bu durumun belirtilmesi şartı ile kabul edilir.

Makale bilimsel değerlendirmeye alındıktan sonra başvuruda belirtilen yazar isim sırası esas alınır. Bu aşamadan sonra oluşabilecek değişiklikler, ancak yazıda katkısı bulunan bütün yazarların yazılı açıklamaları ve izinleri ile yapılabilir.

Gönderilen yazılar ‘yazım kuralları’na uygun ise; editör ve en az iki ‘danışma kurulu üyesi’ tarafından değerlendirildikten ve gerek görüldüğünde istenen değişiklikler yazarlarca yapıldıktan sonra Yayın Kurulu’nun onayı ile yayınlanır.

YAZIM DİLİ

Derginin yazım dili Latin harfleri ile Türkçe ve İngilizce’dir. Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü ve ilgili tıbbi bölümlere ait terimler sözlüğü temel alınmalıdır. Gönderilen yazılardaki yazım ve dilbilgisi hataları, metnin içeriğine dokunmadan Yayın Kurulu tarafından düzeltilmektedir.

BİLİMSEL VE ETİK SORUMLULUK

Yazıda ismi bulunan bütün yazarların, çalışmaya doğrudan katkısı bulunmalıdır. Yazıların bilimsel ve etik kurallara uygunluğu, tüm sonuçları ile birlikte bütün yazarların sorumluluğundadır. Yazıya maddi destek veren kurum ve kuruluşlar ile (varsa) tüm ticari bağlantıların içeriği editöre gönderilen başvuruda belirtilmelidir. Deneysel çalışmalarda, kişisel bilgilerin derlendiği alan çalışmalarında ‘Etik Kurul Onayı’ alınmalı, onayın varlığı yazıda bildirilmeli ve onay belgesi (editör tarafından istenmesi durumunda iletilmek amacıyla) muhafaza edilmelidir.

İNTİHAL KONTROLÜ

Lokman Hekim Dergisi intihal kontrolü için iThenticate tespit sistemini kullanılır ve intihal olasılığı olan makaleleri yayınlamaz.

YAYIN HAKKI

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Dergisi’nde yayınlanan makaleler yazarları tarafından farklı yayın ortamlarında ticari amaç dışında hiçbir kısıtlama olmaksızın değerlendirilebilir. Bu durumda derginin kaynak gösterilmesi bilim/yayın etiği açısından uygun bir davranış olacaktır.

YAZIM KURALLARI

Dergi sadece elektronik başvuruları kabul etmektedir.

Başvurular <http://lokmanhekim.mersin.edu.tr> adresine elektronik ortamda yapılmalıdır.

Yazılar PC uyumlu bilgisayarlarda Microsoft Word XP veya üstü bir versiyon programı kullanılarak yazılmalıdır.

Bütün yazılar; **1) Başlık Sayfası, 2) Özet, 3) İngilizce Özet (İngilizce yazılarda Türkçe özet) ve Anahtar Kelimeler, 4) Ana Metin, 5) Kaynaklar, 6) Tablolar ve/veya Şekiller, 7) Alt Yazılar olarak dizilmelidir. Başlık sayfası '1' numara olacak şekilde, tüm sayfalar sırayla numaralandırılmalıdır.**

Başlık, Türkçe özet ve İngilizce özet ayrı birer sayfada yer almalıdır.

1. BAŞLIK SAYFASI

Başlık sayfasında; **1) başlık, 2) kısa başlık (başlık 5 kelimedenden az ise gerekli değildir), 3) İngilizce başlık, 4) tüm yazarların açık ad ve soyadları ile unvanları ve çalıştıkları kurumlar, 5) iletişim kurulacak yazarın adı ve soyadı, sabit ve cep telefonu numarası, elektronik ileti adresi, 6) araştırmayı destekleyen kurum-kuruluşların açık ismi ve şehri, 7) çalışmanın kategorisi (araştırma, derleme vb) ve 8) çalışma daha önce herhangi bir kongrede sunulmuş ise kongre adı, zamanı ve yeri ile 9) varsa çıkar çatışması yazılmalıdır.**

Yazar isimleri için örnek:

Ali Çetin¹, Ayşe Kaya²

¹Y. Doç. Dr. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik A.D.

² Prof. Dr. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

2-3. ÖZETLER ve ANAHTAR KELİMELELER

Özetler 200 kelimeyi geçmemelidir. Editöre mektupta özet gerekmemektedir.

Anahtar kelimeler en az 2 adet, Türkçe ve İngilizce yazılmalıdır. İngilizce anahtar kelimeler "Medical Subject Headings (MESH)"e uygun olarak verilmelidir (Bkz: www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html). Türkçe anahtar kelimeler için MeSH (Medical Subject Headings) terimlerinin, Türkçe karşılıklarının bulunduğu bir anahtar kelimeler dizini olan Türkiye Bilim Terimleri'nin kullanılması önerilir. Daha ayrıntılı bilgi için lütfen <http://www.bilimterimleri.com> adresini ziyaret ediniz.

4. ANA METİN

4.1. Araştırma Yazıları

Ana metnin 4000 kelimeyi, kaynak sayısının ise 30'u geçmemesi önerilir.

Ana metin konunun içeriğine göre tematik alt bölümlere ayrılabilir. Kaynaklar, şekil, resim, fotoğraf, tablo ve grafikler yazı içerisindeki geçiş sırasına göre numaralandırılmalıdır.

Metin içinde kısaltmalardan olabildiğince kaçınılmalıdır. Kısaltmalar, kısaltılacak kelimenin yazıda ilk geçtiği yerde parantez içinde verilmeli ve tüm metin boyunca o kısaltma kullanılmalıdır. Cümle başlarında kısaltma kullanılmamalıdır.

4.2. Derleme

Derlemelerin 3000 kelimeyi, kaynak sayısının ise 20'yi geçmemesi önerilir.

Bu tür yazılarda da bölümlenmeler yazarların tercihine bırakılmıştır.

4.3. Monografiler

Monografi kategorisi içine; biyografiler; tarihi değeri olan tıbbi/bilimsel kitapların tanıtımı, kurum tanıtımları, hastalık tarihçeleri, tıp temalı sanat eserleri ve tıbbi objelerin tanıtımı ve benzeri çalışmalar girmektedir.

Monografilerin 2500 kelimeyi, kaynak sayısının ise 10'u geçmemesi önerilir.

Bu tür yazılarda da bölümlenmeler yazarların tercihine bırakılmıştır.

4.4. Editöre Mektup

Editöre mektupların 750 kelimeyi, kaynak sayısının ise 5'i geçmemesi önerilir.

4.5. Folklorik Metot ve Ürün Tanırımı

Tıp tarihine özgü folklorik uygulama ve ürün tanıtımlarının 1500 kelimeyi, kaynak sayısının ise 10'u geçmemesi önerilir.

5. KAYNAKLAR

Kaynaklar ana metinde görünüş sırasına göre numaralandırılmalı ve cümle sonunda noktalama işaretinden hemen sonra (boşluk bırakmaksızın) 'Üst Simge' olarak belirtilmelidir (örnek: xxx¹).

Ardışık olmayan kaynak numaraları araya virgöl koyarak yazılırken, ardışık gelen kaynak numaraları tek tek değil, araya çizgi konularak belirtilmelidir (örnek: xxx^{2,4}; xxx¹⁻³ veya xxx^{2,4,6-9}).

Kaynakların yazım şekli International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) standartlarına uygun olmalıdır (http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html).

Yazarların önce soyadları açık olarak, daha sonra da ilk adlarının sadece baş harfleri yazılmalıdır. Yazının adını takiben, yayınlayan derginin uluslararası kısaltması eklenmelidir. Sonrasında öncelikle yazının yayım yılı, derginin cilt ve sayı numarası yazılmalı, son olarak da sayfa numaraları eklenmelidir. Baskıda olan kaynaklar dergi adından sonra parantez içinde 'baskıda' veya 'in press' şeklinde belirtilmelidir.

5.1 Standart Makale

5.1.1. Üç ve daha az yazarlı makaleler

Üç ve daha az yazarlı makalelerde tüm yazarların adı yazılmalıdır.

Örnek:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. *N Engl J Med* 2002;347(1):284-7.

5.1.2. Dört ve daha fazla yazarlı makaleler

Dört ve daha fazla yazarlı makalelerde, ilk isimden sonrası 've ark' veya 'et al.' şeklinde belirtilmelidir.

Örnek:

Rose ME, et al. Regulation of interstitial excitatory amino acid concentrations after cortical contusion injury. *Brain Res* 2002;935(1-2):40-6.

5.2. Yazar olarak bir organizasyon varsa

Örnek:

Diabetes Prevention Program Research Group. Hypertension, insulin, and proinsulin in participants with impaired glucose tolerance. *Hypertension* 2002;40(5):679-86.

5.3. Hem yazar hem de organizasyon varsa

Örnek:

Vallancien G, Emberton M, Harving N, van Moorselaar RJ; Alf-One Study Group. Sexual dysfunction in 1,274 European men suffering from lower urinary tract symptoms. *J Urol* 2003;169(6):2257-61.

5.4. Dergi eki (supplement)

Eğer yazı derginin ekinde (supplement) çıkmışsa, bu durum derginin cilt numarasının hemen yanına eklenmelidir.

Örnek:

Geraud G, Spierings EL, Keywood C. Tolerability and safety of frovatriptan with short- and long-term use for treatment of migraine and in comparison with sumatriptan. *Headache* 2002;42(Suppl 2):93-9.

5.5. Kitap

5.5.1. Kitabın tamamı bildirilecekse

Örnek:

Breedlove GK, Schorfheide AM. Adolescent pregnancy. 2nd ed. Wiecek RR, editor. White Plains (NY): March of Dimes Education Services; 2001.

5.5.2. Kitapta bir bölüm bildirilecekse

Örnek:

Meltzer PS, Kallioniemi A, Trent JM. Chromosome alterations in human solid tumors. In: Vogelstein B, Kinzler KW, editors. The genetic basis of human cancer. New York: McGraw-Hill; 2002. pp:93-113.

5.6. Kongre Bildirileri

Örnek:

Harnden P, Joffe JK, Jones WG, editors. Germ cell tumours V. Proceedings of the 5th Germ Cell Tumour Conference; 2001;Sep 13-15; Leeds, UK. New York: Springer; 2002.

5.7. Gazete Haberi

Örnek:

Tynan T. Medical improvements lower homicide rate: study sees drop in assault rate. The Washington Post 2002;Aug 12;Sect.A:2(col. 4).

5.8. Elektronik Dergide Yazı

Örnek:

Aboud S. Quality improvement initiative in nursing homes: the ANA acts in an advisory role. Am J Nurs [Internet] 2002; Jun [cited 2002 Aug 12];102(6):[about 1 p.]. Available from: <http://www.nursingworld.org/AJN/2002/june/Wawatch.htmArticle>

5.9. Web Sayfası

Örnek:

Cancer-Pain.org [Internet]. New York: Association of Cancer Online Resources, Inc.; c2000-01 [updated 2002 May 16; cited 2002 Jul 9]. Available from:<http://www.cancer-pain.org/>.

5.10. Resmi Gazete

Örnek:

TC Resmi Gazete (1978) Şeker Tayini. 29 Temmuz 1978. Sayı: 16361. Başbakanlık Basımevi. Ankara.

6. ŞEKİL, RESİM, FOTOĞRAF, TABLO VE GRAFİKLER

Yazıda geçen tüm şekil, resim, fotoğraf, tablo ve grafiklerin ana metin içinde geçtiği cümlenin sonunda, parantez içinde ve italik olarak belirtilmelidir.

Örnek: (Şekil 1)

Tüm eklerin açıklamaları yazının en sonuna (alt yazılar bölümünde) eklenmelidir. Şekil, resim ve/veya fotoğraflar sisteme sadece .jpeg veya .gif dosyası olarak (çözünürlüğü en az 300 dpi boyutunda) yüklenmelidir. Kullanılan kısaltmalar şekil, resim, fotoğrafın hemen altında açıklanmalıdır.

7. ALT YAZILAR

Alt yazılar iki satır aralıklı olarak bir sayfaya yazılmalıdır. Mikroskopik resimlerde büyütme oranları ve tekniği verilmelidir.

8. TEŞEKKÜR

Çalışmada alınan tüm maddi destekler; çeviri, istatistik, çizim vb konularda alınan teknik destek; editöryal değerlendirme ve çıkar çatışması varsa bu bölümde belirtilmelidir.

BAŞVURU İÇİN KONTROL LİSTESİ

Başvuru sürecinde yazarlar başvurularının aşağıdaki listedeki tüm maddelere uyduğunu kontrol etmelidirler, bu rehberde uymayan başvurular kayda alınmayacaktır.

Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış, ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamış olmalıdır. (Yazara Öneriler bölümünde bir açıklama sunulmuştur).

azı dosyası PC uyumlu bilgisayarlarda Microsoft Word XP veya daha üstü bir versiyon program kullanılarak yazılmış olmalıdır.

Tüm şekil, resim ve tablolar metnin en sonuna yerleştirilmelidir. Baskı için, resimlerin kaliteli kopyalarını ek dosya olarak gönderilmiş olmalıdır. Gönderilen dosyanın boyutu çok fazla olur ise, sistem almayabilir. Böyle durumlarda yazıyı bölüp, diğer bölümleri ek dosya olarak tek, tek gönderebilirsiniz.

Stil ve kitaplık uygulamaları için gereksinimler, Dergi hakkında bölümündeki 'Yazarlara Notlar' sayfasında görülebilir.

GİZLİLİK BEYANI

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır ve diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.



AUTHOR GUIDLINES

GENERAL GUIDELINES

Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine invites the submission of scientific original article, review and monograph on history of medicine and folk medical practice, letter to editor with reference, editorial comment and discussion, besides folkloric method and product publicity.

Our journal accepts only online submissions; applications by regular surface / air or electronic mail will not be accepted for evaluation.

Submissions are required to be inedited and unsent to another journal in order to be published. In the event that the papers contain (hard or soft copy) pre-published quotation, table, figure, illustration, etc. the author is supposed to obtain written permission from individuals or enterprises possessing the copyright and it should be notified in the paper. Previously presented or published abstracts of studies are admissible on condition that it is indicated in the manuscript.

After the scientific assessment, the authors' names order in the submission is predicated on. Any modifications after this process are only possible contingent upon written statement and permission of all contributory authors.

If the manuscripts meet the journal's style, they are evaluated by the editor and two 'members of advisory board', revised by the authors if required, and published only after the approval of Editorial Board.

IMPORTANT: AUTHORS SHOULD SUGGEST AT LEAST INTERNATIONAL ONE REVIWER FOR THE PAPER

SCIENTIFIC AND ETHIC PRINCIPLES

All mentioned authors should have made substantial contribution to the manuscript. All contributory authors, regarding all kind of consequences, are responsible of the submissions' scientific and ethical compliance. Institutions - organizations providing financial support and all sorts of commercial ties should be informed in the application letter sent to editor. In experimental cases and cases from local studies which harvest personal information, "Ethics Committee Approval" should be obtained. Its presence should be indicated in the paper and the instrument of approval (to be sent in case editor's request) should be maintained.

SCREENING FOR PLAGIARISM

Lokman Hekim Journal use the iThenticate plagiarism detection tools.during the editorial process and reject papers leading to plagiarism or self-plagiarism.

COPYRIGHT

Articles published at the Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine are allowed by their authors in different publishing medium without any restriction except non-commercial purpose.

In this case Lokman Hekim Journal should be quoted when they are used in another publishing medium.

LANGUAGE AND STYLE

The languages of the journal are Turkish and English with Latin letters. Turkish Dictionary of Turkish Language Society and relevant medical glossary should be grounded on for Turkish papers. Spelling mistakes and grammar errors would be corrected by the editorial board without making any change in content.

The journal accepts only online submissions. The manuscripts should be submitted online at the address: <http://lokmanhekim.mersin.edu.tr>

Manuscripts should be edited in Microsoft Word XP or upper versions by PC compatible computers being each of the following sections on separate pages: **1)** Title Page, **2)** Abstract and Keywords **3)** Main Body of the Text, **4)** References, **5)** Tables and/or Figures, **6)** Footnotes and **7)** Acknowledgements and Conflict of Interest

Authors should give numbers to the pages consecutively beginning with the Title Page.

Number pages consecutively beginning with the Title Page.

1. TITLE PAGE

Title page should contain the followings: **1)** title **2)** a short running title (not required if the main title is shorter than six words) **3)** full names, degrees, and affiliations of all authors, **4)** full name, titles, surface mailing address, telephone numbers and e-mail address of the correspondence author, **5)** full name, fixed and mobile telephone numbers, e-mail address of the author responsible for correspondence, **6)** full names and province of the supportive institutions and organizations, **7)** type of the study (original article, review etc.), **8)** if the paper is presented in a congress previously, the title, date and place of the congress, **9)** Conflict of interest.

Example for authors name:

Ali Çetin¹, Ayşe Kaya²

¹ Assoc. Prof. Dr. Mersin University School of Medicine, Dept. of History of Medicine and Folk Medicine.

² Prof. Dr. Mersin University Faculty of Education, Dept. of Turkish Language and Literature.

2. ABSTRACT AND KEY WORDS

The abstract should not exceed 200 words.

Abstracts are compulsory for the Letters to Editor. At least two key words in both English and Turkish (only for article in Turkish) should be given. English key words should be in conformity with "Medical Subject Headings (MESH)" (vide: www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html). Turkish key words should be verbatim translation of the MESH terms (only for article in Turkish).

3. MAIN BODY OF THE TEXT

3.1. Original Article

It is suggested that the text should not exceed 4000 words, and there should be no more than 30 references.

The text might be divided into thematic subsections according to the main content. Considering the order in the text; references, graphics, diagrams, pictures, tables and figures should be enumerated sequentially. Abbreviations within the text should be avoided as far as possible.

Abbreviations should be defined in parenthesis where the word to be abbreviated is first used in the text and followed throughout the whole text. There should be no abbreviation sentence initially.

3.2. Review

It is suggested that review should not exceed 3000 words, and there should be no more than 20 references. In this type of studies sectioning is up to authors.

3.3. Monograph

Biographies, classic scientific/medical book introduction, corporation publicity, history of disease, medical themed art works and medical objects presentation constitute the monographic studies.

It is suggested that monograph should not exceed 2500 words, and there should be no more than 10 references.

In this type of studies sectioning is up to authors, too.

3.4. Letters to Editor

Letters are accepted to be no longer than 750 words, and not to exceed 5 references

3.5. Folkloric Method and Product Publicity

It is suggested that they should not exceed 1500 words, and there should be no more than 10 references.

4. REFERENCES

References should be enumerated consecutively, in the order in which they are cited in the text and they should be identified as 'superscript' sentence finally right after the punctuation mark. (*example*: sentence.¹). Nonconsecutive reference numbers should be punctuated by comma; consecutive ones should be punctuated by, not comma, but hyphen. (*examples*: sentence.^{2,4}; sentence.¹⁻³ or sentence.^{2,4,6-9}).

List of references should be consistent with the standards of International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) (http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html).

Firstly, authors' full surname and then only initials of the names should be written. Following authors' name, international abbreviation or acronym of the publishing journal should be added; after that, year of publication, volume and issue number, lastly, page numbers should be given. References in press should be indicated in parenthesis after the name of the journal as 'in press'.

4.1 Articles

4.1.1. Up to three authors

In articles with up to three authors all authors' names should be given:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. N Engl J Med 2002;347(1):284-7.

4.1.2. Four or more authors

If a source has four or more authors, include only the first author's last name and initials followed by et al.

Rose ME, et al. Regulation of interstitial excitatory amino acid concentrations after cortical contusion injury. Brain Res 2002;935(1-2):40-6.

4.2. Corporate as Author

Diabetes Prevention Program Research Group. Hypertension, insulin, and proinsulin in participants with impaired glucose tolerance. Hypertension 2002;40(5):679-86.

4.3. Individuals and Corporate as Authors

List all authors (as last name and initials) and name of the corporate at the end.

Vallancien G, Emberton M, Harving N, van Moorselaar RJ; Alf-One Study Group. Sexual dysfunction in 1,274 European men suffering from lower urinary tract symptoms. J Urol 2003;169(6):2257-61.

4.4. Supplement

If the article is within a supplement; it should be indicated just after the volume number of the journal.

Geraud G, Spierings EL, Keywood C. Tolerability and safety of frovatriptan with short- and long-term use for treatment of migraine and in comparison with sumatriptan. Headache 2002;42(Suppl 2):93-9.

4.5. Book

4.5.1. Complete book

Breedlove GK, Schorfheide AM. *Adolescent pregnancy. 2nd ed. Wieczorek RR, editor. White Plains (NY): March of Dimes Education Services; 2001.*

4.5.2. Book chapter

Meltzer PS, Kallioniemi A, Trent JM. *Chromosome alterations in human solid tumors. In: Vogelstein B, Kinzler KW, editors. The genetic basis of human cancer. New York: McGraw-Hill; 2002. pp:93-113.*

4.6. Congress proceedings

Harnden P, Joffe JK, Jones WG, editors. *Germ cell tumours V. Proceedings of the 5th Germ Cell Tumour Conference; 2001;Sep 13-15; Leeds, UK. New York: Springer; 2002.*

4.7. Newspaper report

Tynan T. *Medical improvements lower homicide rate: study sees drop in assault rate. The Washington Post 2002;Aug 12;Sect.A:2(col. 4).*

4.8. E-journals

Aboud S. *Quality improvement initiative in nursing homes: the ANA acts in an advisory role. Am J Nurs [Internet] 2002; Jun [cited 2002 Aug 12];102(6):[about 1 p.]. Available from: <http://www.nursingworld.org/AJN/2002/june/Wawatch.htm>Article*

4.9. Web Page

Cancer-Pain.org [Internet]. New York: Association of Cancer Online Resources, Inc.; c2000-01 [updated 2002 May 16; cited 2002 Jul 9]. Available from: <http://www.cancer-pain.org/>

5. TABLES AND FIGURES

All tables and figures should be labeled with a concise title and number in parenthesis and italic form at the end of the mentioned sentence:

Ex: *(Figure 1)*

Explanations should be added in the footnotes. Ensure that all images are in *jpg, tiff* or *gif* format with at least 300 dpi. Used abbreviations should be explained just below the tables and figures.

6. FOOTNOTES

Footnotes should be edited within a page and double-spaced. Enlargement size and technique should be given for microscopic images.

7. ACKNOWLEDGEMENTS

Any financial and commercial supports; translation, statistics, technical supports for graphics, tables and figures etc., editorial support should be mentioned.

8. CONFLICT OF INTEREST

If any, authors' conflict of interest should be stated.

CHECKLIST FOR MANUSCRIPT SUBMISSION

Before sending your paper to the Editor, please make sure that you have included all necessary details. Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal regrets it will have to decline consideration of any submission that does not conform to requirements of this guideline.

As part of the submission process, authors are required to check off their submission's compliance with all of the following items, and submissions may be returned to authors that do not adhere to these guidelines.

1. The submission has not been previously published, nor is it before another journal for consideration (or an explanation has been provided in Comments to the Editor).
2. The submission file is in OpenOffice, Microsoft Word, RTF, or WordPerfect document file format.
3. Where available, URLs for the references have been provided.
4. The text is single-spaced; uses a 12-point font; employs italics, rather than underlining (except with URL addresses); and all illustrations, figures, and tables are placed within the text at the appropriate points, rather than at the end.
5. The text adheres to the stylistic and bibliographic requirements outlined in the [Author Guidelines](#), which is found in About the Journal.
6. If submitting to a peer-reviewed section of the journal, the instructions in [Ensuring a Blind Review](#) have been followed.

